

550.015
HA 1.759

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1966

1. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 82. ÉVF., 1. SZ. 1—112. I. BUDAPEST, 1966. JAN.-MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), HAVASI ZOLTÁN, MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ,
RÓZSA GYÖRGY, V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÖHALMI BÉLA

E szám munkatársai: MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi docens, BÜKYNÉ HORVÁTH MÁRIA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, D. SZEMZŐ PIROSKA, az Eötvös Loránd Tudományegyetem munkatársa, MÓDIS LÁSZLÓ, a Kollégiumi Nagykönyvtár igazgatója, Debrecen, HERÉPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, KOZOSCA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár ny. munkatársa, TURÁNYI KORNÉL, a Danuvia Műszaki Könyvtára munkatársa, BECSKY ANDOR tudományos kutató, HOLLÓS RÓBERT, a Nyomdaipari Tröszt munkatársa, TISZAY ANDOR, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár ny. osztályvezetője, HERVAY FERENC tudományos kutató, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, KELECSÉNYI ÁKOS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KOVÁCH ZOLTÁN könyvtáros, Esztergom, HARASZTHY GYULA, az Országos Széchényi Könyvtár fősztályvezetője, VAVRINECZ VERONIKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, MUNKÁCSI PIROSKA, az Országos Széchényi Könyvtár h. osztályvezetője, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának h. igazgatója, Gödöllő, KINDLOVITS KÁLMÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, FALLENBÜCHL ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, RÓZSA GYÖRGY, a közgazdaságtudomány kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója, SZILÁGYI TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NÉMETH BÉLA, az Országos Orvostudományi Könyvtár osztályvezetője, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, KÖHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, FUTALA TIBOR, a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtár osztályának munkatársa, HORVÁTH TIBOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SOMKUTI GABRIELLA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HODINKA LÁSZLÓ, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára munkatársa, GERGELY CSABA, a KGM Vaskohászati Igazgatóság Számolóközpontjának munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű
és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum krt. 14–16. Telefon: 134–400

HA ~~550.013~~
1.759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS
FOLYÓIRATA

LXXXII. ÉVFOLYAM
1966.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

<i>Bisztray Gyula</i> : Fejezetek a magyar könyvkiadás történetéből	126
<i>Bükyné Horváth Mária</i> : A Landerer család nyomdászati vállalkozása	10
<i>Csapodi Csaba</i> : Az úgynevezett „Liber de septem signis”	217
<i>Fabó Irma</i> : A radikális sajtó kialakulása: Világ 1910—1914.	317
<i>Kókay György</i> : Rát Mátyás röpírata II. József ellen, a magyar nyelv érdekében	305
<i>Mezey László</i> : A latin írás magyarországi történetéből I—III.	1, 205, 285
<i>Radó Polikárp</i> : Két értékes szegedi emlék: Pesti Mihály bibliája és Pécsi Ferenc kódexe	113
<i>D. Szemző Piroska</i> : Kiadástörténet és irodalomtörténet	28

KÖZLEMÉNYEK

<i>Bakos József</i> : Rákóczi György könyvtáranak történetéhez	244
<i>Barcza József</i> : Egy felvilágosodás kori magyar főúri könyvtár árverése	145
<i>Becsky Andor</i> : Szamuely Tibor tábori újságai	50
<i>Busa Margit</i> : A Religio és Nevelés 1849. évi második kiadásáról	157
<i>Csatkai Endre</i> : Nyomdászinas-sorsok a XVIII. században	144
<i>Dán Róbert</i> : Újabb adatok a sárospataki nyomda történetéhez	345
<i>Dezsényi Béla</i> : A Honderú válsága 1847 decemberében	152
<i>Dezsényi Béla</i> : A Rajzolatok kiadási és terjesztési problémái az 1830-as évek végén ..	44
<i>Füves Ödön</i> : Egy pesti görög könyvtára 1820-ban	245
<i>Galambos Ferenc</i> : Fülöp Zsigmond és a Darwin e. folyóirat	247
<i>Halász Margit</i> : A pesti Fischer könyvkötő és könyvkereskedő család története	138
<i>Herepei János</i> : Apáczai Debrecenben őrzött könyvbejegyzései	40
<i>Herepei János</i> : Méhes Sámuel lemondása az Erdélyi Híradó szerkesztéséről	156
<i>Hollós Róbert</i> : Ismeretlen Móra-kötet	54
<i>Jakó Zsigmond</i> : Erdély és a Corvina	237
<i>Kelecsényi Ákos</i> : A Nagy István-féle gyűjtemény	158
<i>Kovács Sándor Iván—Kulcsár Péter</i> : A Bedegi Nyáry familia nyomtatató mestere: ifjú Klósz Jakab	331
<i>Kozocsa Sándor</i> : Az „Il principe” első magyar fordítása	47
<i>Markovits Györgyi</i> : Írók harca a szabad sajtóért	163
<i>Módis László</i> : Apáczai Csere János héber könyvbejegyzése	39
<i>Páricsy Pál</i> : A könyvforgalmi zár (1915—1918)	362
<i>Péter László—Reguli Ernő</i> : A Szikra kiadó szegedi tevékenysége	251
<i>Scheiber Sándor</i> : Hermányi Dienes József Talmud-kompendiumának egy kéziratoss példánya	347
<i>Scheiber Sándor</i> : Még egyszer Apáczai Csere János héber könyvbejegyzéséről	43
<i>Semmelweis Karl</i> : Ismeretlen XVI. századi nyomda a mai Burgenland területén ..	338
<i>Tardy Lajos</i> : Egy XVIII. század végi magyar újságró és könyvtáros élete és munkássága	349
<i>Tiszay Andor</i> : A Világirodalmi Szemle négy éve (1935—1938)	56
<i>Turányi Kornél</i> : A Magyar Könyvészet programja	49
<i>Vértesy Miklós</i> : Kronogram minden sorban	346

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : A „Fortuna” sorsvetőkönyv eredete és utóélete	75
<i>Herepei János</i> : Hornius György Szent genealógiájának magyar kiadása	259
<i>Hervay Ferenc</i> : A XV—XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás számokban ..	63

<i>Holl Béla</i> : Ein unbekannter Klausenburger Melanchton-Druck aus dem XVI. Jahrhundert	376
<i>Holl Béla</i> : Ismeretlen régi magyar iskolai nyomtatványok	168
<i>Holl Béla</i> : Ponciánus históriája XVI. századi kolozsvári kiadásának töredékéről ..	255
<i>Kelecsényi Ákos</i> : Méliusz Herbariumának két feltételezett kiadása	70
<i>Kovács Zoltán</i> : Illyés András szentírási könyvecskéjének magyar fordítása	81
<i>Nagy Barna</i> : Ismeretlen Méliusz-nyomtatvány Genfben	366
<i>Schulek Tibor</i> : Két ismeretlen löcsei kiadvány 1694-ből	177
<i>Vértessy Miklós</i> : Magyar nyelvű könyvek az Egyetemi Könyvtár régi állományában ..	66

FIGYELŐ

<i>Bendefy László</i> : A kataszteri térképek forrásértéke	178
<i>D. B.</i> : Trócsányi Zoltán nyolvan éves	387
<i>D. B.</i> : Vécsey Jenő	386
<i>Dávid Katalin</i> : Hat évszázad könyvdíszítéseinek és miniatúráinak kiállítása a Szép- művészeti Múzeumban	184
<i>Dezsényi Béla</i> : J. Voorhoeve	269
<i>Dezsényi Béla</i> : Otto Groth	92
<i>Gábor Dénes</i> : Kurrens nemzeti bibliográfiák Romániában	397
<i>Gombocz István</i> : Az IFLA 1966. évi konferenciája	390
<i>Haraszthy Gyula</i> : A magyar nemzeti bibliográfia fejlődése	83
<i>Kőhalmi Béla</i> : A Magyar Könyvészet újabb kötetei	262
<i>H. Lakatos Éva</i> : Francia könyvkiállítás	400
<i>H. Lakatos Éva</i> : NDK könyvkiállítás	399
<i>Nagy Lajos</i> : A FID C/3 Bizottság budapesti ülészsaka	392
<i>Rózsa György</i> : A hungarika-dokumentáció néhány vonatkozásáról	264
<i>Rózsa György</i> : Megjegyzések egy új amerikai bibliográfiai kézikönyvről	89
<i>Sallai István</i> : Kellner Béla állami díjas	268
<i>Sz.</i> : Orvosi szakkönyvtáros-konferencia	269
<i>Sz. J.</i> : Az Országos Könyvtári és Dokumentációs Tanács	389
<i>Vavrincez Veronika</i> : Zenei incipitek notációjának újabb lehetőségei	90
<i>Vértessy Miklós</i> : 450 évvel ezelőtt	183
Hírek	93, 270, 271, 401

SZEMLE

Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I. (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	272
Ambur, P.: 150 ekslibrist puugravüris I. Johansoo (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	197
Bibliotekovedenie i bibliografija za rubezsom (Ism. <i>Rózsa György</i>)	98
Bibliothek und Wissenschaft II. (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	403
Buch und Welt (Ism. <i>Tóth András</i>)	404
Bulling, K.: Die Recensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung 1814— 1823; 1824—1833 (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	194
Chojecka, E.: Dekoracja malarska ksiąg promotionum i diligentiarum Uniwersitetu Jagiellońskiego XVI—XVIII wieku (Ism. <i>Izsépy Edít</i>)	410
Clair, C.: A history of printing in Britain (Ism. <i>D-a</i>)	273
Denoyer, P.: La presse moderne (Ism. <i>Da</i>)	407
Facsimile Querschnitt durch alte Zeitungen und Zeitschriften I—V. (Ism. <i>Somkúti Gabriella</i>)	411
Gabriel-Robinet, L.: La censure (Ism. <i>D. B.</i>)	408
Hubay Ilona: Incunabule der Universitätsbibliothek Würzburg (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	405
Keynes, G.: A study of the illuminated Books of William Blake (Ism. <i>Dávid Katalin</i>)	408
King, A. H. két könyvéről (Ism. <i>Pethes Iván</i>)	278
Lister, R.: How to identify old maps and globes (Ism. <i>Fallenbüchl Zoltán</i>)	102
Literárny archiv (Ism. <i>Kájer István</i>)	190
Livois, R. de: Histoire de la presse française I. (Ism. <i>D. B.</i>)	274
MacDougall, C. D.: The press and its problems (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	195
MacKinney, L.: Medical illustrations in medieval manuscripts (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	193
Málek, R.—Petrtýl, M.: Knihy a Prazane (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	99
Manuel pratique de reproduction documentaire et de sélection (Ism. <i>Németh Béla</i>)	104
McColvin, L. R.—Reeves, H.: Music libraries (Ism. <i>Pethes Iván</i>)	104
Mistler, J.: La Librairie Hachette (Ism. <i>Engel Pál</i>)	406
Papas, W.: The press. — Hudson, D.: The boy's book of the press (Ism. <i>D. B.</i>) ...	196

Parkhi, R. S.: Decimal classification (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	191
Paupié, K.: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte II. (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	276
Perényi József: A történész műhelytitkaiból (Ism. <i>Da.</i>)	191
Ranganathan, S. R.—Neelamegham, A.: Classified catalogue code with additional rules for dictionary catalogue code (Ism. <i>Babiczky Béla</i>)	275
Sallai I.—Sebestyén G.: A könyvtáros kézikönyve (Ism. <i>Csapódi Csaba</i>)	186
Šamurin, E. I.: Geschichte der Klassifikation (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	100
Staud Géza: A magyar színház történet forrásai (Ism. <i>Pukánszky Kádár Jolán</i>)	402
Strasser, K.: Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	193
Strauss, L. J.—Strieby, I. M.—Brown, A. L.: Scientific and technical libraries (Ism. <i>Szilágyi Tibor</i>)	103
Tanulmányok a csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatok köréből (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	96
15 év a mezőgazdaság szolgálatában (Ism. <i>Wallshausen Gyula</i>)	98
Turner, E. S.: The shocking history of advertising (Ism. <i>Da.</i>)	409
Uhlmann Aladár: A kohászat az Egyetemes Tizedes Osztályozás keretében (Ism. <i>Babiczky Béla</i>)	272
A vezetés és igazgatás korszerű tudományos megalapozása (Ism. <i>Rózsa György</i>)	103
World press (Ism. <i>Gombocz István</i>)	101

BIBLIOGRÁFIÁK

Bánó Zsuzsa: Kurrens szakfolyóiratok Vas megye könyvtáraiban (Ism. <i>D. B.</i>)	109
Bibliografia literaturii Romîne 1948—1960. (Ism. <i>Gábor Dénes</i>)	202
Bibliografia východneho Slovenska 1945—1964. (Ism. <i>Futala Tibor</i>)	108
Bibliografija izdanja u Narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945. (Ism. <i>Hadrovics László</i>)	415
Bibliographie zur Geschichte der Stadt Leipzig (Ism. <i>Horváth Tibor</i>)	109
Botka Ferenc: A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó irodalmi bibliográfiája (Ism. <i>Sándor László</i>)	413
Brasseur, P.: Bibliographie générale du Mali (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	110
Briant, E. T.: Music librarianship (Ism. <i>π.</i>)	415
Bücherkunde Ostdeutschlands und des Deutschtums in Ostmitteleuropa (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>)	281
The Concise Cambridge Bibliography of English Literature 600—1950. (<i>Szentmihályi Andrea</i>)	414
Dias, R. W. M.: A bibliography of jurisprudence (Ism. <i>Takács József</i>)	201
Dummer, G. W. A.—Robertson, J. M.: The electronics book list (Ism. <i>Gergely Csaba</i>)	112
Gábor Imréné: Kommunista röplapok bibliográfiája 1919—1944. (Ism. <i>Munkácsi Piroska</i>)	279
Guide to the world's abstracting and indexing services (Ism. <i>Kóhalmi Béla</i>)	107
Gyorstájékoztatók a magyar és a külföldi könyvtártudományi irodalomról (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>)	111
Hajdu E.—Hámori B.—Haraszthy Gy.: Közgazdasági bibliográfia IV. (Ism. <i>K. I.</i>)	197
List of current serials (Ism. <i>Németh Mária</i>)	279
A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1945—1954. (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	105
A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája (Ism. <i>Ferenczy Géza</i>)	200
Mazal, O.—Unterkirchner, F.: Katalog der abendländischen Handschriften der österreichischen Nationalbibliothek (Ism. <i>Berlász Jenő</i>)	198
Mostra codici ed edizioni dantesche (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	283
Munkácsi Piroska: Az 1961. és 1962. évi grafikai plakátok és metszetek (Ism. <i>Dávid Katalin</i>)	280
Saginati, L.—Calcagno, G.: La collezione dantesca della Biblioteca Civica Berio di Genova (Ism. <i>Tombor Tibor</i>)	282
Shunami, S.: Bibliography of Jewish Bibliographies (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	203
Technical books in print 1964—1965. (Ism. <i>Hodinka László</i>)	111
Tezla, A.: An introductory bibliography to the study of Hungarian literature (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	106

MEZEY LÁSZLÓ

A latin írás magyarországi történetéből

I. A kezdetek írástudói és írásuk

A latin írás történetének legrégebb magyarországi emlékei kódexek. Az egykorú és megbízható források és ezek adatai is róluk szólnak, megírásukról, a könyvbetűről, a „litteraról”. ISTVÁN király ismeretes rendelkezése, a magyar egyházi szervezet első alapvetéséről előírja, hogy minden tíz *villa* templomot építsen, s még jórészt félnomád lakosaik lábas jószág állományukból juttassanak valamit a pap és „keresztelő egyháza” fenntartására. Ez utóbbi felszereléséről különben a király fog gondoskodni. Papot a püspök küld, úgyszintén könyveket is.¹ Ehhez a kezdeti és minimális könyvvállományhoz tartozó könyveket nem nehéz megjelölni, szinte darabonként. Mindenekelőtt szüksége volt az új egyháznak és papjának egy *Sacramentariumra*, amely a mise imádságait tartalmazta, és amelyben meg lehetett találni a szentségek kiszolgáltatásának szertartásait is. Ez utóbbiakat sokszor egy külön kódex, a *Baptismale* vagy *Agendarium* foglalta magába. Kapott továbbá a keresztelő egyház egy *Bibliothecát*, azaz bibliát, amelynek az elejére vagy a végére be volt másolva a *Comes*, a vásárnapokra és ünnepnapokra rendelt szakaszok felsorolása. De az is lehetséges, hogy a püspök falusi papját külön evangéliumos könyvvel is ellátta. Mindenképpen megvolt a *Zsolttárok könyve*, amelyhez hozzá másolták a himnuszokat. Talán volt még egy *Liber responsalis*² is, hogy az új falusi egyház papja klerikusával a szolozsma éneklését azonnal elkezdhesse. Bizonyosan az *Antiphonale Missarum*³ sem hiányzott. Mindezeknek írása, mint említettük, *könyvbetű* volt: pontosan leírt, jól olvasható *XI. századi minuszkuła*, a karoling írás ekorbéli leszármazottja.⁴ Ez az írás a század vége felé, amikor LÁSZLÓ király a „propter seditionem”, azaz a pogány lázadás miatt elpusztult egyházak újjáépítéséről rendelkezik,⁵ már kezd megtörni, egy új betűtípus jelentkezésének első jeleként. ISTVÁN királynak ez az intézkedése igazít minket útba a latin írás történetét kutató vizsgáldásainkban. Az írás története

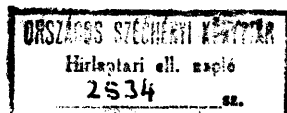
¹ *Decretum S. Stephani*. II. c. 34. *Corpus iuris Hungarici*. Magyar törvénytár. I. Bp. 1899. 36–37. l.

² A felsorolt könyvek meghatározását megadtam: *Az írásbeliség kora. Könyv és könyvtár a magyar művelődésben*. Bp. 1962.

³ Így rendelte már a karoling egyházi törvényhozás: *Capitula de presbyteris admonendis*. Monumenta Germaniae historica. Legum sectio 12. Cap. Regum Francorum ed. A. BORETTUS I. 1883. 237. l. Még kifejezettebb GUNDECAR eichstätti püspök (1057–1075) intézkedése: „Quisque presbyterorum clericum habeat, vel scholarem, qui cum eo psalmos cantet et lectionem legat et in missa respondeat.” LURZ, G.: *Mittelschulgeschichtliche Dokumente Altbayerns, einschliesslich Regensburgs*. 1. Monumenta Germanica paedagogica 41. Berlin, 1907. 149. l. *Decretum Gregorianum*. L. 3. T.t. 1. c. 3.

⁴ CENCETTI, G.: *Lineamenti di storia della scrittura latina*. Bologna, 1954. 199–204. l.

⁵ *Decretum S. Ladislai*. I. c. 7. *Corpus iuris Hungarici*. I. 52–53. l.

4367

ugyan elsősorban az írástechnika története. Az írás technikai változásai azonban az írást használó társadalomnak vele szemben támasztott igényei szerint alakulnak. Ez utóbbiak viszont az írásbeliség intézményeinek és az írástudó rétegnek a vizsgálata során mutatkoznak előtűnk konkrét formában. Egy adott korszak írásbeliségi intézményeinek és a bennük működő írástudók tevékenységének a vizsgálata teszi előttünk világossá, hogy az írásgyakorlat két ága, a könyvírás és a használati írás, vagy ahogyan nem ok nélkül mondani szoktuk: „littera” és „nota” közül,⁶ melyik inkább a társadalmi írás-használat hordozója?

Ami már most a további vizsgálódás alapjául szolgáló hazai írásos emlékeanyag számbavételét illeti — csak a XI—XII. század fordulójáig terjedően —, a hazai könyvanyag alig felmérhető pusztulását tekintve még aránylag elég sok kódex tanulmányozdik a XI. századi magyar székesegyházi és apátsági scriptoriumok könyvmásoló tevékenységéről. A sort két folio nyitja meg: egy XI. század első feléből származó *Sacramentarium* kis töredéke. A kódexet, amelynek egykor két lapnyi része volt, az 1074-ben alapított garamszentbenedeki apátság nyerte ajándékba talán Esztergomból vagy egy akkor már létező bencés kolostorból, talán Pannonhalmáról vagy Zoborról.⁷ Bizonyára kezdettől fogva az esztergomi főszékesegyház tulajdonába tartozott az a három XI. századi kódex, amely ma is ott található, vagy oda visszerült. Ezek: egy XI. század első feléből származó zsoltaóskönyv⁸ és egy a század második felére utaló tractatus kódex, a legrégebb hazai iskoláskönyv részlettel,⁹ továbbá egy OLÁH Miklós érsek és TELEGDI Miklós pécsi püspök és esztergomi nagyprépost címerét feltüntető díszes kötésű evangelistarium.¹⁰ Mind ez az evangéliumos könyv, mind pedig a SZELEPCHÉNYI György esztergomi érsek címerét feltüntető díszes kötésű társa (egykor szintén Garamszentbenedek tulajdona) *Liège-ben* készült, és bizonyára — a század közepén már meglevő — vallon — magyar kapcsolatok útján került Magyarországra.¹¹ A *Szelepchényi-evangelistariumot* jelenleg a nyitrai káptalan őrzi. Amikor I. LÁSZLÓ király 1094-ben a zágrábi püspökséget megalapította, könyvekkel való ellátására bizonyára úgy fogtak össze a magyar püspökségek — elsősorban az akkor még egyetlen érsekség: Esztergom —, mint ahogyan egyházmegyéje falusi egyházait is a püspök látta el könyvekkel. Jelenleg is Zágrábban őrzik azt az ünnepélyes püspöki áldásokat tartalmazó könyvet (*Benedictio-*

⁶ G. CENCETTI felosztása: *scrittura usuale, cancelleresca, libraria* (i. m. 54—55. l.); a magyar szóhasználat régtől fogva az usualis és libraria lényeg szerinti különbségét így fejezi ki: levél és jegyzés, írás és jegy (nota). Vö. MEZEY László: *Paleográfia. A latin írás története* (Egyetemi jegyzet.) Bp. 1964. 22—23. l.

⁷ Erről a fontos írás-emlékünkéről máig csak két rövid emlitésem adott hírt: *Írásbeliség kora* (2. jegyz.), uo. facsimile; a FALVY Zoltánnal közösen kiadott *Codex Albensis* bevezetésében is írtam róla.

⁸ Leírása: RADÓ Polikárp: *Codices latini liturgici* (megjelenés előtt).

⁹ ZOLTVÁNY Irén: *A magyarországi bencés irodalom az Árpád-korban*. Pannonhalmi Rendtörténet. Bp. 1902. I. 436—39. l. MÉSZÁROS István: *Magyarországi iskoláskönyv a XII. század első feléből*. Magyar. Könyvszle. 77 (1961) 371—395. l.

¹⁰ RADÓ P.: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae*. Bp. 1947. 181—183. l. (Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 26.)

¹¹ RADÓ: *Libri liturg.* 176—181. l. SZIGETI Kilián: *A Szelepchényi-kódex*. Magyar. Könyvszle. 77 (1961) 363—370. l. E kapcsolatokról SZÉKELY GY.: *Wallons et italiens en Europe Centrale aux XIe—XVIe siècles*. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis. Tom. 6. Bp. 1964. 3—70. l.

nale), amelyet az érsek adott az új püspökségnek.¹² Győrből került oda egy, a főpapi szertartásokat tartalmazó kódex, HARTVIK győri püspök *Agenda pontificalisa*.¹³ Végezetül az általában hahótinak mondott *Sacramentarium*¹⁴ is eredeti őrzési helyén van. Ezt a kódexet azonban Ivo FANCEV után *Szent Margit-Sacramentarium*nak nevezik,¹⁵ miután a hahóti bencés apátság, amelynek korábban tulajdonították — csak mintegy száz évvel később kezdett létezni.¹⁶ A felsoroltakhoz csak néhány éve társult még egy kódex. Ez a legrégebb teljesen hangjelzett (neumas) kódexünk a székesfehérvári káptalan iskolájában másolt antifonás könyv.¹⁷

Egy töredék és nyolc kódex tájékoztat tehát az első király által elrendelt kódexmásoló tevékenységről. A legkorábbi magyarországi írástörténeti helyzet rekonstruálását ezek egymagukban még nem teszik lehetővé. Az írásgyakorlatnak a kódexekben, azok írásában általában nem képviselt ágát, a használati írást, ennek kaligrafikus formáival az oklevelek képviselnék. Eredetiben megmaradt oklevél a XI. századból nem sok van. Legrégibb a tihanyi apátság alapítólevele (1055),¹⁸ ugyancsak a tihanyi monostort érdekelte DÁVID herceg adománylevele, GUDEN és ACHA adománylevelei a veszprémi Szent Mihály székesegyház részére,¹⁹ LÁSZLÓ király pannonhalmi összeíró levele,²⁰ végül a zobori alapítólevél, illetőleg adománylevél és a veszprémvölgyi adománylevél megújítása.²¹ Tudjuk azonban, hogy ebben a korban Európa nagyrészen — Magyarországon is — az oklevelek írása a könyvírás. A *használati latin írás* magyarországi sorsáról, a megmaradt igen kevés oklevél sokat talán nem is mondhat. A másik ág, a „littera” jobb megismerése tekintetében hasznuk így sem jelentéktelen. Az oklevél tisztázása, de esetleg maga a fogalmazás is

¹² KNIEWALD Károly: *Esstergomi Benedictionale (XI. század)*. Magy. Könyvszle. 65 (1941) 213—241. l.

¹³ KNIEWALD Károly: *Hartwick győri püspök Agenda Pontificalisa*. Bp. 1941.

¹⁴ KNIEWALD Károly: *A „hahóti kódex” (zágrábi MR 126. kézirat) jelentősége...* Magy. Könyvszle. 62 (1938) 99—112. l.

¹⁵ Véleményét idézi KNIEWALD: *i. h.* 99. l.

¹⁶ A hahóti monostor, amelynek a tulajdonában lett volna a kérdéses *Sacramentarium*, Somogyvár alá rendelt volna nem világos, sőt igen kétséges. A somogyi apát jogait bizonyító oklevelet SZENTPÉTERY (*Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I. 32. sz.) hamisnak mondja. A HAHÓT nemzetségből származó DÖBRENTÉIEK egy XV. századi pápai szuplikációjából az tűnik ki, hogy Somogyvár a hahóti Szűz Mária plébánia egyház birtoka volt, és nem az apátsági monostoré (*Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis*. III. 169. l.). Az utóbbit III. BÉLA korában a nemzetség egy tagja, BUZÁD fia ARNOLD alapította nemzetségének temetkező helyéül (FEJÉR: *CD III/2* 408; *Hazai Okmánytár* VII. 23.). Így tehát FANCEV véleményét kell elfogadnunk, mindazonáltal oly módosítással, hogy a břeovnovi Szent Margit apátságban kódexünk archetypusát másolták, amelyről a Břeovnovból alapított Szent Márton pannóniai monostorában (Pannonhalma) másolták a magyar szentekre vonatkozó szövegekkel bővített, Zágrábba került példányt. Megfontolandó marad azonban továbbra is SÖRÖS nézete (*Éleynészett apátságok*. PRT XII/B 423. l.) a szerémségi Garáb tekintetében.

¹⁷ FALVY Z. — MEZEY L.: *Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jhd.* Bp. — Graz, 1963.

¹⁸ *Pannonhalmi Rendtörténet*. X. 487. és facs. 16. l. BÁRCZY Géza: *A pannonhalmi alapítólevél mint nyelvi emlék*. Bp. 1955. 127. l. SZABÓ Dénes: *Magyar nyelvemlékek*. Bp. 1960. facs. 73. Facsimile még: ERDÉLYI László: *A tihanyi apátság kritikus oklevelei*. (Értekezések a történettudományok köréből XXI.) 21. l. *Monumenta historiae Hungariae diplomatica*. 2. sz.

¹⁹ FEJÉRPATAKY László: *Oklevelek II. István korából*. Bp. 1895. (Értekezések a történettudományok köréből XVI/4.) facsimilek mellékleteken.

²⁰ FEJÉRPATAKY László: *Kálmán király oklevelei*. Bp. 1892. 55. l. facsimile uo.

²¹ SZILÁGYI Sándor: *A magyar nemzet története*. II. 243. l. facsimile.

rendszerint az érdekelt oklevélnyerő által történt.²² Így tehát a két tihanyi, LÁSZLÓ király összeírásában a pannonhalmi, GUDEN adomány-levelén a veszprémi, illetőleg KÁLMÁN király levelében a zobori scriptorok keze munkáját kell látnunk.

Bár törvényszövegek és elbeszélő források nem szólnak róla, mégis biztos alapon áll FEJÉRPATAKY, SZENTPÉTERY, KUMOROVITZ ama felfogása, hogy az első király curiájában valamiféle kancelláriai szervezetnek kellett léteznie.²³ Ez a kancellária vagy a királyi írásbeliséggel is foglalkozó capella²⁴ azonban a XI. század zavaraiiban széthullott. E nézet helyességét újabban ODILO Cluny-i apát ISTVÁN királyhoz intézett levelének egy helyével is bizonyítottuk, hol a király referendáriusairól történik említés.²⁵ A referendárius viszont már a karoling capellában is magasabb, a csak leíró vagy tisztázó scriba, meg a regisztráló és formulázó notárius fölött, a kancellária vezetői után következő tisztviselő. A dolga az volt, hogy az ügyet előadja, a dispoziციót átvegye és lejegyezze az oklevél-szerkesztő notárius számára.²⁶ E joggal feltételezett királyi kancellária megszűnése után a király környezetében már csak notáriusokat találunk.²⁷ Elégséges alap szolgál azonban annak feltételezésére is, hogy e notáriusok társainak tekintsük a királyi és hercegi káplánokat is, akikről ismételten megemlékeznek forrásaink.²⁸ A királyi kápolna és az udvari írásbeliség közismert kapcsolata szolgáltatja e feltevésünk alapját. A magyar állam első évszázadának zavaros viszonyai, valamint e kor Európa nagy részében igen lecsökkent érdeklődése az írás használatára, az írók szó segítsége, a „scripturae adminiculum” iránt,²⁹ az egyszerűbb megoldáshoz, a fejletlenebb intézményhez való visszatérést eléggé megmagyarázzák. A királyi udvar jegyzője („aulae regiae notarius”) vagy akár a capellánusok sem vállalták, nem is vállalhatták az oklevéladás minden fázisának az ellátását. Ha valaki királyi oklevelet vagy királyi pecsétet igényelt saját levelére, a tisztázást, esetleg a formulázást is vállalnia kellett. Nem így volt ez az első király idejében. A pannoniai Szent Márton monostorának alapítólevelét a XII. század második felében interpoláló kéz, a XI. század első fele császári okleveleinek írása szerinti, valóban kancelláriszerű betűket ígyekezett utánozni. A királyi notárius tehát a formulázást vállalta, bizonyos esetekben, a királyi alapításoknál — ha a tihanyi alapítólevelet: „in presenti cartula, notarii manu adsignata”, így értelmezzük — a birtokok és szolgáltatások összeírását tartalmazó cartulákat, esetleg poliptikákat. Ez utóbbiak azután összegezve, szinte nyersen és nem kancelláriszerű dispositio-formulázással kerültek be az ok-

²² SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan*. Bp. 1928. 52—53. l.

²³ FEJÉRPATAKY László: *A királyi kancellária az Árpád k. k. rában*. Bp. 1887. 10—18. l. SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan*. 41. l. KUMOROVITZ Bernát Lajos: *Die erste Epoche der privatrechtlichen Schriftlichkeit im Mittelalter (XI—XII. Jhdt.)*. Studia h. st. 1960. 4—5. l.

²⁴ KUMOROVITZ Lajos: *A királyi káplánvispán oklevélaló működése*. Regnum. 1942—3. Uő: *A budai várkápolna és a Szent Zsigmond-prépostság történetéhez*. Tanulmányok Budapest múltjától. 15. köt. Bp. 1963. 126. l.

²⁵ MAKKAI László—MEZEY László: *Árpád- és Anj u-k ri levelek. XI—XIV. szd.* Bp. 1960. 86. l., hol mindenesetre a fordításban csak „udvari írástudókról” olvasunk, holott a latin eredetiben „referendarii vestri” áll.

²⁶ SCHIAPPARELLI: *Note paleografiche*. (ld. 50. jegyzetben).

²⁷ FEJÉRPATAKY: *Kancellária* (23. jegyzet) 16—17. l.

²⁸ Uo. és KUMOROVITZ: *Die erste Epoche* . . . i. h.

²⁹ HAJNAL István: *Magyarországi írástörténet az írásbeliség felújulása korából*. Bp. 1921.

levélbe (Tihany, Dömös).³⁰ A királyi notáriusok és a kapellánok látták el a királyi magán- és diplomáciai levelezést. Már ISTVÁN király ilyen hivatalos levélben jelentette be a pápának egyházszerző intézkedéseit, melyeket az jóváhagyólag záradékolt: „consensit et subscripsit”.³¹ Ilyen levelekről tudunk I. GÉZA,³² I. LÁSZLÓ,³³ KÁLMÁN,³⁴ II. BÉLA³⁵ királyok uralkodása idejében. Ez azonban nem igazi kancelláriai munka volt, s a királyi jegyző, ismét a notarius legeredetibb fogalmának megfelelően — mikor még „notákkal” jegyzett, azaz gyorsírt — titkári szerepkörben tűnik fel.³⁶

A most elmondottak írástörténeti következményeit úgy fogalmazhatnánk meg, hogy kancellária nem léteben, az udvaron kívül készült királyi oklevelek írása könyvírás, mégpedig textualis formata: a székesegyházi vagy apátsági scriptorium terméke. Legrégibb királyi okleveleink írására csupán — mint említettük — a pannonhalmi alapítólevél XII. század utolsó negyedéből származó, interpolált másolatából következtethetünk. A korai gót textuálishoz szokott kéz a XI. század eleji, lényegében minuszcula írásos császári oklevelek nyújtott és hurkolt végű betűszárait is igyekezett utánozni — durva esetlenséggel.³⁷ Hasonló vagy még ügyetlenebb kísérlet tanúsága III. ISTVÁN egy oklevele.³⁸ További emlékeink — amik megmaradtak — a már említett két forma, a püspöki és a monasztikus között oszlanak meg. Az előbbihez sorolhatók GÜDEN és ACHA adománylevelei a veszprémi egyház számára. A monasztikus formát is több oklevél mutatja, mint fentebb már láttuk. A finomabb könyvbetű használatának — oklevélírásként — bizonyára kedvezett a századfordulón Magyarországra érkező pápai oklevelek finom „luccai” minuszkulája.³⁹ Még feltűnőbbben itáliai hatást sejtet egészen szokatlan olaszos ductusával és formájával KÁLMÁN király adománylevele a zobori apátság részére. Mindezeket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy okleveleink írásának a megvizsgálása — néhány ügyetlen modorosságtól eltekintve — a ductust

³⁰ Hasonló esetnek tekinthetjük a bakonybéli és a garamszentbenedeki apátságok részére adott okleveleket: SZENTPÉTERY: *Kritikai jegyzék*, 20, 22. sz. KOMJÁTHY Miklós kitérő analízise a tihanyi alapítólevélről lényegében azonos eredményre jutott: *A tihanyi apátság alapítólevelének kritikájához*. Levélt. Közl. 24 (1960) 34—78. l.; meg kell végül említeni: a formulás részek, főleg az arenga és a diszpozíció esetleges színvonalbeli különbségéből már MURATORI (*Dissertazione sopra le antichità italiane*. I/1. Roma, 1755. 144—145. l.) a kiállítás két fázisára és az abban részt vevő személyek különbözőségére következtetett; ugyanígy: SCHUPFER, Fr.: *Duplici redazione del documento italiano nel medio evo*. Arch. stor. ital. 5. Ser. 41 (1908) 345—678. l.

³¹ HARTVIK „benedictionis apostolicae litterae”-t említ (SZENTPÉTERY: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. II. 423.), úgyszintén a *Legenda Maior* (uo. 576); a *Krónika* viszont csak annyit említ, hogy az elküldött jelentésre „apostolicus consensit et subscripsit”. A 806. évi thionvillei szerződés egy példányát, amely NAGY KÁROLY fiai között felosztotta a frank birodalmat, elküldték a pápához aláírásra: „haec omnia litteris mandata sunt et Leoni papae, ut his sua manu subscriberet, per Einhardum missa . . .” *Annales regni Francorum* (Hannover, 1895. 121. l.).

³² GOMBOS Albin: *Catalogus fontium*. 2583, 2584, 2586. SZENTPÉTERY: *Kritikai jegyzék*. 18. és 19. sz.

³³ Uo. 31. sz.

³⁴ Uo. 34., 35. és 36. szám.

³⁵ GOMBOS: *I. m.* 2563.

³⁶ CENCETTI: *I. m.* 375—377. l. a notarius eredeti jelentése szerint azonos a görög takhygraphos-szal, ami gyorsírónt jelent: ERMONT, A.: *Dictare „dicter”, allemand dichten*. Rev. Études lat. 29 (1951) 159. l.

³⁷ Vö. SYBEL—SICKEL: *Kaiserurkunden in Abbildungen*. Berlin, 1891.

³⁸ FEJÉRPATAKY: *II. István oklevelei*. 110. l.

³⁹ II. PASCHALIS Pannonhalmi részére kiadott 1102. évi bullája az első: *Pannonhalmi Rendtörténet*. I. 589. l.

illetően szigorúan a littera vonalán tart minket.⁴⁰ A sokféle ismeret és tanulság (documenta) között az írást illetően ez lenne tehát minden, amit a kialakuló magyarországi latin íráskultúra az országba jövő írástudóktól tanult.⁴¹ S ha ezeknek a vendégeknek az írástudását csak a scriptoriumok hasznosították volna, kétségkívül így is lenne.

Az élet változóságaihoz, események, érdekek, jogok nyomon követéséhez, rögzítéséhez inkább való volt a nota, mint a littera.⁴² A jegyzetelő, használati írás többet és gyorsabban tudott tenni az írás oltalmára („scripturae patrociniūm” mondják majd a XIII. századi oklevelek arengái), mint a lassú és ünnepélyes kivitelezésű littera, a könyvbetű. A magyarországi írástörténeti fejlődés erőteljesebb vonalát nem is a kódexek és az írásukat utánzó korai oklevelek írásának ismerete és elemzése fogja feltárni. Ezeknek a „ductusa” semmit sem sejtet a „nota” fürgé, ötletes, gyors vonalainak a hazai ismeretéből és gyakorlatából. Azt jelenti-e ez, hogy Magyarországon csak kódexmásoló scriptorok — akik alkalmilag oklevelet is tisztáztak könyvbetűvel — képviselték az írástudók rendjét? A XI. század művelődésének fő hordozója már nem annyira a szerzetes, mint az előző századokban, hanem a klerikus.⁴³ Klerikusnak lenni hivatalt jelentett, mégpedig nem is csak az egyházi hivatalt. Jelentette egyúttal a hivatal viseléséhez szükséges ismeretek birtokát is.⁴⁴ A klerikus egyszerűen a kor írástudója volt, aki „litteratura”-jával állt elsősorban kora és a társadalom rendelkezésére.⁴⁵ A litteratura a latin tudást, a deákul tudást jelentette⁴⁶ és egyúttal a latin betű és általában az írás, a jegyzetelő írás ismeretét is. Az igazi klerikus nemcsak másolt, hanem a szó modernebb értelmében is írt. Neve — mint tudjuk — később klerikus-deák, egyszerűen deák, latinul „litteratus”. Ekkor azonban a deák még a klerikussal egyértelmű. Ahogyan Deáki falu neve: villa clericorum.⁴⁷ A mi szempontunkból, a hazai írástörténet szempontjából pedig azért is érdemes megismerkedni velük, mert ha már használati írással írt emlékeket a XI. és XII. század nem is hagyott reánk, az ilyen írásgyakorlat egykori meglétére a vele élő írástudók hazai szereplésére vonatkozó lényegesebb adatok talán tájékoztatnak.

Az ISTVÁN királynak tulajdonított intelmekben szó van a különféle idegen országokból érkező jövevényekről, akik egyebek között mindenféle tanultsággal is hasznára vannak ennek az országnak.⁴⁸ LÁSZLÓ király első törvényében pedig már arról is szó van, hogy az ilyen vendég (hospes) klerikus is lehet, valamint hogy egy püspök vagy ispán szolgálatába állhat: „si quis

⁴⁰ FEJÉRPATAKY: *III. István oklevelei*. 42. l. és SZENTPÉTERY: *Kritikai jegyzék* 43. sz. Megjegyzendő azonban, hogy az írás olaszos ductusa, aminek még KÁLMÁN nevének olaszos helyesírása — „Colomagnus” — is megfelelné, egyáltalán nem párosul az igen fejlett itáliai gyakorlatnak megfelelő szerkesztéssel. Az egész inkább egy „memorialis” típusú feljegyzésnek látszik, vagy a zobori monostor *Liber traditionuma* vagy *Liber Sancti Hippolyti* elnevezésű birtokkönyvből származó kivonatnak. Az írás jellege mindenesetre e feltevés mellett szól.

⁴¹ *Morum institutio*. c. 6. §. 2.

⁴² CENCETTI: *I. m.* 377. l.

⁴³ GOFFE, J.: *Les intellectuels au Moyen Âge*. Paris, 1959.

⁴⁴ GRUNDMANN, H.: *Litteratus — illitteratus*. Arch. Kulturgesch. 40 (1958) 171—205.

⁴⁵ *Uo.* 174. l.

⁴⁶ *Uo.* 178. l.

⁴⁷ *Pannonhalmi Rendtörténet*. I. 87. l.

⁴⁸ Ld. 41. jegyzet.

clericus in hanc patriam veniens, alicui episcoporum, vel comitum adhaeserit”.⁴⁹ A törvényhelyben annak a lehetősége szolgál meglepetéssel, hogy a vendég, jövevény klerikus nem csak püspökhöz csatlakozik, annak szolgálatába állhat — ami a szó *csak* egyházi értelmezése esetében természetes is —, hanem ugyan-
 ezt teszi egy ispánnal. Mi lehetett a dolga egy klerikusnak az ispán oldalán? Ha püspökhöz ment, bizonyára a székesegyházi klérust szaporította, énekelte a zsolozsmát, másolhatta a kódexeket. Az ispánnál sem az egyik, sem a másik nem igen lehetett a klerikus sajátos „officiuma”. A comesek klerikusairól tényleg nem sokat szólnak forrásaink. Mégis KÁLMÁN király *I. Decretumának* 79. cikke némi következtetést enged rájuk és munkájukra. Arról van itt szó, hogy az ispánok az adódénárokat Szent Mihály ünnepéig küldjék el, mégpedig a nevek megjelölésével, biztos számadás szerint: „nominatim, sub certo scribentes numero . . .”⁵⁰ Nem is lehet kétség a tekintetben, hogy az adólajstromokat nem az ispán írta. Azért volt mellette a klerikus, esetleg még több is, hogy ezt a munkát és más, a hivataloskodással járó írásbeli munkát is elvégezze. Ezt a hivatali tisztelet, officiumot nevezték klerikusi szolgálatnak még akkor is, ha betöltője egyáltalán nem gondolt az egyházi pályán előrehaladásra. Ehhez az ún. nagyobb egyházi rendek felvételére lett volna szükség. Az ilyen klerikusi szolgálatot végzők közül több ugyanúgy beérte a világi állapottal, mint FULCO hospes. Ugyanis FULCO csak vendégnek nevezi magát 1145-ben a pannonhegyi Szent Márton javára tett végrendeletében.⁵¹ Családjáról is megemlékezik írásában, de magát klerikusnak sem nem tartja, sem nem nevezi. Elmondja azonban, hogy amikor az országba jött, ÁLMOS herceghez csatlakozott, egészen mint a törvény mondja: „Almo duci adhaesissem”. Ezt azért tette, mert klerikusi szolgálatokat akart végezni — studio servitutis clericalis — ő, a nem egyházi állapotú klerikus. S amikor ura meghalt, SERAPHIN érsek, azután MÁTÉ, NÁNA, MARTYRIUS, PÉTER és PÁL veszprémi püspökök mellett teljesített klerikusi szolgálatot,⁵² ámbár maga „ordine”,

⁴⁹ *Decretum S. Ladislai*. I. c. 18.

⁵⁰ *Decretum Colomanni*. I. c. 79.; KÁLMÁNNak ez az intézkedése teljesen beleillik abba a szemléletmódba és gyakorlatba, amivel a középkori államvezetés a klerikusok írástudói szolgálatait igénybe vette, tehát mint jegyzőket alkalmazta. MURATORI NAGY KÁROLY vonatkozó capitularéjához — „ut unusquisque episcopus, vel abba et singuli comites suum notarium habeant” — ismerteti az itáliai duxok és comesek notariusainak a működését (i. m. 141—144. l.). Működésüket és hatásukat az írástechnika fejlődésére elemzi ugyanígy SCHIAPPARELLI, L.: *Note paleographice*. Arch. stor. ital. Serie 7. vol. 5 (1926) 3—23. l. A karoling gyakorlat: GANSHOF, F.-L.: *Charlemagne et l'usage de l'écrit en matière administrative*. Moyen Âge. 57 (1951) 1—25. l. a későbbi francia gyakorlat: BOÜARD, de A.: *Manuel de diplomatique française et pontificale. II. L'acte privé*. Paris, 1948. 129—135. és 191. l. n. 1.; a bailli-k és prévot-k mellett: LOT, F.—FAWTIER, R.: *Histoire des institutions françaises au moyen âge. II. Institutions royales*. Paris, 1958. 164—166. l.; szorosabban KÁLMÁN intézkedésére vonatkozik azonban az egykorú angol monarchia pénzügyigazgatásában a sheriff és clerkjének szerepe: BOUSSARD, J.: *Les institutions financières de l'Angleterre au XIIe siècle*. Cah. Civilis. médiév. I. (1958) 475—494. l. Hangsúlyozni kívánom végül, hogy a hivatkozott helyek csupán példák egy időben és térben egyetemes európai gyakorlatból, s a két király, LÁSZLÓ és KÁLMÁN intézkedései is ebben az összefüggésben mutatják be a magyar ispánok mellett működő klerikust nem egyházi, hanem teljesen világi funkcióban.

⁵¹ SZENTPÉTERY: *Kritikai jegyzék*. 73. sz.

⁵² *Pannonhalmi Rendtörténet*. I. 598. l. A belgiumi ninovei premontréi apátság krónikája így mutatja be NOBBERT magdeburgi érseket és egy ideig főkanonclárt pályája kezdetén: „Norbertus . . . officio clericus, ordine subdiaconus . . .” *Chronicon Balduini Ninoviensis*. Collection de chroniques belges inédites. Recueil des chroniques de Flandre. II. Ed. J.—J. DE SMET. Bruxelles, 1891. 693. l.

azaz egyházi rendje szerint bizonyosan nem volt klerikus, de „officio”, azaz hivataloskodása és litteratúrája szerint az volt. Litteratúrája viszont nem volt jelentéktelen. Van olyan vélemény, hogy urát, ÁLMOS herceget Konstantinápolyba is elkísérte, és tőle származna IMRE herceg legendája.⁵³ Az bizonyos, hogy az IMRE herceg sírjához zárandokoló és ott a herceg közbenjárására, bűneinek bilincsetől megszabaduló KONRÁD esetének a leírásában nemegyszer az írásbeliség, az oklevéladás, a pecséthasználat szabályosságaiiban ismerős, járatos klerikus-szerzőt kell sejtenuk.⁵⁴

Mindezekből joggalkövetkeztethetünk arra, hogy mint a középkor egyházi és világi hivatás között ingadozó írástudó rétege, az „ordo clericorum” kezdetől fogva nálunk is jelen van. Írástudását az egyházi és állami igazgatás vagy személyi jellegű írásbeliség veszi igénybe. A fentebbi példákon kívül szó van a püspökök által klerikusok részére kiállított ajánló és igazoló iratokról (commendatitiae litterae).⁵⁵ A királyi hivatalos és diplomáciai levelezésen kívül tudunk olyan levelekről, amelyeket királyaink korok nevezetesebb embereivel váltottak. Ilyen levélváltás leírását olvassuk OTTO bambergi püspök életírásában, a püspök és II. BÉLA között.⁵⁶ Természetesen a vak király csak meghallgatta a neki felolvasott leveleket: „auditis litteris”. Az írásbeliség Európa nagy részében ekkor még megállapítható elsorvadása ellenére KUMOROVITZ Bernát arra figyelmeztet, hogy a KÁLMÁN király által elrendelt „cartula sigillata”, az írásnak — Magyarországon — még e korban is, az eddiginél szélesebben értelmezhető használatára mutatnak.⁵⁷ Ezek a pecsétes írások ugyanis a keresztények és zsidók között létrejött ügyletekről készültek, a vásártartó falu papja, esetleg más klerikus által készített rövid feljegyzésszerű adásvételi szerződésesek voltak. A dolog természete szerint nem ritkán kerülhetett sor ilyen írások megszerkesztésére, ami viszont az eddig sejtettnél sokkal számosabb írástudó réteg meglétét feltételezi.

A klerikusok már nemcsak a vendégnépek közül kerültek ki, hanem itthoni iskolák neveltjei voltak. A csak néhány éve ismeretes esztergomi iskoláskönyv,⁵⁸ igaz, hogy csak igen röviden, de mégis tartalmazza a levélszerkesztés,

⁵³ ERDÉLYI László: *Árpádkor*. Bp. 1922. 248. l.

⁵⁴ Leírja ugyanis a legendában szereplő pápai levél pecsételésének módját („caramque confessione illius in scriptam et cera circumdatam proprioque annulo sigillatam illi porrexit”), valamint hogy FÁBIÁN fehérvári prépost (rector!), akit kancellárnak nevez („Fabiano cancellario”), miként törte fel a pecsétet és nyitotta fel a levelet (SZENTPÉTERY: *Scriptores*. II. 357. l.). A szemléletes előadásmód ugyan valóban klerikus tájékozottságra mutat, de nem szabad elfelejteni, hogy a pápai gyűrűspecsét (annulus piscatoris) használata csak a XIII. század második feléből mutatható ki (GIRY: *Manuel de diplomatique*. 699—701. l.). Másrészt viszont IV. KELEMEN — aki először tesz a halászyűrűről említést — hangsúlyozza, hogy nem „sub bulla” ír, hanem csak „sub annulo piscatoris, quo Romani Pontifices in suis secretis utuntur” (GIRY: *I. m.* 692. l. i. j.) — nem zárja ki a korábbi használatot, csak a kancelláriai gyakorlatban mondja eljárását újdonságnak. De akár ismerte FULCO vagy a *Legenda* más szerzője a pápai pecséthasználatot, akár nem, a gyűrűs pecsét „titkos” jellegével (GIRY: *I. m.* 652—653. l.) tisztában volt.

⁵⁵ *Decretum S. Ladislai*. I. c. 17.: „Si quis hospes clericus in hanc patriam sine commendatitiis litteris episcopi sui venerit...” MARCZALI Henrik: *Enchiridion... A magyar történet kútjainak kézikönyve*. Bp. 1901. 89. l.

⁵⁶ GOMBOS: *I. m.* 2563.

⁵⁷ KUMOROVITZ: *Die erste Epoche*... 15. l. és *Turul.* 1944—46. 31—32. l.

⁵⁸ MÉSZÁROS: *I. m.* 9. jegyz.

az „ars epistolandi”-ra vonatkozó legszükségesebb ismereteket.⁵⁹ A klerikusi pálya, az írástudás mesterségének elsajátítása, úgy látszik, nagyon is sok fiatalember számára lett vonzóvá. Az első esztergomi zsinat (KÁLMÁN király alatt) 65. kánonja tiltja, hogy egyesek, feltehetően a várnépekből (de civili populo: cives castrensēs), némelyeket iskolázásban részesítsenek (litteras docuerit), vagy klerikussá tegyenek (clericum fecerit).⁶⁰ A zsinati intézkedés megfogalmazása párhuzamos, sőt egymást kölcsönösen feltételező jelenségnek mondja azt, ha valakit a deákságra oktatnak, azaz a literatúrában, a latin nyelvi ismeretekben és az írástudásban kiképeznek és azt, ha valakit klerikussá tesznek. Ennek a deákosságnak társadalmi hasznát legkonkrétebben viszont a „civilis scientia”, a retorika, a közügyekben jártasság jelentette. Ennek meg az írásban rétorikodás, a levél megszerkesztése, a fogalmazni tudás volt a gyakorlatra váltásnak legmindennapibb formája.⁶¹ Ezt bizonyítja a hazai oktatás legrégebb hazai formáját őrző esztergomi vagy fehérvári iskoláskönyv jegyzet-kivonat. Ebben már a „sermo epistolaris” leglényegesebb tudni-valóit is feljegyezve találjuk. Ezt az iskolai felkészülést a legkorábbi magyar írástörténeti helyzet most felvázolt képe érthetőnek és indokoltnak mutatja. A klerikus, a deákok ez első hazai képviselője, a magyar állam — és nemcsak az egyház — első évszázadához már hozzátartozott. Ebben a vonatkozásban természetesen a klerikusi mivolt nem annyira egyházi, hanem világi írástudói, literatúrájával a közt szolgáló vonásai rajzolódnak ki élesebben: a *servitus clericalis*. Vajon ez a literatura magába foglalta-e a klerikusi szolgálat írástechnikáját, a notát, a jegyzést? A latin írás nota vonala, Magyarország kezdeti írásbeliségének a XII. század első évtizedéig terjedő első korszakában eredetiben fennmaradt, ilyen jellegű emléket nem hagyott. De egy ilyen gyakorlat megléte és viszonylag elterjedt volta a megszólaltatott források szerint aligha kétséges. Kérdéses marad még az írásnak magának, legrégebb emlékeink litterájának vizsgálatából adódó tanulság.

⁵⁹ Uo. és Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár: Mss. III. 184. „Oportet autem puro et simpliciter eloquio dictare, id est usitatis et pene vulgaribus verbis, et sententiam verbaliter extruere; uterisque propriis verbis, vel aliunde translatis; in omni dicendi genere pompam et curiositatem vites...”

⁶⁰ MARZALI: *Enchiridion*, 113. l.

⁶¹ MARRAI—MEZEY: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI—XIV. sz.* Bp. 1960. *A levél a középkorban* c. fejezet 5—20. l. és hozzá az irodalom 309—312. l.

BÜKYNÉ HORVÁTH MÁRIA

A Landerer-család és nyomdászati vállalkozásai

A magyar nyomdászat történetében HELTAITól KNERIG nem egy, nemzedékeken keresztül aktívan működő nyomdászcsaládot tartunk számon. A XVIII–XIX. század egyik jelentős nyomdászcsaládját a LANDERER-dinasztia. E család történetének: kiadói, nyomdászati, valamint könyvkereskedői tevékenységének a teljes feldolgozása messze meghaladná egy folyóiratcikk terjedelmét, ezért a továbbiakban csak a legkiemelkedőbb LANDEREREket vesszük sorra. Véleményünk szerint azonban egy ilyen korlátozott terjedelmű, de átfogó jellegű tájékoztatásnak is van létjogosultsága, mivel — a sok részlet-tanulmány mellett — a család nyomdásztevékenységének éppen az összefoglaló bemutatása hiányzik még nyomdászattörténeti szakirodalmunkból.

A LANDERER-család több más magyarországi nyomdászcsaládhoz hasonlóan német eredetű. Az alapítóról, a bajor származású LANDERER János Sebestyénről, aki német telepésekkel érkezett hazánkba a XVIII. század elején, viszonylag keveset tudunk. Ő alapította a harmadik budai nyomdát (az első HESS Andrásé volt) az 1720-as évek elején.¹ A nyomdaalapítás egyúttal a nyomdászcsalád magyarországi tevékenységének a kezdetét jelentette. A későbbiekben a LANDEREREK egy időben több magyarországi városban is rendelkeztek nyomdával. A család nyomdásztevékenységét legszemléltetőbben úgy mutathatjuk be, ha az egyes városokban működő LANDERER-nyomdák történetét külön-külön tárgyaljuk. Az összefoglaló tájékoztató érdekében áttekintő táblázatot is adunk (lásd a 26. lapon), hogy az összes magyarországi nyomdák hány bál papírost dolgozhattak fel 1817-ben, ill. az 1821–1822. évek valamelyikében, és ezekből az adatokból összehasonlító képet nyerünk az egyes LANDERER-nyomdák termelői kapacitásáról.

A budai Landerer-nyomda

Imént említettük, hogy a LANDEREREK első magyarországi nyomdája Budán kezdte meg működését. Ez a nyomda sokáig Buda egyetlen nyomdája volt. Eleinte kizárólag ponyvairódmalmat, álmoskönyveket és abcécskönyveket adott ki. A művészeti és az irodalmi ízlés fejlesztésében e budai ágnak jelentősebb szerepe nem volt. A nyomda eleinte privilégium nélkül működött, pedig a XVIII. században nyomdák nyitása általában privilégiumhoz volt kötve, amelyet a Helytartótanácsra keresztül kellett kérvényezni. Az alapítás után kb. három évvel, 1726-ban a budai nyomda alapítója, LANDERER János

¹ Az alapítás éve bizonytalan. FIRTINGER Károly *Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából* című tanulmányában (Bp. 1900) 1723-ra teszi az alapítást (31. l.), GÁRDONYI Albert *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a XVIII. században* (Bp. 1917. 4. l.) című tanulmányában, valamint *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig* című gyűjteményes kötet (Bp. 1963. 249. l.) az 1724. évet jelöli meg az alapítás évéül.

Sebestyén meghal; ekkor az özvegy veszi át a nyomda vezetését, mivel fiai még kiskorúak. 1728-ban az özvegy a nyomda művezetőjével: NOTTENSTEIN János Györggyel köt házasságot, így a nyomda egy ideig NOTTENSTEIN név alatt működött. Neki sikerült először 1728. április 28-i kelettel egy tíz esztendőre szóló kizárólagos szabadalmat (privilegium exclusivum) elnyernie német nyelvű ábécéskönyvek, katekizmusok és evangéliumskönyvek nyomtatására.² 1733-ban NOTTENSTEIN katalógust ad ki a műhelyében megvásárolható nyomdatermékekről. A katalógus címe: *Catalogus librorum in typographia Budensi apud Joannem Georgium Nottenstein reperibilium*.³ GÁRDONYI Albert szerint ez a katalógus „bizonyoságul szolgál arra, hogy a nevezett könyvnyomdász figyelemreméltó tevékenységet fejtett ki. . . Már a könyvkereskedői katalógus kiadása is arra vall, hogy a budai nyomda szakavatott vezetés alatt állott, mert az irodalmilag jóval fejlettebb Németországon is csupán a 18. század második évtizedében lesznek divatosakká az ilyen katalógusok, amelyek a könyvek címein kívül az árakat is megjelölik”.⁴ De mit is adott ki NOTTENSTEIN? Melyek a nyomda irodalomtörténetileg is érdekes termékei? Itt jelentek meg pl. BALASSI Bálint és RIMAI János istenes énekei, GYÖNGYÖSI István költői művei, LOSVAI Selymes Péter *Toldija*, számos széphistória köztük *Argirus históriája*, *Salamon históriája*, *Trója város históriája* stb. 1737-ben NOTTENSTEIN meghal, ekkor a nyomda vezetése az özvegyre marad, aki 1752-ig intézi az ügyeket, ekkor a nyomda tulajdonjoga LANDERER Lipót Ferencre, az alapító idősebbik fiára száll. Ezzel csaknem egyidejűleg Lipót Ferenc öccse, LANDERER János Mihály a reá eső örökségrészből megvásárolja ROYER János salzburgi születésű pozsonyi nyomdász nyomdáját, és ezzel 1750-ben megalapította a pozsonyi LANDERER-nyomdát, amely több mint fél évszázadon keresztül jelentős versenytársa lett az országban működő többi nyomdának.⁵

Az ifjú LANDERER Lipót Ferenc egyik első ténykedése az volt, hogy ki akarta terjeszteni a nyomda szabadalmainak a körét, és ennek érdekében újabb szabadalmak megadásáért folyamodott. Terve azonban csak részben sikerült: csak annyit ért el egyelőre, hogy a régi szabadalmakat újabb 10 esztendőre meghosszabbították. 1755 végén sikerült kalendáriumok kiadására is jogot szereznie.⁶ A budai nyomda Lipót Ferenc sikeres folyamodványai révén szerzett szabadalmak segítségével sem tudott nagyobb eredményeket elérni. A városi tanács 1754. ápr. 27-én kelt jelentéséből⁷ ismeretesek azok a nyomdai termékek, amelyeket a budai nyomda 1746 és 1754 között előállított, és ezek sem mennyiségileg, sem tartalmukat tekintve nem voltak különösebben figyelemre méltók.

LANDERER Lipót Ferenc 1764-ben bekövetkezett halála után özvegye, Katalin vette át a nyomda vezetését. Eseményekben és a nyomda fejlődése

² GÁRDONYI Albert (*I. m.* 5. l.) utal NOTTENSTEIN szabadalom-kérvényének levéltári jelzetére, valamint arra a körülményre, hogy a nyomdásznak sajtótermékeit egyházi (katekizmusok, evangéliumskönyvek), valamint világi (ábécéskönyvek) hatóságoknak cenzúráztatásra be kellett mutatnia.

³ PETRIK nem ismeri. Említi GÁRDONYI Albert: *I. m.* 15—19. l. és közli hasonmását, valamint betűhű szövegkiadását.

⁴ 1710-ből ismeretes a nagyszombati Academia nyomdájának a kiadványkatalógusa, szintén árakkal. Egyetlen ismert példánya az Akadémiai Könyvtár Ráth gyűjteményében van.

⁵ A pozsonyi LANDERER-nyomda részletes történetét lásd később.

⁶ GÁRDONYI: *I. m.* 6. l.

⁷ A jelentés eredetijét lásd az Országos Levéltárban (HTAN. iratok. Miscellanea. fasc. 48. nr. 240.).

tekintetében igen gazdag idő volt ez. Erre az időszakra esik a budai LANDERER-nyomda fénykora. Páratlan eréllyel és kiváló szaktudással intézte a nyomda ügyeit, amely ekkor már 49 féle betűtípussal dolgozott; magyar és német szövegeken kívül tudott még latin, francia és görög szövegeket is nyomtatni. Ha a XX. század távlatából nézzük a XVIII—XIX. századi magyar nyomdászok történetét, sokszor elmosódnak és lényegtelennek tűnnek azok a pereskedések és érdekellentéti súrlódások, amelyek gyakori eseményei ekkoriban a tipográfus életének. Katalin működése sem volt mentes az ilyen peres ügyektől, sőt állandó harcban állt a többi nyomdával, és nemegyszer lefoglaltatott olyan kiadványokat vetélytársai nyomdájában, amelyek előállításá özvegy LANDERERNÉ könyvműhelyének a kizárólagos joga volt. GÁRDONYI Albert kimerítően tájékoztat e peres ügyekről: a SPAISER—LANDERER-féle kalendáriumügyről, özv. LANDERERNÉ tankönyvszabadalmát ért sérelmi ügyéről stb.⁸

Katalin nyomtatványainak a jellegéről képet nyerünk, ha áttanulmányozzuk azt a GÁRDONYI Albert által⁹ közölt jegyzéket, amely a nyomda 1773 és 1784 közötti termékeit sorolja fel. Figyelemre méltó változás a kinyomtatott könyvek évenkénti anyagában az, hogy a tudományos jellegűek száma növekedést mutat. Ezt a jelenséget a nagyszombati egyetem Budára való költözésével hozhatjuk összefüggésbe.

Nem csak nyomdászati eseményekben volt gazdag Katalin műhelyének 1802-ig tartó korszaka. Fiát, Mihályt a MARTINOVICS-féle összeesküvés tagjaként emlegetik. Hogy valóban fő részese volt-e az összeesküvésnek, az nem mutatható ki teljes biztonsággal, de mindenesetre bizonyíték van arra, hogy kapcsolatban állt a per főbb szereplőivel. A politikai vonatkozások megvilágítása előtt tekintsünk bele, a teljesség kedvéért, az ügy családi vonatkozásaiba is. Lipót Ferenc halála előtt végredeletileg nem gondoskodott gyermekeiről, viszont a nyomda teljes tulajdonjogát házassági szerződésében feleségének biztosította, és ezzel örökösödési vitákra adott alkalmat, elsősorban az egyetlen fiú (a négy leánytestvér mellett), a nyomdában művezetőként működő Mihály számára. Ez annál is inkább jogot formálhatott a tulajdonban való részesezésre, mivel a nyomdában végzett munkájával tetemesen hozzájárult a vállalkozás felvirágoztatásához és atyja adósságainak visszafizetéséhez. Az intézkedni szerető, katonás természetű özvegy nem engedett nagy érvényesülési lehetőséget a tehetséges és nagyon is öntudatos fiúnak. Ez a körülmény bizonyos érzelmi ellentét forrása lett. Ezek után elfogadhatónak látszik RÉVAY József azon megállapítása,¹⁰ hogy LANDERER Mihály érzelmi elhagyatottsága miatt sodródott bele a MARTINOVICS-féle összeesküvésbe. Az anya és fia közötti érzelmi és megértésbeli távolság tanújele az is, hogy Katalin semmiről sem tudott, csak miután 1794. dec. 11-én éjjel elhurcolták az összeesküvés részeszeit, köztük LANDERER Mihályt is; csak akkor tudta meg, hogy mibe sodródott a fia, és hogy milyen titkos nyomtatványokat állítottak elő saját nyomdájában.

⁸ GÁRDONYI: *I. m.* 24., 31. l.

⁹ Ezt a jegyzéket Katalinnak a Helytartótanács számára kellett összeállítania, és a Helytartótanács illetékes osztálya: a departamentum revisionis librorum ennek a segítségével ellenőrizte visszamenőleg, hogy megkapta-e a kötelező példányokat. GÁRDONYI: *I. m.* 19. l.

¹⁰ RÉVAY József—SCHÖPFLIN Aladár: *Egy magyar könyvkiadó regénye.* Bp. é. n. 16. l.

A családi és pszichikai összetevők mellett nem szabad lebecsülni azonban azokat a társadalmi mozzanatokot és azokat az ismeretségi szálakat sem, amelyek Mihályt a MARTINOVICS-féle társasággal kapcsolatba hozták. Polgár-családból való származása már eleve bizonyos fogékonysággal vagy legalábbis kíváncsisággal ruházta fel őt MARTINOVICS programja iránt. Megismerkedett LACZKOVICS Jánossal és az ő, valamint ismerősei befolyása alatt tagja lett a MARTINOVICS-féle társaságnak. Pincébe csempészte egy sajtóját eladás ürügye alatt, és a két kátét éjjel sajátkezűleg ki is nyomtatta.¹¹ LANDERER Mihály perében a királyi tábla nem látta bizonyítottnak, hogy a titkos társaság szervezetéről, végső céljairól teljes tudomással bírt-e, ezért tízévi fogházra ítélte. A tájékozatlanság mellett a királyi tábla további egyhító körülménynek tekintette LANDERER Mihálynál azt, hogy benne a katekizmus átolvasása megbotráncozást váltott ki.¹² De ugyanakkor LANDERERNél, mint nyomdásznál, forradalmi iratok olvasása, nyomása és terjesztése súlyosbító körülményként esett latba.¹³ BENDA Kálmán szerint LANDERER Mihály a bíróság előtt azt vallotta, hogy az 1792-ben megjelent, élesen egyház- és uralkodóellenes röpiratot, a *Status Regni Hungariae*-t LACZKOVICS és DELI Vuk nyomtattatták nála, de a számlát DELI Vuk fizette, amiből ő arra következtetett, hogy ő a szerző. LACZKOVICS is úgy nyilatkozott, hogy DELI Vuktól származik a kézirat. Így hát DELI Vukot is kihallgatták (1795), aki azt vallotta, hogy LANDERERNél mindössze kétszer járt, és akkor is a bécsi Ferenc-csatornával kapcsolatos nyomtatványok elkészítése ügyében. Elismerte, hogy HAJNÓCZYVAL, LACZKOVICSsal és MARTINOVICSsal jó viszonyban volt, de hozzátette, hogy ezektől a készülő összeesküvésről semmit sem hallott. Mivel az említett röpirat szerzőségének a kérdését nem sikerült tisztázni, ismét kihallgatták LANDERERT, már mint a kufsteini börtön rabját, de ő a már korábban mondottakat ismételte el. Így hát a szerzőség kérdése a híroság számára tisztázatlan maradt.¹⁴

SZENTMARJAI vallomása a titkos társaságról és a röpiratokról (1794. szept. 1.) különösen terhelő volt LANDERER Mihályra nézve. Ő azt vallotta, hogy ami a Magyarországon működő titkos nyomdát illeti, ez nem más, mint a LANDERER-nyomda. Ennek a bizonyítására hivatkozott arra, hogy amikor ő ROUSSEAU egyik művét fordította, LACZKOVICS eljött hozzá, és sürgette a fordítás elkészítését azt hangoztatván, hogy ő a művet (illegálisan) LANDERERNél ki fogja nyomtattatni. Ebből SZENTMARJAI arra következtetett, és ezt vallomásába bele is vette, hogy LANDERER más hasonló titkos nyomtatásokra is vállalkozhatott. Hivatkozott LACZKOVICS egy másik kijelentésére is, amely szerint LANDERER az ő (ti. LACZKOVICS) és MARTINOVICS által készített brosrák közül ki is nyomtatott néhányat a cenzúra megkerülésével. HAJNÓCZYRA vonatkozólag is úgy vélte tehát SZENTMARJAI, hogy ő is hasonló módon nyomtattatta ki a nevezett LANDERERrel néhány felvilágosult gondolatokat tartalmazó művét.¹⁵

A Hétszemélyes tábla először halálra ítélte LANDERER Mihályt. A halálos ítéletet a királyi kegyelem 10 évi súlyos börtönre változtatta, mivel felség-

¹¹ STEINHOFER Károly: *A könyv története*. Bp. 1915. 1. rész. 40. l.

¹² Vö. SZIMONIDESZ Lajos: *A jak binus Landerer Mihály pöre 1795-ben*. Magyar Könyvszle. 1942. 389. l.

¹³ FRANKNÓI Vilmos: *Martinovics és társainak összeesküvése*. Bp. 1880. 361. l.

¹⁴ Ma már közismert, hogy az említett káté szerzője MARTINOVICS volt. A perre vonatkozólag ld. BENDA Kálmán: *A magyar jak binus k iratai*. Bp. 1952. 3. köt. 131. l.

¹⁵ Vö. BENDA: *I. m.* 2. köt. 121. l.

sértésben nem találtak vétkesnek. Augusztus 7-én (1795) és az ezt követő három napon szállították SZABÓT, ERDÉLYIT, BATSÁNYIT, LANDERERT és VERSEGHYT a kufsteini börtönbe.

Katalinnak nagy része volt abban, hogy a halálos ítéletet sikerült megváltoztatni: szóban és írásban többször fordult fia ügyében a királyhoz. A börtönbüntetést LANDERER Kufsteinben, majd Spielbergben töltötte. A tíz évi börtönviselés fizikailag is és szellemileg is nagyon megtörte, kiszabadulása után rövidesen meghalt.¹⁶

Felvetődik a kérdés, mi volt LANDERER Mihály szerepe a MARTINOVICS-féle összeesküvésben, mennyiben tette magáévá a magyar jakobinusok eszméit, mit fogadott elezek célkitűzéseiből, és egyáltalában milyen megfontolások vezették a mozgalom sorába. Közvetlen adatok híján csak következtetéseink lehetnek. Ismeretes, hogy a MARTINOVICS-féle társaságok szűkebb vezetősége a vezéreszméket nem közölte a mozgalom minden tagjával. Sok olyan résztvevője volt az összeesküvésnek, akik bizonyos dolgokról tudtak, a forradalmi eszmék egyikét-másikát magukévá tették, de az átfogó egésszel nem voltak teljesen tisztában. Az a tény, hogy LANDERER ellen a röpiratok terjesztésén kívül más közvetlen bizonyíték nem volt, arra vall, hogy ő is a mozgalom külső résztvevői közé tartozott. A felvilágosodás eszméit, mint korának művelt, olvasott embere és mint nyomdász különösképpen ismerhette. Haladó gondolkodású polgár volt, ezért minden olyan eszmével rokonszenvezett, amely a felvilágosodás ügyét szolgálta. Ugyanakkor azonban nem volt forradalmi gondolkodású ember, a mozgalom végső célkitűzéseit nem ismerte és egyes jelek (vö. 4.1. + jegyzet) arra vallanak, hogy nem is értett volna azokkal mindenben egyet. A mozgalom uralkodóellenes voltával mindazonáltal tisztában kellett lennie; az a tény, hogy politikai tartalmú nyomtatványokat, titokban, a cenzúra megkerülésével kellett kinyomtatnia, arra utalt, és arra utalt a nyomtatványok tartalma is. De végső soron még ez a tény sem bizonyítja, hogy a mozgalom végső céljait ismerte volna, és hogy ezekkel egyetértett volna. Abban az elhatározásában, hogy sajtójával az összeesküvés rendelkezésére állt, bizonyos elvi megfontolásokon kívül, más okok is vezethették. Szerepet játszhatott ebben LACZKOVICS-csal való személyi kapcsolata, talán ez utóbbi egyénisége; lehet, hogy kapcsolatuk több volt egyszerű ismeretségnél, lehet, hogy szoros baráti szálak fűzték egymáshoz a két embert. Nem volt tehát forradalmár, de korának felvilágosult polgára lévén, egyes eszmék, személyi kapcsolatok és sajátos életkörülményei kapcsán került a mozgalomba.

De nézzük tovább a budai LANDERER-nyomda sorsát! Miután Katalin feddhetetlen volt az összeesküvés ügyében, zavartalanul tovább folytathatta a nyomda vezetését 1802-ben bekövetkezett haláláig. Ezután a nyomda tulajdonjoga leányára, Annára szállt, aki szintén haláláig, 1833-ig vezette a könyvnyomó üzemet.

A budai LANDERER-nyomda 1802 utáni korszakára vonatkozólag mind az általános, ill. szaklexikonokban, mind pedig a nyomdászattörténeti feldolgozásokban kevés adatot találunk. Ezért fokozottan érdekes néhány idevágó egykorú adat közlése. A *Tudományos Gyűjtemény* 1817. évi 12. kötetében (78—86. l.) TRATTNER János Tamás, a neves pesti nyomdász *Magyar Országai Könyvnyomtató Műhelyek 1817-dikbeli állapotjok* címmel összeállítást közöl a korabeli

¹⁶ Mint érdekességet jegyezzük meg azt, hogy a jakobinus mozgalomban PAITZ-HOFFER Antal 42 éves lakatos volt LANDERER mellett az egyetlen igazi polgári származású szereplő. Vö. BENDA: *I. m.* 2. köt. 7. l.

magyar nyomdák legfontosabb adatairól. Ebben LANDERER Anna nyomdájára vonatkozólag a következő sorokat olvassuk:

„*Budán*, Landerer Anna (Leány), Váltó és régi közönséges kellendős Könyveket, Német Kalendáriumot Negyed, Tóthot Negyed, Magyar Nyoltzad Rétkben nyomtat; tart 1 Factort, 2 Szedőt, 4 Nyomatatót; feldolgoztathat Esztendón által 115 Bál Papirost.”

Az Országos Széchényi Könyvtár kézirtárában *Fol. Hung. 784* jelzet alatt *Hazai könyvnyomatások (tipográfia) leírásai* címmel található egy kézirat, amely a *Tudományos Gyűjtemény*beli adatközlésnek láthatólag egy későbbi változata. E kézirtatos változatnak LANDERER Anna nyomdájára vonatkozó része a következő:

„*Budán*: Landerer Anna (leány): Váltó és tulajdon költségén régi közönséges, kelendős könyveket, német és tót kalendáriumot negyed-, egy magyart nyolezad-rétkben nyomtat. Tart 1 factort, 2 szedőt, 4 nyomtatót; feldolgozhat esztendőnként 36 bál papirost.”

Az említett kézirat szerző nélküli, mégis teljes határozottsággal állíthatjuk, és ezt teszi KOVÁTS László, a kézirat szövegének a közlője is,¹⁷ hogy a szerző ennél is TRATTNER János Tamás. A magát meg nem nevező szerző adatközlése elején hivatkozik ugyanis arra, hogy már 1818 előtt volt hasonló közleménye, de azt most „néhány fontos dologgal” szaporítja. A kézirat egy adatából kiindulva biztosan állíthatjuk, hogy az 1821 előtt nem keletkezett, 1822-nél, a kassai WERFER-nyomda indulási événél pedig nem lehet későbbi. A két adatközlés egybevetéséből az tűnik ki, hogy LANDERER Anna nyomdája az 1817 és 1822 közötti időszakban jelentősen hanyatlott: 115 bál helyett immár csak 36 bál papirost dolgoz fel évente.

LANDERER Anna 1833-ban bekövetkezett halála után GYURIÁN és BAGÓ, a nyomda egykori művezetői veszik át az üzemet. 1847-ben pedig GYURIÁN kilép a vállalkozásból, és ettől az időponttól kezdve a Vizivárosban működő egykori LANDERER-nyomda BAGÓ Márton tipográfiajaként él tovább.

A pozsonyi Landerer-nyomda

A budai nyomdánál jóval jelentősebb mind a könyvkiadás és üzletvezetés, mind pedig a technikai felszereltség szempontjából a pozsonyi LANDERER-nyomda. Éz a nyomda, mint már említettük, úgy született meg, hogy LANDERER János Mihály, a nyomdászdinasztia alapítójának a fia, 11 000 forintért megvette ROYER János Pál 1715-ben alapított nyomdáját. Az adásvétel 1750-ben történt. Az ez év január 19-én kelt adásvételi szerződés 110 000 forintban állapítja meg a nyomda értékét, de LANDERER a nyomdát ezen érték tizedrézéért vásárolja meg. Ennek az a magyarázata, hogy LANDERER az üzemet terhelő súlyos adósságokat is átvette.¹⁸ Itt említjük meg, hogy LANDERER János Mihály a későbbiek folyamán is vásárolt nyomdászati berendezéseket: 1775-ben megvásárolta a feloszlott jezsuita rend nyomdaberendezéseit, és ezzel 1775-ben Kassán, majd 1784-ben Pesten fióközemet létesített.¹⁹

¹⁷ *Könyvnyomdáink a jelen század harmadik tizedében*. Magy. Könyvszle. 1899. 359–66. l.

¹⁸ Budai végrendeletek. I. sorozat. 1729. sz. Idézi: GÁRDONYI: *Hazai könyvtermelésünk a könyvkereskedés önállósítása korában*. Magy. Könyvszle. 1944. 157. l.

¹⁹ A pesti és a kassai LANDERER-nyomda történetét lásd később.

Amikor a ROYER-féle nyomdát megvette, a leltár szerint ez volt a raktáron levő könyvkészlet:²⁰

1570 példány	Magyar Evangyéliom,	458 példány	Morgenstern,
3000 „	„Lenkötelecske”,	1150 „	német katekizmus
900 „	magyar katekizmus,	184 „	Ethica Symbolica,
572 „	Arca domini,	735 „	Catechisis Minor,
1114 „	cseh Evangyéliom,	620 „	német Principia,
1757 „	Seelenwecker,	500 „	szláv Principia,
1058 „	Rojkska Ruze,	202 „	Grammatica Slavonica.

LANDERER János Mihály hamarosan hírnévre tett szert kiválóan vezetett nyomdája révén. Sikereit az is elősegítette, hogy a pozsonyi könyvpiacot 1770-ig egyedül uralta. 1770-ben kizárólagos, harminc esztendőre szóló szabadalmat kért nyomdája számára. Ezt a szabadalmat nem azért kérte, mintha a pozsonyi könyvpiac olyan nagy kereseti lehetőséget biztosított volna, hanem azért, mert az ország legfőbb hivatalai: a Helytartótanács, a Kamara itt székeltek, és az országgyűléseket is itt tartották, márpedig ezek hivatalos nyomtatványait LANDERER nyomdájában állították elő. Ez volt a nyomda legfőbb kereseti forrása, ennek tulajdonítható nagyarányú fellendülése is. Az említett szabadalmat LANDERER János Mihály nem kapta meg, mert egy alkalmazottja, PATZKÓ Ferenc, aki jól ismerte a vállalkozás üzleti titkait, megtámadta a folyamodványt. PATZKÓ egy másik pozsonyi nyomda alapítására kért engedélyt, és ezt 1770. okt. 15-én meg is kapta. Elsősorban arra hivatkozott kérvényében, hogy LANDERERék túl magas árakat szabnak a nyomdájukban készült hivatalos kiadványoknak; ezzel a fogással elérte azt, hogy az ő nyomdája számára biztosították szerződésileg tíz évre a Helytartótanács és a Kamara nyomtatványainak az előállítás jogát.²¹

A nyomda megvásárlását követő évben LANDERER János Mihály nyomtatott könyvjegyzéket adott ki: *Catalogus librorum qui apud J. Michaellem Landerer civem et typographum Poseniensem venales prostant*. Ebben felsorolja latin, magyar és német nyelvű kiadványait. Ezek egy része a budai LANDERER–NOTTENSTEIN-nyomdában készült, és örökrészüln kapta őket. A kiadványok másik része a ROYER-nyomda terméke volt, amelyeket az adásvételi szerződés szerint 3 000 forint értékben vett át.²² Saját kiadványai még alig lehettek, hiszen a nyomda még alig működött az ő kezelésében. A nyomda eleinte szabadalom nélkül dolgozott, de a megvásárlást követő második évben LANDERER János Mihály már megtette a szabadalom megszerzéséhez szükséges lépéseket. Ha kizárólagos pozsonyi nyomdára szóló szabadalmat nem is sikerült elnyernie, a nyomdai szabadalmat 1752. szept. 1-én megkapta.²³ Folyamodványában a szabadalom kívül azt is kérte, hogy tiszti címtárral ellátott latin, magyar, német, valamint tót nyelvű naptárt adhasson ki; megkapott szabadalmában azonban a naptárkiadás nem szerepelt. Ugyanebben a folyamodványban kiadványai védelmére tíz évi utánnomási tilalmat is kért, de ezt sem kapta meg.

Szabadalom hiányában is nyomtatott olyan könyveket, amelyek előállítása más nyomdák kizárólagos joga volt. Ez számos panasztétel és pereskedés

²⁰ STEINHOFER: *I. m.* 1. rész. 81. l.

²¹ Vö.: GÁRDONYI: *I. m.* Magy. Könyvszle. 1944. 158–9. l.

²² Országos Levéltár. Kancelláriai Iratok. *Conceptus expeditionum Anni 1750 mart.* nr. 9. Idézi GÁRDONYI: *I. m.* 1944. 157. l.

²³ Országos Levéltár. Kancelláriai Iratok. *Conceptus expeditionum Anni 1752 september.* nr. 13. Idézi GÁRDONYI: *I. m.* 1944. 158. l.

forrásául szolgált: többek közt e révén került szembe LANDERER János Mihály SPAISER Keresztély pozsonyi könyvvarussal,²⁴ sőt egy alkalommal saját nyomdász dinasztiaja egy másik tagjával, Katalin nevű sógornőjével, aki 370 forint 40 krajcár értékű katekizmust, német evangéliumos és ábécés könyveket koboztatott el tőle, mert ezek előállítására Katalin kizárólagos joga volt.²⁵

LANDERER János Mihály kiadványai tartalmilag érdekesek, értékesek és újszerűek voltak. Személyenképpen megemlítünk néhányat: BARCZAFALVI SZABÓ Dávid: *Szigvart*, BESSENYEI György valláselméleti munkái, DUGONICS András regényei (*Fetelka*, *Aranypercekek*, *Gyapjas vitézek*, *Jeles történetek*), FALUDI és BALASSI művei, a külföldiek közül VOLTAIRE, LESSING stb. egy-egy munkája magyar fordításban. Kiadásában egyesítette a LANDERER- és ROYER-hagyományokat, átvette és folytatta a törvények (*Articuli dtaetales Posonien-ses*) kiadását, továbbra is kiadta a Szentháromság Egylet beszédeit — másfelől a LANDERER—NOTTENSTEIN-hagyományok folytatásaképpen iskolakönyveket és naptárakat adott ki. Mindkét cég hagyományait egyesítette a hírlapkiadásban. 1764-ben megindította a *Pressburger Zeitungot*. Szerkesztője Karl Gottlieb WINDISCH. Hetenként kétszer jelent meg. Kiadói sikerét LANDERER nem utolsó sorban e lapnak köszönheti. Itt kell megemlítenünk azt is, hogy LANDERER nyomtatványai nemcsak tartalmukat tekintve, hanem tipográfiai is értékesek voltak. Betűit maga rajzolta, műkedvelő rézmetsző is volt. Kiadványaira jellemző általában az, hogy egy-egy lapon aránylag kevés betűt találunk; az elrendezés és az arányok igazi művésze.

1765-ben LANDERER János Mihály privilégiumot kapott 5 évre az 1764—1765-i országgyűlés törvénycikkeinek a kizárólagos nyomtatására. Ettől kezdve a pozsonyi LANDERER-nyomda fő kereseti forrása az országgyűlési kiadványok nyomtatása lett. Nemcsak a közvélemény becsülte sokra LANDERER János Mihály tipográfiai munkásságát, hanem az uralkodó, II. JÓZSEF is: 1784-ben a Temes megyei Fűskút községre nemesi levelet és egyben Fűskúti előnevet kapott.²⁶

LANDERER János Mihály nemeslevele ellenére is elsősorban vérbeli üzletember volt, és nem riadt vissza egy-egy haszonnal kecsegtető üzleti fogás (utánnomás stb.) alkalmazásától. Erre vall például a híres heidelbergi káté ügy. A dolog úgy kezdődött, hogy a debreceni református előljárók 1778-ban II. JÓZSEFhez folyamodtak, hogy a híres heidelbergi káté újabb magyar kiadását városukban nyomathassák ki. A debreceni városi nyomdának ugyanis szabaddalma volt református egyházi vonatkozású könyvek előállítására. Az engedély ügye éveken keresztül elintézetlen maradt, végül 1780-ban az a meglepő hír terjedt el, hogy a szóban forgó heidelbergi káté magyar kiadása immár meg is jelent Pozsonyban a katolikus LANDERER János Mihálynál. Mindez persze nagy felháborodást váltott ki a református debreceniek körében, de még nagyobb lett a felháborodás, amikor a pozsonyi kiadású kátét összehasonlították az eredetivel: kiderült ugyanis, hogy a LANDERER-féle kiadásból több sarkalatos hittétel kimaradt a cenzúra meghagyása alapján. A keletkezett perpatvar végül is a debreceniek számára előnytelen befejezést nyert: a továbbiak-

²⁴ A SPAISER Keresztély—LANDERER János Mihály-féle kalendárium-ügy részletes ismertetését ld. GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat...* 23—26. l.
²⁵ GULYÁS Pál: *A könyvkiadás Magyarországon a XVI—XVIII. században (1527—1773-ig)*. Magy. Könyvszle. 1944. 128. l.

²⁶ ILLÉSY—PETTKÓ: *A királyi könyvek*. Bp. 1895. 125. l.

ban ők is csak a cenzúra által jóváhagyott kihagyásos változatban tehettek közzé a kátét.²⁷

János Mihály, a pozsonyi LANDERER-nyomda megalapítója 1795-ben meghalt, de az általa alapított nyomda még évezedekig virágzott tovább az utódok kezén. Halála után fia, LANDERER Mihály János vette át a nyomda vezetését. Hogy ekkorra már mennyire fellendült az üzlet, és hogy milyen nagy volt a papírszükséglete, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy saját, Nyitra megyei, óturai papírmalma már nem győzött elég papírt gyártani a nyomda számára, és így a TAUBER-féle dejtei gyárból is kellett papírt vásárolnia. Nyolc könyvsajtó dolgozott ekkor a nyomdában. LANDERER Mihály János apja nyomdokain haladt a kiadványok színvonala tekintetében is, és így a magyar irodalom legjobb alkotásai jelentek meg kiadásában. Ő adta ki az első példányokat a „román” műfajból. 1805–1807 között sorozatot indított meg *Landerer Mihály téli és nyári nyomdája* címmel. 13 kötet regény jelent meg ebben a sorozatban. Ezek legnagyobb része német művek átültetése, ill. fordítása volt. Maga is meg volt elégedve vállalkozása sikerével. „Történetek és románok mely nagyon gyönyörködtetik édes magyar hazámnak tudós olvasóit — értesít egyik híradásában — elegendőképpen meg vagyok győztetve az eladott példányok számából.” E sorozat köteteit évről évre elvitette a pesti vásárra is. E vállalkozás megszűnésével a kedveltebb műveket újabb és újabb kiadásokban jelentette meg LANDERER Lajos még az 1820-as években is.²⁸

1810-ben meghalt LANDERER Mihály János. Hogy milyen nagy népszerűségnek örvendett még a távoli országrészekben is, azt legjobban az a dicsőítő vers mutatja, amely a *Magyar Kurír* 1798-i évfolyamának 2. kötetében jelent meg róla PERETSÉNYI NAGY László, Galsa város esküdt nótáriusa tollából. Nyomdászati és kiadói működését kortársai is elismerték; kiadványait az olvasóközönség nagy érdeklődéssel fogadta.

LANDERER Mihály János halála után a pozsonyi nyomdát átmenetileg a vállalat művezetői irányították. A nyomda ekkori állapotára vonatkozólag maradt fent a következő korabeli feljegyzés:²⁹

„Posonyban: Fűskuti Landerer Mihály örökösei; Váltó, magok költségén pedig igen sok régi kellendős, néha új Könyveket is nyomtatnak; ezeken kívül készül egy Német és Magyar Kalendárium Negyed, egy Toth tizenketted rétbén; tartanak 1 Factort, 2 Szedőt, 3 Nyomatót, 1 Könyvrakót; Esztendőn által feldolgoztathatnak 100 Bá Papirost.”

LANDERER Mihály János fia és utóda LANDERER Lajos volt. Ő a nyomdász-dinasztia utolsó, de ugyanakkor a legkiemelkedőbb alakja, aki 1824-ben, nagykorúsága után a pesti nyomdával együtt a pozsonyit is örökölte. A polgár éles szemével felismerte, hogy a kereskedelem központja lassan Pestre tevődik át, és ő, e felismerése alapján, egyre inkább a pesti nyomdáját részesíti előnyben a pozsonyival szemben, ennek felvirágoztatásán munkálkodik. Működése alatt a pozsonyi nyomda fokozatosan hanyatlani kezdett, mindjárt 1824-ben 7 sajtót elvitetett a pozsonyi nyomdából, és csak kettőt hagyott meg. A pozsonyi nyomda egyedüli működési területe ettől kezdve az országgyűlési kiadványok előállítására lett. 1848-ban, mikor az országgyűlés Pestre költözött,

²⁷ SZILÁGYI Ferenc: *A heidelbergi káté*. Pest, 1869. 9–10. l.

²⁸ GYÖRGY Lajos: *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941. 78–79. l.

²⁹ Ez a feljegyzés is TRATTNER János Tamástól származik az 1817. évből.

LANDERER Lajos végképp megvált Pozsonytól: nyomdáját örökáron eladta volt ügyvezetőjének, SCHREIBER Istvánnak.

A pozsonyi LANDERER-nyomda csaknem egy évszázadon keresztül állt az első helyek egyikén hazánk könyvtermelésében. Mind a kiadványok megválogatása, mind pedig a kivitel tekintetében már a korabeli külföldi nyomdák-
kal is felvette a versenyt, és mint a magyar irodalmi értékek egyik első közre-
adója, jelentős szerepet játszott a hazai irodalmi élet megteremtésében.

A kassai Landerer-nyomda

Amikor MÁRIA TERÉZIA 1773-ban feloszlatta a jezsuita rendet, LANDERER János Mihály 7 600 forintért megvásárolta (1774-ben) a rend kassai nyomdáját; így alakult meg a kassai LANDERER-nyomda. A LANDERER-család kezelésében levő nyomdák között ez volt a legkevésbé jelentős, és egyben ezzel kapcsolatban rendelkezünk a legkevesebb adattal. LANDERER János Mihály Kassán jelentős könyvkereskedelmet is folytatott nyomdájában, bár szabadalma csak a saját nyomdájában előállított kiadványok árusítására jogosította fel. Üzletében állandó raktárt tartott a budai és a pozsonyi LANDERER-nyomda kiadványaiból, és ezeket ott árulta. Nyomtatott könyvjegyzékei is bizonyítják egyébként, hogy másutt készült könyveket is árusított. 1777. évi könyvjegyzékét mint kassai könyvnyomtató és *könyvkereskedő* adta ki. (A könyvjegyzék címe: *Catalogus librorum, qui apud Johannem Michaelem Landererem typographum et bibliopolam Cassoviensem venales prostant*). E jegyzékben kizárólag pozsonyi és kassai nyomdájában készült könyvei szerepeltek. Kiadványai magyar, német, latin és szlovák nyelven jelentek meg; nyelvek szerinti megosztási arányuk a következő: 55 magyar, 30 német, 48 latin és 3 szlovák mű.

Tudvalevő, hogy a XVIII. században a nyomdász még általában megrendelésre nyomtatott: a nyomtatás költségei a szerzőt vagy a mecénást terhelték. A könyvkereskedelem fejlődésével azonban a nyomdász egyre gyakrabban nyomtatott könyveket a „saját költségén” is. Érdekes ebből a szempontból megvizsgálni LANDERER János Mihály kassai kiadványait; de ezentúl is érdemes figyelmet fordítani nevezetesebb könyveire:

Házi és úti új kalendárium. 1774—1795. (Saját költségén.)

VANIER Jakab: *Paraszti majorság.* Ford. BARÓTI SZABÓ Dávid. (Saját költségén.)

BESSENYEI György: *Az amerikai Podotz.* 1776.

GESSNER *Idylliumi.* Ford. KAZINCZY Ferenc. 1788.

KAZINCZY Ferenc: *Magyarország geographicaja.* 1775.

KAZINCZY által szerkesztett *Orpheus* című folyóirat 2. kötete. 1790—1791.

BARÓTI SZABÓ Dávid: *Új mértékre vett . . . versek.* 1777.

BARÓTI SZABÓ Dávid *Kisdud szótára.* 1784.

BARÓTI SZABÓ Dávid *Verses koszoruja.* 1786.

Haus und Reisekalender. 1774—1795. (Saját költségén.)

5 különféle latin nyelvű iskolakönyv. (Saját költségén.)

Latin nyelvű vizsgaértekezések és alkalmi kiadványok.³⁰

A fenti listából láthatjuk, hogy KAZINCZY Ferenc több művét nyomatta LANDERER János Mihálnál. Úgy látszik, KAZINCZY igen ügyelt a nyomdai pontosságra, mert nemegyszer felháborodva ír a pontatlan nyomdászmunkáról:

³⁰ STEINHOFER Károly: *A kassai könyvkereskedelem története 1712-től a jelenkorig.* Bp. 1907. 11—15. l.

LANDERER János Mihály nyomdájával kapcsolatban az sem tetszett neki, hogy a nyomtatványok elkészültére túl sokáig kell várni. Id. RÁDAY Gedeonhoz 1788 májusában írott levelében ezzel kapcsolatban pl. a következőket olvassuk:

„El-készült végtére az én Gesznerem is, melyet esztendőnél tovább tartott kezei között Landerer. Nem tudom mitsoda szerentsétlenségből a Bárótyz Tisztelőihez tett ajánlásom ki-maradott a nyomtatásból . . . Én ezt a nyomtatást nem nézhetem boszankodás nélkül. Teli vagyok hibákkal, és ezenn felül a Landerer emberei oly motskosan nyomtatták, hogy sok exemplárokat el-kellene hányni.³¹

Az alapító LANDERER János Mihály 1795-ben bekövetkezett halála után egy évvel a virágzó kassai nyomda LANDERER Ferenc kezére került. LANDERER János Mihály fia ugyanis, aki apjától három nyomdát örökölt (a pozsonyit, a pestit és a kassait), a kassait unokaöccsének, LANDERER Ferencnek adta át. Nincsen feljegyzésünk arról, hogy milyen módon szállt a nyomda tulajdonjoga az említett Ferencre: vétel vagy adomány útján? Mindenesetre, akár vette, akár ajándékba kapta, remek üzlethez jutott ezzel a nyomdával, és maga is jó üzletember levén, még tovább is fejlesztette a vállalkozást. Ő bocsátotta útjára például az első magyar nyelvű regénysorozatot 1797-ben: a *Rózsa Szín Könyvtárt*. Regénysorozatát a „szépnek” ajánlotta. A tervezet szerint kéthavonként jelent volna meg egy-egy kötet „szép nyomtató papíron, szép betűkkel, rózsaszín boríték alatt, gyönyörű réze metszett képekkel.” A kéthavonkénti megjelentetést persze nem sikerült megvalósítania, de jó néhány számot kiadott: így 1803-ig összesen 10 „román” jelent meg a sorozatban 13 kötetben.³² Sok népies kiadványt is készített, amelyekkel a felvidéki piaci könyvárusokat látta el. Ezenkívül folytatta elődei (egyrészt a jezsuiták, másrészt nagybátyja, LANDERER János Mihály) német és magyar nyelvű kalendárium-sorozatát. 52 féle latin nyelvű kiadványt is közzétett, ami e fajtából tekintélyes szám. 1813-ban egy egészen új vállalkozást indított meg: költsönkönyvtárt állított fel a városban.

TRATTNER János Tamás már említett *Tudományos Gyűjtemény*beli cikkében LANDERER Ferenc kassai nyomdájának 1817. évi állapotára vonatkozólag a következőket olvashatjuk:

„Kassán, Fűskuti Landerer Ferentz, már mostan csupán csak Váltó Munkákat nyomtat, az előtt itten Attya életében igen sok szép új Magyar könyvek készültek; tart 1 Szedőt, a' ki egyszersmind nyomtat is; feldolgozhat Esztendőn által 18 Báll Papirost.”

Mintegy 4–5 évvel később a már ugyancsak említett TRATTNER-féle kézirat a nyomdával kapcsolatban a következőket közli:

„Kassán: Fűskuti Landerer Ferencz; csupán csak váltó munkákat nyomtattat; tart egy subjectust, a ki szed és nyomtat; feldolgozthat esztendőn által 12 bál papirost. (Eladásra kitétetett, a kinek kedve volna, megveheti.)”

A fenti leírás tanúsága szerint a kassai LANDERER-nyomda 1821 táján azon a ponton volt, hogy a LANDERER-család tulajdonából más tulajdonába menjen át. A tulajdoncsere 1822-ben meg is történt, mikoris a nyomdát WERFER Károly osztrák származású kassai nyomdász megvásárolta.

³¹ KAZINCZY Ferenc *Levelezése*. Közzéteszi VÁCZY János. 1. köt. (1763–1789.) Bp. 1890. 180. l.

³² GYÖRGY: I. m. 78. l.

A pesti Landerer-nyomda

A pesti LANDERER-nyomda a nyomdász-dinasztia utolsó tagjának: LANDERER Lajosnak a kezén valóban első helyre került a korabeli magyar nyomdák sorában. De a nyomda legnagyobb felvirágoztatójának a szereplése előtt nézzük meg röviden a nyomda korábbi korszakának a történetét is.

A pesti nyomdát LANDERER Lajos nagyatyja, LANDERER János Mihály alapította 1784-ben, amikor megvásárolta ROYER Pál pesti nyomdáját. Az alapító számára a ROYERÉKTŐL megvásárolt tipográfiának csak másodlagos jelentősége volt, fő vállalkozása, a pozsonyi nyomda ugyanis csaknem minden energiáját lekötötte. Halála után (1795) fia, LANDERER Mihály János vette át a nyomda vezetését, de ennek leányvállalat jellegét ő is fenntartotta. 1810-ben, az utolsónak említett LANDERER halálakor az örökös, LANDERER Lajos még csak 8 éves, így nem tudja átvenni a nyomda irányítását; nagykorúságáig, 1824-ig BLŐSZL, a nyomda régi művezetője áll a nyomda élén. TRATTNER János már korábban idézett összeállításában az 1817. évről vonatkozó adatközlés a következő:

„Pesten ... Fűskuti Landerer Mihály Örökösei, (a Pozsonyi Tipographiának Filiája) Nyomtattatnak Váltó és a magok költségén régi kellendős Könyveket: tartanak 1 Factort, 2 Szedőt, 1 Nyomatatót, feldolgoztathatnak 50 Báll Papirozt.”

Az 1821—1822. évek valamelyikére pedig a következők vonatkoznak:

„Pesten: Fűskuti Landerer Lajos; nyomtattat váltó és maga költségén rég kelendős könyveket. Tart 1 factort, 3 szedőt, 4 nyomtatót, 1 könyvrakót. Esztendőn által feldolgoztathat 90 bál papirozt.”³³

Láthatjuk tehát, a két állapotleírás egybevetéséből, hogy a nyomda BLŐSZL művezető irányítása időszakában is fejlődött, és igen jó, szakértő kézben volt.

LANDERER Lajos eredetileg nem készült nyomdásznak; katonatiszt szeretett volna lenni, és mint kadét szolgált is az egyik magyar gyalogezredben. 1824-ben, az örökség átvételekor mégiscsak rászánta magát a családi mesteriség folytatására. Örökségül két nyomdát kapott: a pozsonyit (amely már mintegy fél évszázados múltra tekintett vissza) és a pestit (amely ekkor még nem volt nagy jelentőségű).

LANDERER Lajos olyan korban élt, amely a magyar történelem egyik legmozgalmasabb korszaka, amikor a HABSBURG-uralom alatt szenvedő magyar nép felkelt, hogy kivívja szabadságát. LANDERER Lajos kortársai a reformkor nagyjai: VÖRÖSMARTY, KÖLCSEY, KOSSUTH, PETŐFI. Kiadói politikájában tudatosan a haladó és a magyar nyelvű műveké az elsőség; technikai újításaival nyomdáját országszerte az elsők közé emelte, olyanná, hogy a korabeli külföldi nyomdákkal is felvehetette a versenyt. Az ő kiadásában jelent meg a *Pesti Hírlap*, amely — mint tudjuk — a 48-as magyar szabadságharc egyik legfontosabb előkészítője volt a reformkorban: KOSSUTH sajtóorgánuma. De ugyanakkor LANDERER Lajossal való összekülönbözése miatt hagyta el KOSSUTH a lapot. Röviddel ezután mégis rábízta KOSSUTH a szabadságharc oly fontos tényezőjének megszervezését, mint a bankónyomda, amelyet mintaszerűen, nagy szakmai tudással és az ügy iránt érzett kitartó lelkesedéssel el is látott. LANDERER Lajos helyes üzleti érzékkel megsejtette, mint már a pozsonyi nyomda tár-

³³ Vö. 17. jegyzet.

gyalásakor említettük, hogy a fejlődő irodalmi és kereskedelmi élet központja Pest lesz, és a pesti nyomda fejlesztésére fordította a fő gondot. Amikor a nagyszombati egyetemet nyomdájával együtt végleg Budára helyezték, a család Pestre költözött.

A pesti nyomda felvirágoztatásának első állomása és alapfeltétele bizonyos technikai újítások bevezetése volt. A 20-as évek elején LANDERER Lajos sokat utazott, utazásai befejeztével nagy tervekkel érkezett vissza hazájába, amelyek közül nem egyet meg is valósított: Bécsben megtanulja a könyvomást, londoni útjáról pedig a vassajtó és a gőzzel hajtott gyorsajtó tervét hozza magával. 1833-ban elkezdte a kedvelt és divatos Congrève guilloche és iris nevű színes nyomtatást. Erre a célra pesti nyomdájában külön nyomdai osztályt szerel fel. Csaknem minden kiváló munka borítólapja és egyéb színes nyomdai munka nála készül. Könyvborítók, színes csomagolópapír, előzék-papírok, hirdetőcímkék előállításával már eleve különleges helyzetet teremtett nyomdája számára a többi pesti és budai nyomdával szemben: olyan „pepecselő” munkára vállalkozott, amelyre a korabeli nyomdák nem vállalkoztak volna, s ezzel nagy rokonszenvet keltett megrendelői körében. A Nemzeti Színház első színlapját is ő készítette nemzeti, kék és kávé színben.

A 40-es években, amikor társul HECKENASTTAL, újabb külföldi útra indult, immár társával együtt. Ennek az útnak az eredményeként elsőnek hoztak magukkal Londonból ólommetező gépet, nagy Columbian-sajtót és az azóta is sokat utánzott angol betű mintáinak egész sorozatát. A 40-es évekre a LANDERER-nyomda a korabeli ipari fejlettség viszonyai között nagyüzemnek számított: 4 gyorsajtó, 5 vassajtó, 32 szedő- és 5 nyomtatómunkás dolgozott benne.

A HECKENASTTAL való társulás a 40-es évek elejére esik, és igen sokat lendített a vállalkozáson. A LANDERER és HECKENAST céget 1841. január 21-én jegyezték be a pesti váltótörvénytörvényeknél. Ezt követően programjukat meghatározó körlevelet adtak ki.³⁴ LANDERER Lajos nyomdáját, mint említettük, mintaszerűen rendezte be, ami igen sok pénzt emésztett fel. Ennek következtében mintegy 20 000 forintnyi adóssággal volt megterhelve a nyomda. HECKENAST Gusztáv, aki pesti könyvkiadó és könyvkereskedő volt, rendelkezett annyi tőkével, hogy nemcsak a LANDERER-nyomdára nehezedő adósságokat fizette ki a társuláskor azonnal, hanem pár éven belül kb. 40 000 forint értékben vásárolták a már említett korszerű gépeket: pontosabban 2 gyorsajtót, több vassajtót és újabb betűkészleteket. LANDERER részéről tehát a HECKENASTTAL való társulás gondolata és véghezvitele ésszerű és üzletileg előnyös lépés volt. HECKENAST viszont, mint már említettük, pusztán könyvkiadó és könyvkereskedő volt, önálló nyomdával nem rendelkezett, és évek óta a LANDERER-nyomdában nyomatta kiadványait. Ennek kapcsán merült fel benne is a társulás lehetősége — hiszen saját nyomdában nyomtatni az általa kiadott műveket: nagy fellendülést jelentett az ő számára is.

A közvetlen indítékot a társulásra az a tény szolgáltatta, hogy LANDERER lapkiadói kérelme, nevezetesen a *Pesti Hírlapé*, folyamatban volt. Pest város tanácsa az előfizetők biztosítására kauciót követelt tőle. Felszólították tehát, hogy kösse le e célból könyvnyomtató intézetét, s ha ez nem elég, helyezzen letétbe megfelelő összegű készpénzt, az erről szóló „biztosító levelet” pedig

³⁴ HARASZTI Károly: *Landerer Lajos könyvnyomdász és Heckenast Gusztáv könyvnyomdász cég társulásának története*. Bp. 1913. 13. l.

terjessze be.³⁵ Mint már az imént utaltunk rá, a nyomda ekkor 20 000 forint adóssággal volt megterhelve. A lapindításhoz szükséges anyagi követelményeknek nem tudott tehát megfelelni. Ezt hidalta át a HECKENASTTAL való társulás, aki kifizette az adósságokat, és most már ketten írták alá a *Pesti Hírlap* előfizetőinek jótállási okmányát.

Az egyesülést a konkurens vállalatok nem nézték jó szemmel, és valóságos szövetkezet alakult nyomdász körökben annak elérésére, hogy ne kapják meg az engedélyt, és hogy megbuktassák a vállalkozást. Sikerült is öt évig sok kellemetlenséget okozniok, végül azonban LANDERERnek, az ő közismerten megnyerő modorával, sikerült Bécsben személyesen elintéznie a társulás engedélyezését.

Különösen TRATTNER, BEIMEL és KÁROLYI nézték rossz szemmel a társulást, nyilvánvalóan kenyéririgységből. A legrosszabb indulatról tanúskodó rágalmakat találták ki mind LANDERERre, mind HECKENASTra, nem kímélve a társuló feleknek sem üzleti, sem emberi becsületét. LANDERER és HECKENAST azonban szívósan és határozottan tudta kivédeni ezeket a támadásokat.

TRATTNERék már 1841. január 23-án feljegyzést küldtek a Helytartótanácsához, amelyben elpanaszolják, hogy LANDERERnek még a privilégiuma sincs meg a nyomdához, és máris társas vállalkozásba akar fogni, és hogy a többi nyomdásznak az a kívánsága, hogy a már kihelyezett közös cégtáblát a Hatvani utcai [ma Kossuth Lajos utca] Horváth-házról a Helytartótanács vetesse le. Közben LANDERERék sem maradtak tétlenül: újabb és újabb beadvánnyal kérték a közös vállalkozás engedélyének megadását. Hogy nyilvánvalóan kenyéririgység volt a fő ok, amiért a társulást az említettek meg akarták akadályozni, azt mi sem bizonyítja jobban, mint azok az érvek, amelyeket LANDERER és HECKENAST ellen beadványukban felhoztak. Felemlítették pl. HECKENAST ellen, hogy bel- és külföldi könyvkereskedő is, hogy ugyanakkor kölcsönkönyvtárral bír, és hogy tulajdonosa a *Pester Tageblatt*nak, végül sok más mellett még azt is, hogy HECKENAST nem is tanulta a nyomdász mesterséget. Ám ezen vádak egyike sem tartalmazott olyasmit, ami jogilag kizárta volna a társulás engedélyezését, hiszen minden alapot nélkülöző többek között még az a vád is, hogy HECKENASTnak nincsenek olyan érdemei a magyar irodalmi művek kiadása terén, ami feljogosítaná őt erre a vállalkozásra. Ezen a ponton a közfelfogással is ellentétbe kerültek, hiszen minden literátus ember tudta, hogy a magyar írók, költők legkiválóbb munkái az ő kiadásában jelentek meg: EÖTVÖS, JÓSIKA, KÖLCSEY, KISFALUDY Károly, KISFALUDY Sándor, SCHEDEL stb. művei.

A városi tanács ezen ármánykodások ellenére is pártolólággal terjesztette a Helytartótanácsához a társulási kérelmet azzal, hogy HECKENAST magatartása ellen nemcsak hogy semmi kifogása és észrevétele nincsen, hanem e tekintetben minden ajánlásra méltó. 1846-ban zárult le véglegesen a hosszú harc, amellyel végül már a császári udvarig mentek. 1846-ban közli a budai Helytartótanács a társuló felekkel, hogy a király engedélyezte a társas céget (1846. március 31). Erre a csatát veszített konkurrensok visszavonultak, LANDERER és HECKENAST pedig az elgondolásuk szerinti formában folytathatták kiadói tevékenységüket.³⁶

³⁵ HARASZTI: I. m. 11–12. l.

³⁶ HARASZTI: I. m. 25–27. l.

A szabadságharcot megelőző negyedszázad, amikor LANDERER Lajos nyomdája és HECKENAST Gusztáv könyvkiadó vállalata a virágkorát élte, nemcsak a politikai életben, ámde az irodalmi életben is, a könyvkiadói és nyomdai politikában is mélyreható változásokat hozott. A közönség műveltebb része már megszerette a könyvet, folyóiratot, újságot, és ez egyben már piacot, mégpedig egyre növekvő piacot jelentett a vállalkozók számára.

LANDERER és HECKENAST a könyvnyomtatási igények rohamos növekedésével mindenben lépést tudott tartani. Jól átgondolt, nagyvonalú könyvkiadás volt az ő munkájuk. Az elmaradhatatlan naptárak, vallásos könyvek, ábécés könyvek mellett már első helyen az imént említett egyre bővülő piac: az irodalom igényeit kielégítő, mindmáig elismert szellemi értéknek számító művek álltak. Ilyen jellegű kiadványaik a 40-es években például ezek voltak:³⁷

JÓSIKA Miklós regényei 45 kötetben,
KISFALUDY Sándor munkái 6 kötetben,
KÖLCSEY Ferenc munkái 6 kötetben,
EÖTVÖS József *Karthusijának* német fordítása,
JÓSIKA Miklós regényeinek német fordítása,
HUGÓ Károly drámái,
FÉNYES Elek: *Magyarország leírása*,
Adalbert STIFTER német novellái 4 kötetben,
BEZERÉDY Amália ifjúsági műve: *Flori könyve* (ez utóbbi szövegének könyvművészeti kiállítása és szép metszetei általános feltűnést keltettek).

Ezenkívül nyelvtanító könyvek, szótárak, tankönyvek és különféle sorozatok jelentek meg a cég kiadásában. Ilyen sorozat volt például az *Ifjúság Olcsó Könyvtára*, az *Olcsó Iskolai Könyvtár*. LANDERER és HECKENAST kiállításában jelent meg az első magyar zsidónaptár az 1848. esztendőre. A 272 lap terjedelmű naptárt acélmetszetekkel díszítették, és kottamellékletet is tartalmazott. Az igen nagy tekintélyű FÉNYES Elek *Gazdasági Mezei Naptárát* szintén LANDERER és HECKENASTnál nyomták. Természettudományos és orvosi művek is jelentek meg náluk. Kiadványaik tipográfiai formája, mint ezt már fentebb említettük, a korabeli nyomdatechnika legmagasabb színvonalát érte el.

A könyvkiadás, ti. az egyes könyvek kiadásának a rohamos fejlődése mellett a XIX. század elején felélénkülő politikai, irodalmi és művészeti élet a lapkiadást jövedelmező vállalkozássá tette Magyarországon. LANDERER Lajos már a 20-as években próbálkozott lapkiadással, amikor 1824. május 10-én elvállalta a TOLDY és KOVACSÓCZY által szerkesztett *Aspasia* című almanach nyomtatását. Ezután a 30-as évekig nagyobb szabású ilyen vállalkozása nem volt. 1840-től kezdve azonban egymás után adja ki a folyóiratok és hírlapok évfolyamait. 1840-ben indítja meg a *Budapesti Szemlét*, 1841-ben a *Világot*, 1843-ban az *Életképeket*, 1841-ben a *Pesti Hírlapot*, majd a szabadságharc folyamán az *Esti Lapokat* és 1845-ben a *Pester Zeitungot*. Ez a lapkiadói tevékenység mind terjedelmét, mind jelentőségét illetőleg túlmutat jelen tanulmányunk tematikáján, ezért erről más alkalommal fogunk majd szólni.

Nem lenne teljes képünk LANDERER Lajosról, ha az 1848–49-i szabadságharc alatti tevékenységéről nem emlékeznénk meg néhány szóval. Gondolhatnánk arra, hogy már a hírlapkiadói tevékenységet is bizonyos fokig forradalmi tettek tekintsük. Ezt a szemléletet azonban el kell vetnünk: ellene szól ugyanis az a tény, hogy LANDERER Lajos egyszerre egymással hom-

³⁷ Vö. RÉVAY—SCHÖPFLIN: I. m. 43. l.

lokegyenest ellenkező politikai nézeteket valló lapok kiadásával foglalkozott, így hát lapkiadásában nagyobb része volt az üzleti érdekeknek, mint politikai nézeteinek. Két vállalkozása azonban már tagadhatatlanul politikai pártállásával, sőt szociálpolitikai nézeteivel kapcsolatos.

Az egyik az volt, hogy 1848-ban LANDERER indítványára alakult meg a *Vándor és beteg könyvnyomdászokat segélyező egyesület*. Az egyesület alapítókéje még a főnökök adakozásából, a felavatási, felszabadulási pénzekből adódott. Az egyesületbe tartozók megfogalmazták alapszabályaikat is. Több éven keresztül: 1848. júl. 1-től 1853. márc. 31-ig állott fenn, mikor is feloszlatták. Pénztárnoka TRÄGER Antal volt, a LANDERER és HECKENAST cég ügyvivője.³⁸ Elismerésre méltó szociális felfogását tükrözi egy másik kezdeményezés is: a Kerepesi (ma Rákóczi) úti Belezna kertben LANDERER Lajos egy helyiséget bérelt és tartott fenn állandó jelleggel a nyomdász tanonciskola számára.

Az 1848. márc. 15-i forradalmi események egy része a LANDERER-féle nyomdában játszódott le. Itt nyomtatták ugyanis a magyar szabad sajtó első termékeit: a *Nemzeti dalt* és a *12 pontot*. A LANDERER-nyomda munkásai csatlakoztak elsőként a forradalmi megmozduláshoz. A LANDERER-nyomda ezen szerepléséről nem kisebb szemtanúk, mint PETŐFI és JÓKAI értesít bennünket naplójában, visszaemlékezéseiben.³⁹

Még néhány szót kell szólnunk LANDERERnek a szabadságharchoz való viszonya kapcsán a bankjegynyomdáról, amelynek szervezője és vezetője mindvégig a nyomdász volt. KOSSUTH a *Pesti Hírlap* kiadása ügyében támadt viszályuk ellenére sem bízta másra a bankönyomda megszervezését és vezetését, mint LANDERER Lajosra. Már 1848. május végén megkezdték a tárgyalásokat a kérdésben, meg is állapodtak, és LANDERER hozzáfogott a szervezéshez. Először megfelelő szakembereket, ügyvezetőket, majd munkásokat nyert meg a vállalkozás számára. A rajzok és minták készítését egy európai hírű magyar mesterre, TYROLER József-re bízta. Magyar munkások mellett külföldről érkezettek is dolgoztak, főleg németek. Sok nehéz problémát kellett megoldani a személyi és szervezeti kérdéseken kívül is. A gépek legnagyobb részét külföldről hozatták, nevezetesen 2 gyorsajót Bécsből, egyet Londonból, ezenkívül 20 könyvnyomdai és 15 könyomdai vassajót és több segédgépet állítottak fel.⁴⁰ Műhelynek a Károly-kaszárnya (ma a Fővárosi Tanács központi épülete) belső (a mai főposta felé eső) részét alakították át.

A nyomda ügyrendjét németül fogalmazták meg. Egyetlen példány ismeretes belőle; a debreceni Déri Múzeum birtokában van. Az ügyrend állapította meg a munkaidőt a bankönyomdában, amely reggel 7-től 12-ig és délután 2-től este 7-ig tartott. A nyomdászok heti bére 20 forint volt. Munkábalépésük előtt esküt tettek; sok volt közöttük a nemzetőr. Sötétkék egyenruhákat hordtak.

A nyomda papírszükségletét a neusiedeli papírgyárból szerezte be. Külön erre a célra készített papírt vásároltak rizsmánként 20 forintért, ami az akkori papírárakkhoz képest (5–8 forint) igen magas volt. Körülbelül 50–60 nyomtató munkás dolgozott állandóan.⁴¹ A litográfiai osztályon mintegy 30–40 embert foglalkoztattak. Az egy- és kétforintos Kossuth-bankók már augusztus 6-án megjelentek, szeptemberben az 5 és ennél nagyobb címletűek is.

³⁸ Vö. a *Gutenberg* című folyóirat 1. évf. (1866) 1. szám.

³⁹ PETŐFI Sándor *Összes prózai művei és levelezése*. Bp. 1960. 401–409. l. JÓKAI Mór: *Írások életéből*. Bp. 1960. 90–92. l.

⁴⁰ FARAGÓ Miksa: *A Kossuth bankók kora*. Bp. 1911. 114. l.

⁴¹ Vö. NOVÁK László: *A nyomdászat története*. Bp. 1928. 5. könyv. 30. l.

A magyarországi nyomdák papírfeldolgozási adatai 1817-ben, ill. 1821- vagy 1822-ben

A nyomdák neve és székhelye	A felhasznált évi papírmennyiség bálokban	
	1817	1821-2
Buda, Királyi Universitás	1500	1300
TRATTNER János, Pest	648	600
Debreceni Városi nyomda	280	200
STREIBIG József, Győr	130	150
WEBER Simon, Pozsony	120	35
LANDERER Anna, Buda	115	36
LANDERER Mihály örökösei, Pozsony	100	120
ELLINGER István, Kassa	70	85
WEINMÜLLERNÉ, Komárom	64	80
KLAPKA József, Temesvár	60	70
SZIEZ Antal örökösei, Sopron	60	50
LANDERER Mihály örökösei, Pest	50	90
JELINEK Vencel, Nagyszombat	50	45
BELNAY György, Pozsony	50	50
Sárospataki Kollégium	50	50
GRÜN Orbán, Szeged	45	50
GOTTLIEB Antal, Vác	45	40
STEPHANI János, Besztercebánya	36	36
SULOZER János, Selmecbánya	36	30
PATZKÓ Ferenc, Pest	35	90
Egri Érseki nyomda	30	36
TICHY Károly, Nagyvárád	30	22
SZAMMER Mihály, Veszprém	30	30
JANKOVITS János, Újvidék	28	28
SZNISEK Károly Gáspár, Pozsony	26	90
SZIGETHY Mihály, Miskolc	25	25
STOTZ János, Kismarton	20	20
PERGER Ferenc, Szombathely	20	20
SAMMER Mihály, Székesfehérvár	20	54
DIWALT János, Eszék	18	18
PUPE Henrik, Eperjes	18	18
LANDERER Ferenc, Kassa	18	12
GOTTLIEB Antal, Máramarosziget	18	18
PODHORÁNSZKY Mihály, Lőcse	15	15
MAYER József Károly, Lőcse, később Rozsnyó	15	24
GÖNYEY Gábor, Nagykároly	12	20
ENGEL Krisztián, Pécs	10	10

Technikai és művészi kivitelüket tekintve a kor kiváló minőségű papírpénzei voltak ezek. A móri csata vesztes hírére a nyomda elmenekült pesti helyiségeiből. Szolnokon, majd a debreceni kollégium épületében kapott helyet. 1849. május 21-én, Szob visszavételekor megint Pestre költözött. KOSSUTH lemondásakor, augusztus 11-én a nyomda szétzüllött. A nyomdászok egy része menekülés közben fogságba esett, más részüket katonai bíróság előtt vonták felelősségre a nyomdában való működésükért; sokan több évi börtönbüntetést kaptak. LANDERER Lajos a bankónyomdában vitt vezető szerepért kényszerült hosszú ideig bújdosni a szabadságharc utáni években. Amikor a szigor megenyhült, vidéki birtokán húzódott meg, ahol 1854 februárjában meghalt.

A rendelkezésre álló forrásokat áttekintve igen érdekes, sokszínű egyéniség bontakozott ki előttünk LANDERER Lajos személyében. Talán éppen ez a

sokszínűség volt a gátlója annak, hogy LANDERER Lajos munkásságát vagy még inkább emberi magatartását egész tisztán lássuk, és megfelelően értékeljük. Végeredményben, össz munkásságát tekintve LANDERER Lajos elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar nyomdászat és könyvkiadás történetében, kora hasonló vállalkozásai között pedig feltétlenül az első hely illeti meg őt.

A LANDERER és HECKENAST cég nem szűnt meg a szabadságharc bukása után, még ha a cég egyik tulajdonosának, LANDERER Lajosnak bujdosnia kellett is, mivel HECKENAST, a másik tulajdonos, tovább vitte az ügyeket. Ő lett végül — az örökösökkel való megegyezés alapján — a vállalat egyedüli tulajdonosa, amikor LANDERER Lajos meghalt. 1873-ban azután nyomdáját és kiadó-vállalatát eladta az akkor alakult Franklin Társulatnak, és ezzel az egykori LANDERER és HECKENAST cég története végérvényesen lezárult.

MÁRIA BÜKY-HORVÁTH: DIE FAMILIE LANDERER UND IHRE BUCH-DRUCKERUNTERNEHMUNGEN

Verfasserin versucht eine allgemeine Geschichte aller Landererschen Offizinen zu geben, sie ist nämlich der Meinung, daß der Mangel einer zusammenfassenden Beschreibung der buchdruckerischen Tätigkeit der LANDERERS nicht nur für die Buchdruckergeschichte, sondern auch für die ungarische Literaturgeschichte nachteilig ist. Obwohl es vom Anfange des XVIII. bis Mitte des XIX. Jahrhunderts, wo die LANDERERS ihre Druckarbeiten ausführten, in Ungarn schon viele größere Städte gab, wie Preßburg, Pest, Ofen, Kaschau, Raab, Debrecen, Kolozsvár (Klausenburg in Siebenbürgen), Zagreb (in Kroatien), stellte die Familie LANDERER nur in den vier ersterwähnten Städten Buchdruckereien auf. Wie wurde die erste LANDERER-Druckerei in Ungarn unmittelbar nach der Türkenzeit zu Ofen errichtet? Warum haben die LANDERERS gerade in den Städten Ofen, Preßburg, Kaschau und Pest Buchdruckereien gegründet? Was für einen Einfluß hatten die LANDERER-Offizinen, bzw. die von ihnen herausgebrachten Publikationen auf die damalige literarische und politische Welt in Ungarn? All diese Fragen werden eingehend erörtert. Auf Grund der Angaben der buchhändlerischen Tätigkeit, auf Grund der Analyse damaliger maschinellen Presse-einrichtungen und schließlich auf Grund der Zahlen, die sich auf die jährliche Papierbearbeitung einzelner zeitgenössischer Druckereien beziehen, versucht Verfasserin auch festzustellen, welche wirtschaftliche, bzw. Kapitalkraft die in Frage stehenden Buchdruckerunternehmungen besitzen könnten. Der Aufsatz enthält auch einige Angaben, die etwa die soziale Lage der damaligen Buchdrucker, bzw. Druckarbeiter beleuchten. Zwei Tabellen wurden dem Aufsatz beigefügt. Die eine darunter gibt das Gründungsjahr, bzw. die Einstellungszeit der LANDERER-Druckereien an, samt den Angaben die sich auf die Dauer der „Betriebsleitung“ einzelner Familienmitglieder beziehen; die zweite Tabelle enthält vergleichende Angaben, damit der Leser feststellen kann, wie große Papierbearbeitung (in Balen) die einzelnen Landerer-Offizinen im Verhältnis zu den anderen in Ungarn tätigen Druckereien besaßen.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Kiadástörténet és irodalomtörténet

1881. július 26-án VAJDA János a következő levelet intézte az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai RT.-hez:

„Az Athenaeum Igazgatóságának.

A szerelem szótára cím alatt francia német források után, körülbelül a hasonló című francia mintára, az Athen.-kiadásában megjelenő művekhöz hasonló kiadásban, legalább tizenöt ívnyi terjedelemben, szándékom könyvet állítani össze, a címlapon nevemnek mint szerkesztőnek vagy összeállítóknak kitételével; s azon hitemben, hogy ezen, a minden rendű és nemű ifjúság, egyáltalán az olvasni képes összes nagy közönség előtt kedves könyv legtartósabb és legszélesebb elterjedésre számíthat, kész vagyok annak kiadási és elárúsítási jogát az Athenaeum társulatnak egyszer mindenkorra átengedni; a kézirat átadásakor kifizetendő 350 olv.: háromszáz ötven forint tiszteletdíj fejében. A kéziratot még ez évben átadom. Az utolsó revisio átolvasására magamat kötelezem, nemcsak de sőt e jogot magamnak követelem, azonkép a szokásos tíz darab szerzői tiszteletpéldányt is.

A t. igazgatóságának választát kérve, vagyok

hazafiúi tisztelettel

Budapest, július 26-án 1881.

Vajda János¹

Az ajánlatot az Athenaeum azonnal elfogadta, minthogy a könyvet 1882-ben az alábbi belső címlappal megjelentette: *A szerelem szótára és kalauza. Szólamok, kifejezések, bókok; történelmi, hitregei adalékok általán; a szerelemre vonatkozó ismeretek gyűjteménye; annak különféle viszonyaira alkalmazott levelezési mintákat és a házasságra vonatkozó életelveket, tanácsadásokat tartalmazó függelékekkel. Hazai és külföldi források után összeállította V. J. Budapest, 1882. Az Athenaeum R. Társ. kiadása.*² A 315 lapra menő munkát az író és a kiadó előszava vezeti be, amely szerint a szerelmes ifjúság a költők és a tudósok leghálásabb közönsége, fogékonyságuknál fogva velük lehet és kell megkedveltetni minél szélesebb körben az olvasást s ezáltal „előmozdítani a tömeg értelmi színvonalát, oly nemes cél, melyre nálunk inkább kell törekedni íróknak és kiadóknak, mint a már előhaladottabb nyugati nemzeteknél: e szempontok már elégséges magyarázatát és indokolását adják a célnak, mely a mű szerkesztője és kiadója szemé előtt lebegett.” A jó ízlést, az általános műveltséget terjesztő népszerűsítő irodalom művelését tekintik a legfontosabb feladatuk-

¹ A levél az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.

² VAJDA az Athenaeummal először 1872-ben került kapcsolatba, amikor a Kisfaludy-Társaság gondozásában kiadta *Kisebb költemények* c. válogatását (252 l.); 1878-ban ugyancsak az Athenaeum jelentette meg *Hítárgazatok* c. politikai röpiratát QUINTUS álnéven (47 l.); *A szerelem szótárával* lezárult e kiadóval való kapcsolata.

nak — francia minták után ugyan³ — a polgárosodás fokán levő magyar közönség számára.

A mű derekát a 128 lapra terjedő ún. szerelmi szótár alkotja, amely alfabetikusan tárgyalja az ember szerelmi, házassági életében előforduló érzelmi mozzanatokot: például gyűlölség, hűtlenség, keserűség, szakítás stb. A költő éppen ezt a szótárrészt használja fel költeményeknek, a hitregék alapján a görög érzelmi élet eszményeinek a beszövéseére, mert szerinte „a szerelemben van az élet költészete, a szerelem korszakában a legfogékonyabb az emberi lélek a költészet szépségei iránt”; ez a rész hivatott a társadalom legszélesebb, olvasni tudó rétegében emelni a társalgás hangjának finomságát, megszerettetni a költészetet. E szempontnál merül fel VAJDA e művének műfaji kérdése.

Amennyiben csupán a XIX. század kiadását tekintjük, majdnem mind-egyik kiadónak vidéken, fővárosban van „levelező könyve”, „közönséges levelezője”, „minden alkalmi köszöntések könyve”, „házi titoknok”, „hölgyek titkára” stb.⁴ A század elején különösen a német—magyar, magyar—német levelező könyvekre volt a német, illetőleg magyar nyelven beszélő közönségünknek szüksége, hogy a levélminták segítségével megkönnyítse magának a magán- és a hivatalos érintkezést. E könyvek bizonyos fokig a nyelvtanulást is támogatták, és az elmagyarosodásban, asszimilációban is szerepet játszottak. Velük párhuzamosan alakult ki a VAJDA János-féle típus, amely csupán a magánérintkezést szolgálja, mégpedig az érzelmi életre korlátozódva és ott is egyedül a szerelem vonatkozásában; ha ezt a típust tekintjük, a XIX. századtól majdnem mindegyikben található némi aforisztikus elmélkedés a szerelemről, ehhez kapcsolódnak hazai nagyobb — sokszor kisebb — lírikusaink szerelmi lírájából kölcsönzött versidézetek: gyakran egy-egy strófa vagy rövid egész versek. Előfordulnak külföldi lírikusok is:

³ A francia minta valószínűleg a Budapesten 1879-ben Lampel—Wodianernél megjelent Arthur de CONDÉ: *Le petit français comme poète de famille et de déclamateur. Nouvelle collection complète de compliments et de bouquets pour le jour de l'an et les fêtes en poésie et en prose . . .* (278 l.)

⁴ Példaként kiragadjuk: *Legújabb meg bővített és megjavított magyar—német levelező könyv.* Pest, 1816, TRATTNER. 500 l. 8r. (Üzleti és érzelmi levelek. Alt. útmutatások. Aforisztikus gondolatok a szerelemről.) — FARKAS Elek—KÖVY István: *A pesti és budai házi secretárius, vagyis: a közönséges élet akármelly helyzetetésében megkívánható levelezésre példák.* Végére a magyar válog. emlékkönyvekbe való versek. Egy geográfiai szókönyvvel bőv. kiadás. Pest, 1830, WIGAND Ottó. 404 l. (A két KISFALUDY, BERZSENYI, BATSÁNYI, KISS János, SZENTJÓBI, KÖLCSEY, VITKOVICS, VERSEGHY költeményeivel.) Ugyancsak e társszerzők 1835-ben HECKENAST Gusztávnál — WIGAND sógoránál és egyben utódánál — adnak ki *A legújabb magyar—német házi titoknok* címmel 500 l. terjedelemben közéleti, kereskedelmi, tiszti és szerelmi levelezőt emlékkönyvi versekkel. STAUT József: *Közönséges levelező.* Kassa, 1835, WERFER Károly. 612 l. 8r. BAUMANN K.: *Allgemeines Gratulations und Complimentirbuch. Anhang eine Sammlung anziehender Declamationsstücke aus den neuesten Dichtern.* Pest, 1839, HECKENAST Gusztáv. 334 l. Minden alkalmi köszöntések és szavaltai s emlékkönyvi költemények; próbatélel beszédek. Minden viszonyi levelek s különféle írásbeli föltevények: nyugtatóványok, téritvények, kötelezvények sat. az ifjúság számára. Irta és részint gyűjté és módosítá STANCSICS Mihály. Pesten, 1841, EGGENBERGER József és fia akad. könyvtár 128 l. 16r. FARKAS Elek: *Legújabb házi titoknok.* Pest, 1856, HECKENAST Gusztáv. 336 l. 8r. *Házi titoknok.* Pest, 1871, KILIÁN, VERŐCZI Sándor: *Legújabb levelező könyv.* Pest, 1871, HECKENAST Gusztáv 160 l. (A kiadó hangsúlyozza, hogy a magyar nép számára, vagyis az elmagyarosodó pesti, ill. hazai közönségnek a családi és közéletben előforduló levelek. *A Közhasznú családi könyvtár sorozatában jelentette meg.*) CSONGOR Béla: *Legújabb, legteljesebb levelező könyv.* Bp. 188? RÉVAI. 271 l.

legtöbbször németek. VAJDA 1861-ben már megjelentetett egy *Hölgyek titkárát, vagyis legújabb levelezőkönyvet nők számára . . . szerelmes levelekkel . . . emlékkönyvbe való válogatott versekkel, a keleti virágnyelv magyarázatával s betűrendbe szedett szótárával*; közölte a virágok jelentését, hozta neves emberek, írók, írónők válogatott leveleit (pl. PETŐFI, KÁRMÁN), életbölcseelkedő írásokat, főleg amiket nőkről írtak, végül nem mellőzte a nő egészségére, szépsége ápolására, fenntartására vonatkozó gyakorlati tanácsokat sem. A könyv névtelenül jelent meg, KOMLÓS Aladár meg is jegyzi szép és alapos VAJDA-monográfiájában, hogy először BÓKA László sorolja a név nélkül megjelent művet a költő művei közé.⁵ BÓKA így ír erről: „1860-ban szerződött Heckenast Gusztávval egy *Hölgyek titkára* című szerelmi levelezőkönyv szerkesztésére. A szerződésre 1872. december 25-én Heckenast sajátkezűleg jegyezte rá: Von der Umarbeitung der 3. und folg. Auflagen ist J. Vajda mündlich zurückgetreten.”⁶ Tehát e munka HECKENASTnál — aki, mint már láttuk, szívesen volt gazdája e műfajnak — két kiadást is megért, továbbiakat VAJDA, akkor már a *Vasárnapi Újság* és politikai melléklapjának: a *Politikai Ujdonságok*nak a munkatársa, nem vállalt. Sem BÓKA, sem KOMLÓS nem foglalkoznak a *Hölgyek titkárával*; BÓKA csupán azért említi, hogy VAJDA e korszakának nagy termékenységét még ilyen tárgyú írásával is példázza. Említi temérdek cikkét a *Magyar Sajtóban*, *Nővilágban*, arra azonban nem is gondol, hogy a *Hölgyek titkárának* szerzője egyben a HECKENAST Gusztáv kiadói tulajdonában levő *Nővilág* című divatlapnak a szerkesztője is, és mint ilyen, éppen folyóiratából meríthette levelezőkönyve gondolatát. Valószínűleg HECKENAST is ösztönözhetette erre, miután keresett és jövedelemező vállalkozásnak bizonyult. A *Hölgyek titkárának* fejezetei ugyanolyan tárgykörű írások, mint amilyeneket az eleinte népszerű divatlapnak, a *Nővilágnak* hasábjain találhatunk a női szépségről, annak ápolásáról, szerelemről, házasságról, férfi és nő viszonyáról.⁷ 1857. március 8-án a *Nővilágban* egy kis hírrel találkozunk: „E lapok szerkesztője *Szépség könyve* című almanachot szándékozik alapítani, melyben válogatott szerelmi költemények között a haza legkitűnőbb szépségű hölgyeinek acélba metszett arcképei fognak megjelenni; ez almanach még ez év végén meg fog jelenni.” (9. sz. 143. l.) A *Nővilág* nagy népszerűsége — nagy kelenődése miatt számait újranyomják — hasonló vállalkozásokra ösztönzi a szerkesztőt és a kiadót, a mű azonban nem jött létre, lehet, hogy a beígért acélmetszetek költségétől riadt vissza HECKENAST, mert helyette 1858-ban VAJDA szövegével megjelentetett *Magyar képek albuma* címen, BARABÁS Miklós rajzai után készült acélmetszetekkel egy „képeskönyvet”, melyben egykori *Iris* c. folyóiratának jó néhány képét nyomta újra.⁸ Ugyancsak 1858-ban VAJDA válogatásában megjelent költeményes kötet is: *Nemzeti lant* címen az újabb magyar költők verseiből, a költők arcképeivel,⁹ s ezek a képek is már kaphatók voltak HECKENASTnál a mű kiadása előtt.

A *Hölgyek titkárához* már egészen közel visz bennünket a *Nővilág* 1861. júl. 1-én megjelent cikke: *Keleti virágnyelv* címen, mely bár névtelen, de

⁵ KOMLÓS Aladár: *Vajda János*. Bp. 1954. 338. l.

⁶ BÓKA László: *Vajda János*. Bp. év n. 71. l.

⁷ A *Nővilág* (1857. jan. 1.—1864. szept. 25.) 39. és egyben utolsó számában jeleníti be HECKENAST a lap megszűnését, érdeklődéshiányra hivatkozva.

⁸ Vö. D. SZEMZŐ Piroska: *Vándorló képek illusztrációink történetében*. Magy. Könyvszle. 1959. 367—380. l.

⁹ *Nemzeti lant*. Újabb költőink válogatott versei. Összeállította VAJDA János. 2 köt. Pest, 1858, HECKENAST Gusztáv. X, (2) 244 l. arcképmell., X, (2) 228 l.

minthogy előfordul a *Hölgyek titkárában*, kétségtelenül VAJDA-tól származik. „Az ágyúk a csatatéren döröghetnek, a frázisok parlamentekben pattoghatnak, a cselszövészek hálói a diplomáciai kabinetekben szövethetnek, azért a 'virágnak megtiltani nem lehet, hogy ne nyíljék, ha jó a szép kikelet,' — s ameddig tavasz lesz a természetben, halál az életben, addig szerelem és költészet szünetlenül működnek és díszlenek virágaik... Nem lesz azért hát érdektelen az alábbi virágnyelv közzététele, mely régi dolog ugyan, de olyan régi, mely mindig új marad, — megjegyezvén egyébiránt, hogy e szótár teljesen újdón összeállítás és sem lapban, sem könyvben nálunk még nem jelent meg. Semmi kétség, hogy a virágnyelv keletről származik, s azokból nevezetetik is keletinek” — írja a költő mintegy 330 címszóból álló, alfabetikusan rendezett szótára elé, melynek több virágnévhasználata német forrásra utal, például: boldogság = tárnics-Tauesenguldenkraut, érzelem = érzike-Simmkraut, igazságosság = szattyó-Huflattich, kevély = czámoly-Aglei stb. ti. VAJDA melléje teszi német megfelelőjét.¹⁰

A *Nővilág* 1861. júl. 15-én már hirdeti a megjelent *Hölgyek titkárá*t Irodalom-rovatában: „Mennyire helyes és gyakorlatilag célszerű felfogással van szerkesztve e közhasznú könyv, legjobban megítélheti a kegyes olvasónó az előszóból” írja VAJDA, és a könyvből vett sorokkal magyarázza létjogosultságát; kizárólag nők számára összeállított levelezőkönyvre már csak azért is nagyobb szükség van, mert a férfiak a felsőbb iskolákban alapos képzést nyernek, a hivatalokban is gyakorolják a fogalmazást. A nőknek szűkebb társadalmi helyzete csekélyebb tudományos képzettséget igényel; ennél fogva a *Hölgyek titkára* útbaigazító tankönyv és mintául szolgál az életben előforduló levelezéshez. Nők számára szerkesztett levelezőkönyv eddig nem jelent meg, és éppen ezt a hiányt akarja a szerkesztő és a kiadó pótolni nehezebb fogalmazású, nem családi és nem bizalmas viszonyokra alkalmazható levélpéldáival és a levélfogalmazás alapszabályaival. Hangsúlyozzák, hogy nem a „bevezetett képesítések” gondoltak.¹¹

Ez a 220 lapos könyv azonban még nem tartalmazta a későbbi *Szerelem szótárának* a sajátosságait, bár ez is már társadalmi — nőtársadalmi — nevelőeszköz, nyelvkönyv, tankönyv és poétai illusztráció a művelődni vágyó hölgyek számára, az institut de beauté titkaival, és a gondolatközlésre alkalmazott szótárformát is innen vehette. A *szerelem szótára* mindemellett még társadalomfilozófiai és családjogi szempontból is foglalkozik a szerelem és a házasság kérdéseivel,¹² „hasznos könyv kíván lenni az élet elhatározó mozzanataiban minő szerelem és házasság viszonyaiból fejlődhet.¹³ 32 lapon értekezik erről népszerűsítő formában; 8 lapot szentel a vele járó szokásoknak és szer-tartásoknak, csupán 52 jut a vallomástevő szerelmi levelezésre.

Mindez, még ha VAJDA tollából származik is, csupán a kuriózum erejével hatna, és az, hogy a nagy költő szerelmi levelezőkönyv szerkesztését vállalta, irodalmi működésében a *Nővilág* szerkesztésének, valamint a *Hölgyek titkárá*-nak összefüggő vonalába tehető, nem utolsósorban létfenntartásával is indokolható. E munkáját azonban két dolog teszi jelentősebbé: először is itt alkal-

¹⁰ *Nővilág*. 1861. 13. sz. 203—205. l.

¹¹ Uo. 14. sz. 220. l.

¹² Az Országos Széchényi Könyvtár régi katalógusában tárgyi címszó alá volt a könyv besorolva: csak javaslatunkra — a V. J. szigla feloldásával — osztották be VAJDA János művei közé.

¹³ Előszó.

mazott versidézeteit saját lírájából merítette, másodszer a házasság és szerelem problémái, bármennyire is elméleti síkon mozognak, szorosan összefüggnek a költő saját életével.

A saját lírának szerepeltetését eddig nem vették észre irodalomtörténeiseink, KOMLÓS Aladárnak is elkerülte a figyelmét, bár könyvében foglalkozik *A szerelem szótárával*, és ő is hangsúlyozza a költő életével való kapcsolatát.

A *kütarás* címszóról írja a költő: „a szerelemben, úgy mint egyéb dolgokban is, legtöbb esetben célhoz vezet. A megátalkodott szerelem elszívleli, ha néhányszor visszautasítják; egyszer azután mégis eljön a pillanat, melyben meghallgattatik. De akkor azután e pillanatot nem szabad elszalasztani, mert:

Elszalasztott óra kéjét
meg nem hozza egy öröklét.”¹⁴

E két sor a *Pesti Napló*ban 1880. június 6-án *Vége van...* címmel megjelent VAJDA-vers középső szakaszában fordul elő variánsan:

„Elszalasztott óra üdvét
Meg nem hozza egy öröklét!”

Az idézett két verssoron kívül valamennyi saját strófáját a *Találkozások. Budapesti életkép* című, 1877-ben megjelent verses művéből kölcsönözte.¹⁵ Ezek sem hagyhatók említés nélkül, mert variáns sorok találhatók bennük. Így az *erdő* címszóban: „hogy miköze van az erdőnek a szerelemhöz, megmagyarázzák a következő versszakok:

Erdő a szerelem hazája,
Ivadja viruló tavasz.
Mint ékes szentegyház imára,
A szerelemre hangol az.
Az ibolyának illatárja
Lelkünket át- meg átjárja.
Dall a madár, cseveg az ér,
Mosoly a fény, eget ígér.

Kizöldült a hervadt reménység,
A bu, a gond elrejtezik;
Föltámad a régholt eszménykép,
És újra él, emlékbén, itt.
Elváltozik, elkoreshul minden,
Mi emberi, mulékony itt lenn;
Csupán az erdő mindig az,
Mi volt: örökké szüz, igaz.

Kinek még nincsen szeretője,
Kit szenvedély már nem vakít;
Ha kimegy a szép zöld erdőre,
Szeret, bár azt sem tudja, kit.
Az ifjú a jövődőt rejtve,
Az agg a multa emlékezve,
Az életunttal felkiált:
Ah, mégis szép ez a világ!”¹⁶

Egybevetve e strófákat *Összes versei* 1955-ben megjelent kiadásával az első strófában:

¹⁴ *A szerelem szótára*. 80. l.

¹⁵ *A szerelem szótárában* idézett strófákat a Szépirodalmi Kiadó által 1955-ben sajtó alá rendezett VAJDA János *Összes versei* c. kötettel vetjük egybe.

¹⁶ *A szerelem szótára*. 48–49. l. *Összes versei. Találkozások. A sétahanversenyben*. 24–26. strófák, 525–526. l.

Ivadja viruló tavasz *helyett* Ivadja a nyíló tavasz;
Mosoly a fény, eget ígér *helyett* Inceleg a fény, eget ígér.

A második strófában:

És újra él, emlékbën, itt *helyett* És újra él emlékbën itt.
Csupán az erdő mindig az *helyett* Maga az erdő mindig az.

A harmadik strófában:

Kinek még nincsen szeretője *helyett* Kinek még nincs is szeretője,
Kit szenvedély már nem vakít *helyett* Kit szenvedély már nem hevít,
A házasságról című fejezetben ugyancsak a *Találkozásokból* idézi verseit,

de ezekben nincsenek variáns sorok:

„Érzéki szenvedélynek átka!
Amily nagy, oly tűnő e láz;
Mintha kiesap a kémény lángja
És egészen leég a ház.
A test, a hajlék porrá égett,
Földönfutóvá lesz a lélek,
És koldul egyre és rabol,
Amint lehet és ott ahol.

Lassan gyullad bár, haj mi más a
Valódi boldog szerelem.
Ez házi tűzhelyed parázsa,
Mely meg-megújul szüntelen.
És éldegél halkán, lobogva,
Majd nyájasan, majd meg pattogva,
De mindig érted és belül,
Sohasem a házon kívül...”¹⁷

A *csábítani* címszóban: „Csalni, rászedni valakit hazug ígéretekkel; szerelmet ígérni nőnek és ezzel visszaélni. . . A jó embereken is megesik, hogy sajátságos, ellenséges behatások folytán a szenvedély elragadja őket és bűnbe keverednek, de ezek azután maguk is elvesznek az áldozattal — ezekből válnak a tragédiák hősei:

Nem, nem lehet, — sóhajt magába —
Megcsalni a természetet.
Becsületes szívnek, hiába,
Hálátlan a hazug szerep.
A könnyel, mit egy könny ébreszt föl
Egy csalódott leány szeméből:
Afroditei mosolya,
Kegye nem ér föl, nem soha!”¹⁸

Variáns sorai:

A könnyel, mit egy könny ébreszt föl *helyett*

A kinnal, mit egy könny ébreszt föl —

Fentebb már jeleztük, hogy KOMLÓS Aladár is említi *A szerelem szótárát*: „nem egyszerű commerce-munka, mindenképpen nagyobb figyelmet érdemel, mint amilyenben eddig részesült” írja róla.¹⁹ Állítja is, hogy VAJDA egyéni-

¹⁷ *A szerelem szótára*. 141. l. *Összes versei. Találkozások. A Dunán*. 35–36. strófák. 555. l.

¹⁸ *A szerelem szótára*. 31–32. l. *Összes versei. Találkozások. A Dunán*. 558. l.

¹⁹ KOMLÓS Aladár: *I. m. Vajda János házassága*. 254–278. l. Vö. a továbbiakban KOMLÓS vonatkozó idézeteit e fejezet szerint.

ségéből, szelleméből, házassága tapasztalataiból sok minden átcsillan rajta. Illusztrálására több címszavát idézi: állhatatosság, hízélgő, szemtelenség. Szerinte a költő itt vonja le házassága tanulságait: a rossz házasságokat legtöbbször a döntés elhirtelenkedése okozza, és ettől igazi szabadulást csupán a halál jelenthet. Indulatos, féktelen, hirtelen ember már akkor mondjon le arról a nőről, aki iránt szerelemre gyulladt, mikor észleli magán az érzést. KOMLÓSNak teljesen igaza van, hogy ezek önjellemző sorok. Irodalmunkban ismert, hogy VAJDA 53 éves korában szinte meglátásakor beleszeretett a 19 esztendőös gyönyörű BARTOS Rózába, és alig három hónapi ismeretség után 1880. június 27-én feleségül vette. 1882. március 5-én pedig már kiteszi az asszonyt lakásából, útiköltséget ad neki és Bécsbe költözteti. 1886. június 7-én hozta meg az esztergomi érseki Főszentszék — polgári házasság még nem lévén — válókeresetére az elválasztó döntést a VAJDA részéről vallott „matrimonium non consummatum” és az alperesnö erkölcselen múltja és jelene indokolásával. A polgári bíróság pedig BARTOS Róza tartásdíjkeresetét, a szentszéki ítéletre hivatkozva, elutasította. VAJDÁNÉTól csupán férje neve viselését nem vonták meg. VAJDÁNÉ egész életében arra törekedett, hogy az ellene felhozott vádat megcáfolja, és haláláig igazságtalan rágalomnak minősítette. Hivatkozott férjének ismeretségük kezdetétől a válásig küldözgetett szerelmi vallomásokkal, megbánásokkal tele leveleire és a válásuk után nem sokkal nála tett, gyakori bécsi látogatásaira. Elromlott házasetüket VAJDA különös, rendellenes természetével, betegsége hajlamos fizikumával, de főként nagy-nagy szegénységükkel magyarázza kiadatlan emlékirataiban, melynek savahihetőségét KOMLÓS erősen kétségbevonja.²⁰ Bár elismeri: „Könnyebb kinyomozni e házasság külső tényeit, mint belátnunk a férj lelkébe. Meg kell vallanunk, hogy ez ma sem teljesen világos előttünk. . . De voltak órák, napok, amikor szerette Rózát. S ha mindennapi dolog is, hogy egy férfi meggyűlöl egy nőt s mégsem tud ellenállni bájainak, annál feltűnőbb, hogy valaki, aki szerelmes a feleségébe, csodálja a szépségét s mégis távortartja magát tőle. Mily gyűlöletes lehetett ez a szép nő, ha Vajda képes volt erre! Egyelőre minél többet tudunk e házasságról, annál rejtélyesebb előttünk. Maga Róza azzal magyarázza házasságuk elromlását, hogy Vajda nem bírta elviselni szegénységüket.”

VAJDA házassága ügyének kinyomozását KOMLÓS nagymértékben előbbre vitte, de ugyanakkor a „férj” vádjainak és feleségével szemben tanúsított magatartásának ellentmondó volta is erősen megnövekedett BARTOS Róza javára. Tényként szólnak erről a hozzá írt szerelmes versek is: a három ROZAMUNDA-vers: *Csillagok*, *Páros dalok*, *Ha szépet látok*. Szerintünk Rózának *Az üstökös* c. gyönyörű költeményhez is valószínűleg több köze van, mint KOMLÓS véli (megj. *Nyomat*. 1882. dec. 24.). KOMLÓS úgy véli, hogy VAJDÁT a társtalanság ragadja meg e csillagban, hogy „forogni körbe nem tud, nem akar”; saját képére rajzolt üstökös ez — mondja, s igazolására idézi:

Imádja más a változékony holdat,
A kacéron keringő csillagot;
Fenséges Niobéja az égboltnak,
Lobogó gyász, én neked hódolok.

Tudvalevő, hogy VAJDA Rózát nevezte — érintkezésük egész folyamán — Niobénak. Nemegetszer még a neki címzett borítékokra is ráírta. Róza, a

²⁰ Az *Emlékiratok* a készülő VAJDA-kritikai kiadásban fognak megjelenni.

gyászosan lobogó, fenséges Niobé e költemény-hódolatot engesztelésül kapta gyötrőjétől.

Minderre azért kellett kitérnünk, hogy meghatározzuk *A szerelem szótárának* jelentőségét VAJDA házassága vonatkozásában, és ennek alapján rámutathassunk a költőt elmarasztaló okokra is.

A *házasság* címszóban VAJDA a következőket mondja: „Az elválást a katolika egyház meg nem engedi, csupán azon egyetlen esetben, ha a házasság felek közt a házasság csak megkötve, de az együttélés után is valósággal végrehajtva nincs (ratum sed non consummatum). Ez esetben a felek esküje és bizonyítékok alapján a házasság érvénytelennek nyilvánítatik a pápa által, miután megelőzőleg a felek már tetteleg elváltak egymástól. Egyéb esetben legfőleg az ágytól és asztaltól való elválást hagyja helyben a kath. egyház. . . Az egy férfi és egy nő közötti házasság látszik legtermészetesebbnek, de hogy ez sem tökéletes, az való, csakhogy másfelől bizonyos az is, hogy tökéleteset, mint bármely más emberi dologban, úgy ebben is létrehozni lehetetlenség. . . A franciák foglalkoznak ennek megreformálásával, de ezt csak akkor sikerül majd létrehozni, ha a modern társadalom is gyökeresen átalakul. Mert a házasság legszorosabb összefüggésben áll az összes politikai társadalmi intézményekkel, nevezetesen a vagyon és rendek, osztályok, az öröklés, a kereset kérdéseinek berendezésével. Ameddig személyes vagyon, vagy éppen örökölhető rang és birtok lesz, addig fennmarad a házasság is. Teljesen mellőzhető csak azáltal lenne, ha valósulhatna a nihilisták, communisták ábrándja, mely munkát és vagyont közössé nyilvánítana, s az egész emberiséget egy közös családban volna képes egyesíteni. . . A házasság merevségén hágitana, ha a nők keresetképességét a társadalom kiszélesítené; mert a házasság szükségessége ebben rejlik: a nő utalva van arra, hogy a férfi alárendeltje, eszköze legyen. A házasság a legnagyobb politikai kérdések egyike, mely a társadalom gyökeres átalakulása nélkül nem reformálható.”

A szerelem szótárának kéziratát VAJDA 1881 végén adhatta át kiadójának; anyagát nyilvánvalóan már a *Nővilág* szerkesztése folyamán gyűjthette; a katolikusok házasságának felbontási oktényezőiről, ha máshonnan nem, HECKENAST Gusztáv kiadásában: SCHÖLLER und F. J. SCHOPF: *Praktisches Handbuch über das in Ehesachen der Katholiken zu beobachtende Verfahren nach dem Ehegesetze vom 8. Oct. 1856*. . . c. műből is értesülhetett, melyet 1861-től hirdetett a *Nővilágban*, valamint ugyancsak HECKENAST kiadásában, F. J. SCHOPF: *Gründlicher Rathgeber in allen vorkommenden Eheangelegenheiten der Katholiken* c. könyvéből (1862.) —, és felhasználta saját esetében is szerzett ismereteit.

A nőkérdést, a nő társadalmi helyzetének problémáit a haladás szellemében szemléli, ezért ítéli a házasságot a legnagyobb politikai kérdések egyikének, ezért szimpatizál merev intézménye megreformálásának gondolatával, a „kommunisták ábrándjával”. Ebben a korszakban politikai lapjaink, a *Vasárnapi Újság*, a *Fővárosi Lapok*, mondhatnánk valamennyi számottevő orgánumnunk foglalkozik e kérdéssel: a nőemancipációval, a női jogegyenlőséggel, a nők munkajogával. A fővárosban és a vidéken egyre több önálló mű tárgyjalja.²¹

²¹ ILLÉSSY György: *A nők munkaképessége és munkajoga különösen szellemi téren*. Pest, 1871. SZABÓ Richárd: *Nők világa*. Pest 1871. BENEDEK Aladár: *Czecczil levelei*. Pest, 1872. LEWALD Fanny *levelei a nők munkaképesítéséről*. Ford. RÉVAY Sándor. Pest, 1872. SZEMÁK István: *Nőkérdés és nőnevelés*. Kassa, 1874. GELLÉRI Mór: *A nők munkaköre*. Bp. 1879. SOMOGYI Géza: *A nőkérdés hazai viszonyainkra való tekintettel*. Bp. 1879. HORVÁTH József: *Tanulmányok a nőemancipáció köréből*. . . Arad, 1881.

Ez az időszerűség ösztönzi a haladó koreszmék iránt annyira fogékony HECKENASTOT is e szellemtől áthatott újabb és újabb nőorgánumoknak megindítására: 1867-ben BENICZKY Irma szerkesztésében a *Divalvilág*, 1871-ben EGLOFFSTEIN Amália szerkesztésében a *Nők Lapja* indul, de egyik sem maradhat fenn egy évnél tovább. HECKENAST Lipcséből hozta magával, sógora: WIGAND Ottó közvetítésével a leghaladóbb társadalompolitikai műveket s nem lehetetlen, hogy VAJDA tőle kaphatott információkat BEBELnek a nőről és a szocializmusról vallott nézeteiről, minthogy HECKENASTnak szokása volt írógárdáját a legújabb politikai irodalommal és eszmékkel is megismertetni.²² VAJDA szerint a nő keresőképesége sok tekintetben segítene a házaselet nehézségein, és ezzel is alátámasztást nyer VAJDÁNÉ indokolása szegénységükkel.

Szólunk kell még a Házasság c. fejezetében a költő néhány olyan önjellemző soráról, mely ugyancsak BARTOS Róza személyét tisztázza: „... Az életkor különbség: a férfi legfeljebb tíz évvel legyen idősebb a nőnél; ha a nyavalyás, dörmögő öregség egyesül a dévaj, füрге, meggondolatlan ifjúsággal: az ilyen viszonyból semmi esetre sem származhat boldogság. — A tudatlan, de tanulékony nővel csak eleinte van baj, vesződség. A hígvelejű, merőben ostobával már mérhetetlen, kétségbeejtő a kellemetlenség.”²³ És mindez VAJDÁN is bekövetkezett. Ezek szerint hogyan tudott volna a 34 évvel idősebb, rendkívül művelt, kiváló szellemi képességekkel megáldott költő a 19 éves tanulatlan s a maga nemében együgyű, egyszerű fruskából magához illő élettársat nevelni. A házasság felbomlásának mindez döntő pszichikai oka volt.

Idéznünk kell még *A szerelem szótárából* egy szakító mintalevelet, Félix írja Rózához:

„Kisasszony!

Sem a harag, sem a féltékenység nem íratják velem e levelet, de mindenesetre egy mélyen megalázott szív és az ön megfoghatatlan könnyelműsége által megsértett szerelem. Ön azt mondja, hogy engem szeret? Hogy szentségteleníthet meg ön ily szent nevet? Hogy ejtheti ki azt anélkül, hogy pirulna? . . . szíve nem érti meg az enyémet és ön méltatlanul visszaél egy emberrel, ki egész boldogságát helyezte önbe. Hiába tagadja, hogy másnak hódolata kedves ön előtt, nagyon is igaz, hogy esküjét megszegi. Hálátlan! mit tettem, hogy ily bánásmódot érdemeltem. Lakolnom kell, hogy önt annyira szerettem? Azon lesz, hogy magát igazolja; de most már nem leszek többé áldozat; erős vagyok: láttam, hallottam és most már tudom, hogy mihez tartsam magam.

Kétségbeesésem borzasztó lesz, de nem leszek többé áldozatja egy kacérnak, ki egy szerető szívet összezúz. (A levelet itt be lehet fejezni, de ha a szerelmi viszonyt tovább folytatjuk, a következőt lehet hozzáadni:)

Az égre kérem, Róza, nyugtassa meg szívét annak, ki egész életén az öné, egyedül az öné óhajtott lenni.”²⁴

Íme a féltékeny, öregedő VAJDA gyanakvó kitörése az ifjú, kacér feleséggel szemben. A valósághoz mily hű sorok, csak hogy a költőnek már nincsen bátorsága — legfeljebb cinizmusa — a záradék kitételéhez saját életébe, megállt a „szerető szív összezúzásánál”.

²² BEBEL, August Ferdinand: *Die Frau und der Socialismus*. Zürich, 1879. 1895-ben Budapesten megj. magyar fordításág (*A nő és a szocializmus*) számos cikk foglalkozik vele.

²³ *A szerelem szótára*. 148. l.

²⁴ Uo.

VAJDA Szerelmi szótára e kiadói műfaj terén — nemcsak nálunk — külföldi viszonylatban is a legritkább típusok közé tartozik: a „hölgyek titkárának” ezúttal egyéni élete adta a példákat és mintákat és saját költészete a poétai illusztrációkat. Nem tudni, hogy kortársai észrevették-e, mert ha a *Vasárnapi Újságban* visszhangját keressük, csupán arról értesülünk, hogy a könyv egyik ismert írónk műve, nem nevezik meg, aki az általánosan vonzó tárgykör számára kézikönyvet óhajtott adni, és ezzel a legszelesebb rétegű hölgyközönséget a társalgás hangjának finomságára, ízlésre akarta nevelni. A házasságról szóló fejezetek életbölcselemi és erkölcsi elveket tárnak az olvasók elé, a levélminták a tisztesség határai között mozognak, tehát illemre oktatnak.²⁵ Valószínűleg nemcsak a könyv és a költő egy életszakaszának sok azonos vonatkozásából ismerték fel az írói körök a szerzőt.

VAJDA az Athenaeumhoz intézett levelében még saját neve alatt kívánja munkáját sajtó alá rendezni, és végül is monogrammá zsugorítja nevét. *A szerelmi szótár* megvalósításának a gondolata VAJDA házassága elején keletkezett, mikor anyagi megalapozására egyszerre nagy tevékenységet fejt ki: pénzt akar keresni. *Összes költeményeinek* sajtó alá rendezésébe kezd (megj. 1881, AIGNER Lajos), megjelenteti ifjú feleségéhez írt, más ihletésből született költeményeit a fővárosi lapokban, *Magyar birodalmi politika* címmel, P-i Z-th A-1 jelzéssel politikai röpiratot ad ki (megj. 1881, AIGNER Lajos), és a *Nővilág* nemcsak *A szerelem szótára* számára szolgál forrásként: kiválogatja belőle ott megjelentetett elbeszéléseit, és kiegészítéssel, HOMONNAI Béla álnéven kiadja azokat is (*Elbeszélések*. Bp. 1881, Franklin). *A szerelem szótár*ban szerzőségének az elleplezésével talán a régen napvilágot látott cikkek újrakamatoztatását akarta homályba burkolni, lehet viszont azért is, hogy ő sem tartotta a nem irodalmi műfajt magához méltónak, vagy miután legszemélyesebb gondolatait és érzéseit vetette papírra, nem akarta magát a nyilvánosság előtt azonosítani azokkal.

A későbbi levelezőkönyv-típusok, mint például, talán a századfordulón, a Franklin Társulat által kiadott MÉHES András-féle *Szívek tolmácsa* már e nemben a legtökéletesebbet akarta nyújtani.²⁶ Mint az előszó írja: „minden más ilyenemű munkát felülmúljon és nélkülözhetővé tegye. . . A könyv végén található emlékkersek pedig a legjelesebb írók műveiből úgy vannak összeválogatva, hogy azokat számtalan esetben pontosan lehet alkalmazni.” 180 verset közöl ötvennél több magyar költőtől (234—274. l.), valamennyi nagy és kis lírikusunk szerelmi költészete képviselve van, természetesen VAJDA is, a németek közül GOETHE és LENAU.

1930 körül SZEGEDY Jánostól *A levélírás művészete* címmel már modern levelező könyv jelenik meg Révainál. Levélmintái „a levélnek, mint írásbeli társalgásnak, a könnyedségre törekvő írott bizalmas, vagy társadalmi, illetőleg hivatalos érintkezésnek” eszközeiként jelennek meg. Ez már a modern forma, a tökéletes titkár, miként a párizsi LAROUSSE-kiadó kínálja: „*Le parfait secrétaire.*”

Századunk első felében még felbukkannak a szerelmi levelezők, társalmi munkának alacsony műveltségű, írni-olvasni alig tudó tagjai: a háztartási alkalmazott nők vallanak ezúton ligetben, bakakorzón szerzett szívük választottjainak. A mai típus az üzleti levelezőkönyv már csak szándékában hasonlít a XIX. század hasonló vállalkozásaihoz.

²⁵ *Vasárnapi Újság*. 1882. szept. 3. 36. sz.

²⁶ MÉHES András: *Szívek tolmácsa*. Szerelmi levelező. Az életben előforduló minden alkalomra. Emlékkersekkel megtoldva. Bp. év n. Franklin

A férfiak régebben is saját fejük és szívük gondolatait vetették papírra, inkább a nők fordultak szerelmi levelezőkhöz, mert miként ILLYÉS Gyula *Szerelmes levelező* c. tanulmányában találóan mondja, a nők tárgyilagosabban ítélik meg érzelmeiket, nem híveik azok papírra vetett boncolgatásának: „Ők a koncepció megtestesítői, sejtik a szabályt, jó írásmű csak az izgatottság elmúltával származhatik, az ihletnek is csak a végén látja hasznát az ember; feldúltan nem lehet írni. Az okos azért egyáltalán nem ír, vagy legfeljebb csak válaszol. . . Ők kezdettől fogva sejtették, amire az emberiség a múlt század közepe táján jött rá, hogy a levél, kiváltkép a szerelmes levél nem irodalmi műfaj, annál kevésbé sikerül, mentül inkább annak készül.” Semmi sem jellemzi jobban a „hölgyek titkárai” által sugallt leveleket, mint ILLYÉS e sorai: „Minél áradozóbb egy szerelmes levél, annál könnyebb elküldeni bárkinek. Annál személytelenebb.”²⁷ Éppen ezért nem irodalmi, hanem kiadói, mégpedig a XIX. században igen jövedelmező kiadói műfaj volt a szerelmi levelező.

Végül ami az irodalom- és kiadástörténetet illeti: *A szerelem szótárának* útját nyomozva tagadhatatlanul fontos adatokra bukkantunk mindkettő számára. Éppen ezért szeretnénk az irodalomtörténészeket ezúton is a kiadástörténetnek maguk számára is kamatoztatható hasznára figyelmessé tenni.

PIROŠKA D. SZEMZŐ: VERLAGSGESCHICHTE UND LITERATURGESCHICHTE

Verfasserin stellt an Hand von Belegen dar, wie die Geschichte des Buchverlags für andere Geschichtszweige, namentlich für die Literaturgeschichte nutzbar gemacht werden kann.

Zur Unterlage dient im Aufsatz eine an sich nicht sehr bedeutende Buchgattung nämlich das Korrespondenzbuch.

Einer der größten ungarischen Lyriker des 19. Jahrhunderts, János VAJDA, war der Verfasser eines Korrespondenzbuches mit dem Titel: *Wörterbuch und Führer der Liebe (A szerelem szótára és kalauza)*. Pest, 1882, Athenaeum-Verlag). Die genaue Untersuchung des Werks und der Umstände unter denen es entstand, ergibt eine Reihe unbekannter Daten zur Biographie und zur literarischen Schöpfung des Dichters, Daten die bisher garnicht oder doch nur zum Teil von der ungarischen Literaturgeschichte beachtet wurden. Der Dichter gibt als Beispiele zur Abfassung von Liebesbriefen und zur Aufklärung in Liebes- und Ehefragen eigene Werke und Erfahrungen aus seinem eigenen Leben an.

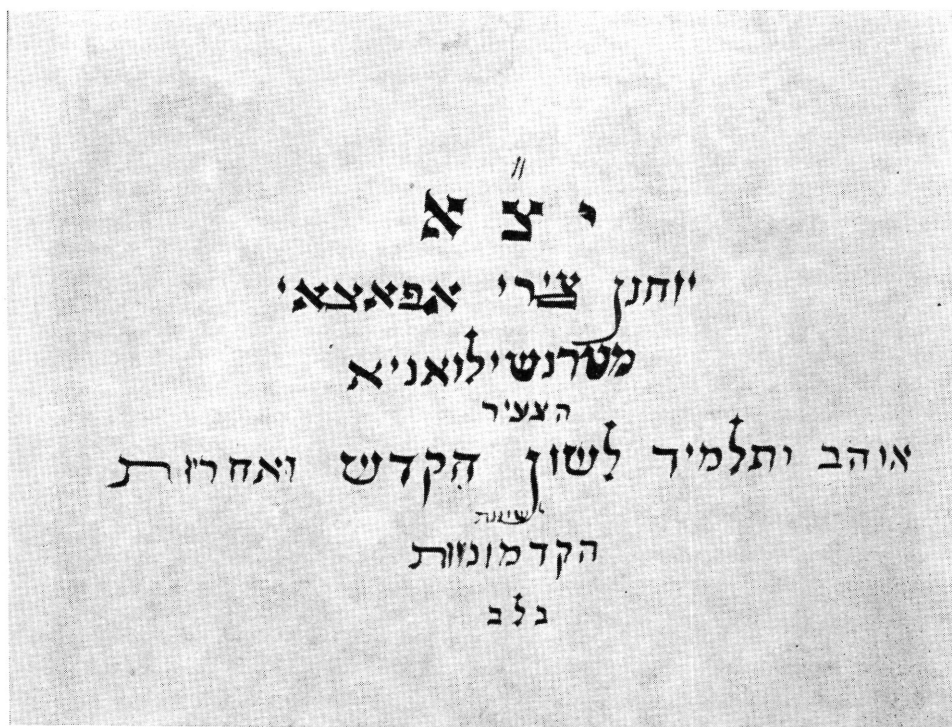
Der Zusammenhang zwischen den scheinbar beziehungslosen Angaben und Beispielen im Korrespondenzbuche mit dem Lebenslauf des Dichters erhellt manche Fragen der VAJDA-Biographie.

²⁷ ILLYÉS Gyula: *Ingyen lakoma*. Bp. 1964. *Szerelmes levelező*. 326—333. 1.

KÖZLEMÉNYEK

Apáczai Csere János héber könyvbejegyzése az *Irodalomtörténeti Közlemények* (1964. 478—479.) lapjain kétségtelenül több sajtóhibával jelent meg — átírásban. A folyóirat 1965. évi 1. számában, a 86. lapon megjelent a helyesbített átírás, ami azonban fotokópiáról és nem az eredeti bejegyzésről készült, és így annak utolsó szava ismét csak helyesbítésre szorul. Az átírás helyesbítésével együtt azonban fordítási *félreértések*-ről is esik szó.

Mivel mindenképpen fontos, hogy az irodalomba ne kerüljön át tévesen sem az átírás, sem pedig a fordítás, szükségesnek látszik még egyszer foglalkozni a szöveg helyességével. Álljon itt faksimilében maga a szöveg, ami sok vitának az elejét veszi.

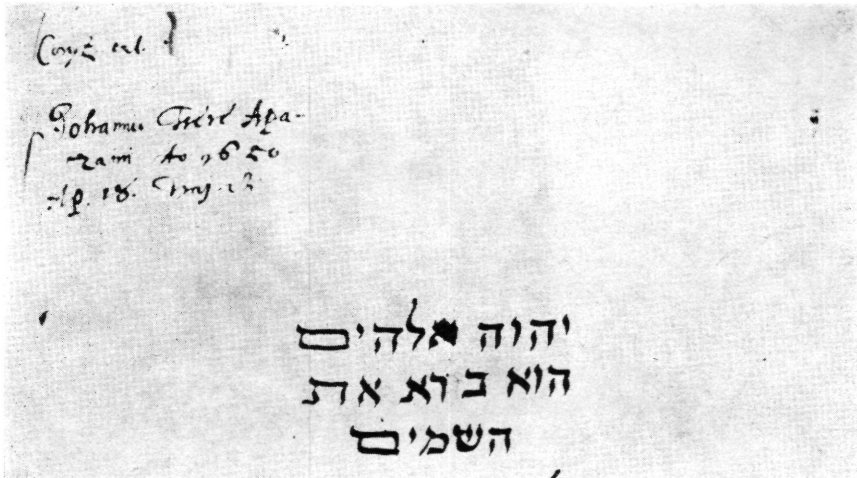

1. A Debreceni Kollégiumi Nagykönyvtár 202 jelzetű kötetében APÁCZAI tárgyalt héber bejegyzése

Az átírásnál az utolsó szóra azért kell nagyon vigyázni, mert a fotomásolat — és így a faksimile is — nem adja vissza azt a két vékony vonalkát: rövidítési jelet — ami pedig az eredetiben a második és harmadik betű között ott van. Ennek megfelelően az átírás csak ez lehet: *bél''b*, tehát semmiképpen nem: *beléb*.

Az értelmezésnél viszont a *mittränsilvánijá'* szó után álló *häccä'ir*-t semmiképpen nem lehet APÁCZAIRA vonatkoztatni — még ha a nyelvtani nem szigorú figyelembevételét ez mutatná is helyesebbnek —, mert egyrészt alig lenne értelme, másrészt pedig akkor — ugyancsak nyelvtani szabály szerint — APÁCZAI neve után kellene állania. Közismert viszont, hogy a „*kis Erdély*”, sőt „*kis haza*” kifejezések általánosan használtak voltak. APÁCZAI is kétségtelenül hazája „parányi” voltára utal bejegyzésében.

Az utolsó szó értelmezésénél pedig, már a rövidítési jelle tekintettel is, de logikai megfontolás alapján is, nem utolsósorban a szó elhelyezése miatt is csak helynévre gon-

2. Ugyanazon kötetben az APÁCZAI tulajdonát jelző bejegyzés és héber nyelvű bibliai mondat

olthatunk. Hogy aztán az *l* és *b* rövidítés Lugduni Batavorumot jelöli vagy esetleg más helyet, azt lehet tovább nyomozni. A hollandiai akkori egyetemi városokat figyelembe véve a Lugduni Batavorum látszik megnyugtatónak.

APÁCZAI református teológus volt, a héber nyelvet „holt nyelv”-ként tanulta a *Szentírás* megértése céljából, héber nyelvre legfeljebb szórákozásból fordított valamit, mint a jelen bejegyzést is. Ha fordítása nem egyezik is pontosan a héber nyelv minden szabályával, annyi e bejegyzésből is megállapítható, hogy az alapelemeket jól ismerte.

A fentiek alapján a bejegyzés helyesen értelmezett fordításának részünkről ezt tartjuk: „Kijött Apáczaí Cseri János a kis [vagy: parányi] Erdélyből, aki szereti és tanulja a szent nyelvet és más keleti nyelveket L[ugduni] B[atavorum]ban.”

MÓDIS LÁSZLÓ

Apáczaí Debrecenben őrzött könyvbejegyzései. APÁCZAI CSERE JÁNOS a *Magyar Encyclopaedia* előszavában többek között arról számol be, hogy GELEJI püspöktől külső országokbeli akadémiákra küldetvén, ott „az alaposabb és magasabbrendű hit-

Vida Tall 2' 3m 33

M. I. T. H. VII. V. XVIII

M. E. V. Y. O. R. S. Z. A. G. K. I. S. V. I. T. S. A. T. O. T. E. R. G. G. Y. E. T.

E. S. E. G. Y. S. Z. O. R. O. S. K. A. P. U. S. A. K. I. X. A. Z. S. O. K.

Hivatalosok közzül igen kevesen mennek be az
 Örök életre. AVAGY az Sok különböző Vallás
 sokk valóságos Proba köve. H. Ellyen minden
 P. A. P. I. S. T. A. L. u. t. h. e. r. a. n. u. s. C. a. l. v. i. n. i. s. t. a. e. s. A. r. m. e. n. i. a. n. u. s. z. e. h.
 g. o. j. a. n. a. k. i. g. a. r. a. r. a. g. m. e. g. s. o. z. a. l. o. s. z. e. j. e. s. z. i. n. a. l. u. j. a. r. a. k.
 h. a. s. v. o. l. e. t. e. s. t. h. y. e. t. e. l. l. e. t. e. s. s. e. n. m. e. g. s. l. a. t. h. a. t. t. y. a. m. i. n. t. h. a. a. d.
 a. z. r. e. j. e. n. I. n. d. e. n. b. o. l. d. o. g. u. l. e. P. r. o. f. e. t. a. k. A. p. o. s. t. o. l. o. k. e. s. E. v. a. n.
 g. e. l. i. s. t. a. k. s. z. L. e. l. i. k. k. e. l. S. o. l. l. o. s. a. j. o. k. k. i. b. u. l. e. l. o. n. y. e. l. e. n.
 i. n. l. a. j. d. o. n. F. i. l. e. j. v. e. l. h. a. l. l. a. n. a.

1- Bibliának előző Sida Be-
 lité annak nálma Görg nyelvé.
 ki a taltor könyvej a P. A. es E.
 alcait oly megvatalatol fia igyeje ki
 csak egyedül magan a k. igaz val-
 larsnak es az kegyes életnek meg
 szathalvata legyulaga.
 Konyv. 2. 3. vers.
 Lend megf.

X E. 29. 12.
 E. 31. 14.
 E. 32. 15. 16.
 X E. 39. 27. 28. 72.
 I. Jov. 4. 28. 9. 10.
 XXX Jov. 5. 21. 32. 73.
 XI Jov. 5. 6. 7. 8. 9. 17. 20. 29. 25.
 XI Jov. 12. 24. 72.
 XX Jov. 17. 11. 16. 19.
 Jov. 27. 20.
 XXX Jov. 31. 11. 12. 13. 29. 25. 26.
 XXX Jov. 1. 7. 8.
 XI 2. 23. 22. 13.
 XI 2. 23. 23. 23. 29.
 2 Cor. 17. 9.
 2 Cor. 29. 7.
 XXX 2 Cor. 39. 14. 71. 70. 31.

2 Cor. 25. 12.
 X E. 6. 14.
 X E. 6. 12. 15. 18.
 X E. 9. 3.
 X E. 119. 100.
 E. 20. 5. 6.
 XXX E. 8. 19. 20.
 X E. 30. 8. 9.
 Jov. 6. 10.
 XX Jov. 23. 20. 27. 28.
 Jov. 25. 12. 13.
 X Jov. 30. 2. 7. 11. 25.
 E. 20. 19.
 Mal. 9. 9.
 Mat. 4. 8. 7. 10. 3. 4. 5.
 Mat. 15. 2. 7. 6. 9.
 Mat. 22. 13.
 Mar. 12. 20.
 XXX Luc. 10. 29. 31.
 XX Luc. 29. 25. 28. 27. 77.
 XXX Jov. 5. 79.
 XI Jov. 20. 71.
 XXX Jov. 17. 10. 11.
 X Jov. 20. 22.
 XXX Rom. 15. 4.
 XXXI Cor. 4. 5.
 2 Cor. 2. 17.
 XX Gal. 6. 10.
 XX E. 2. 20. 21.
 X Phil. 3. 15. 16.
 XXX 2 Tim. 3. 15. 16. 17.
 2 Sol. 1. 20. 21.
 XXX 4. 22. 14. 15.

APÁCZAI egyik munkájának saját kezűleg frott tervezete

tudomány oltárán áldozni készülvén, a héber nyelv tanulmányozását vettem elő. Ezt még a tudós Árkosi Benedek úr javallatára kezdettem volt meg,¹ de a néma mesterek vezetésével egyedül istentől segítve (senki sem volt ugyanis abban az időben a fehérvári kollégiumban, aki e szent nyelvet tanította vagy tanulta volna).²

E sorokból megállapítható, hogy hazájában csak könyvből tanulgatott, ezzel szemben hihető, hogy a külsőországokbeli egyetemi előadások voltak tanulásának lehetőségei, ami azonban tudvalevőleg csak a nyelvtan és a könyvolvasás elsajátítására készíthette elő a szorgalmas diákot, de a nyelvhasználat igazi szellemébe csak hosszas és anyanyelvű szakértővel való állandó gyakorlás útján mélyülhetett volna el, erre azonban talán nem is törekedett, hiszen neki nem is volt célja héber nyelvű könyvek írása, hanem csak a biblikus szövegek eredetiben való tanulmányozhatása. Tekintettel tehát arra a körülményre, hogy APÁCZAI Hollandiában a héberen kívül más keleti nyelveket, továbbá a görögöt, valamint számos elméleti tantárgyat sajátított el, egyáltalában nem volt lehetősége a nyelvek szellemébe tökéletesen behatolnia.

A Debreceni Református Nagykönyvtárban APÁCZAINAK néhány olyan könyvére találtam, amelyet saját kezű bejegyzéseivel tett megbecsülhetetlen értékűvé. E könyvekre, amelyeket az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1964. évi 4. számában ismertettem, szükséges itt újra visszatérnem, részben azért, hogy e fontos bejegyzések képét is bemutassam, részben pedig azért, mivel közleményemben — bevallom, hogy az én elnézésemből — a latin nyelv betűire átírt héber szövegbe hibák csúsztak be. Emiatt azután a héber nyelv tudós szakembereinek adtam gondot a szöveg helyes értelmezésében és APÁCZAI nyelvtudásának értékelésében.³

E könyvek egyike DUVAL János 1632-ben Párizsban megjelent *Dictionarium Latino-Arabicum* c. könyve.⁴ Ennek hátsó belső borítólapján a többek között azt találtam bejegyezve: „Johannis Tsere Apatzaini Ao 1650 Ap. 18. Trajecti.” E sorokban az alább elmondandók miatt jól megjegyzendő a családnev CSERE (TSERE) alakja. Ezzel szemben a hátsó második oldalon héber betűkkel írt szövegben „Jöhänän Cseri Apácâi” saját magamegnevezése olvasható. Ezt figyelembe véve, a leghatározottabban kijelenthetem, hogy APÁCZAI egy és ugyanazon időben semmiképpen sem írhatta családnevét két különböző alakban, ezt pedig annak tudatában állíthatom, mert tekintetbe veszem az „i” végződésű családnevek fejlődési menetét. Minthogy pedig egyik régebbi dolgozatomban APÁCZAI összes magamegnevezését táblázatba foglalva, már megállapítottam, hogy 1653-ig mindéig csak a „Csere” s csak külső országokból történt hazatérése után használta a „Cseri” névalakot.⁵ Ebből azután önként következik, hogy a Debrecenben talált héber szövegű bejegyzése semmiképpen sem lehet egyidejű az 1650. évi könyvvásárlás időpontjával, sőt csakis 1653 után már hazájában rajzolta be könyvtárának e kötetébe. Ha tehát tekintetbe veszem SCHEIBER Sándor megállapítását APÁCZAI héber nyelvi tudásával kapcsolatosan, ki kell mondanom, hogy a hasonlóképpen kiváló hebreista EISLER Mátyás jóindulatú véleménye ellenére sem sajátította el tökéletesen a héber nyelvet.

Emellett azután — bár magam egyáltalában nem értek a héber nyelvhez — mégis azt hiszem, hogy MÓDIS Lászlónak a megelőző lapokon közölt indokai alapján abban is mindjárt egyet kell vele értenem, hogy a szöveg utolsó betűi egy helynév rövidítése, s

¹ ÁRKOSI Mihály Benedek 1647—1650-ben volt a fehérvári kollégium akadémikus mestere. (H. J.-nak ÁRKOSIRÓL írott cikke kéziratban.)

² BÁN Imre fordítása a BARTA—KLANICZAY: *Szövegyűjtemény*. 1. köt. 554. l.

³ SCHEIBER Sándor: *Apáczi Csere János héber bejegyzése*. Irod.-tört. Közl. 1965. 86. l. és MÓDIS Lászlónak a *Magy. Könyvszle.* jelen számában közölt cikke.

⁴ Könyvtári jelzete: E 202.

⁵ *Apáczi Csere — Apáczi Cseri*. (Kéziratban.)

ezért a mondatban is jó helyet foglalnak el. Ugyanis a bejegyzés szerint APÁCZAI kijött Erdélyből, s ezért azt is meg kellett neveznie, hogy ugyan hová? vagyis oda, ahol kedvvel tanulja a szent nyelvet és más keleti nyelveket.

Tudjuk, hogy APÁCZAI először Franekerában iratkozott be az egyetemre, ahol ekkor COCCEJUS János, a kor egyik legkiválóbb hebreistája tanított,⁶ APÁCZAI azonban itt még aligha foghatott hozzá e nyelv tanulásához, hanem csak ismerkedhetett az egyetemi élettel és szokásokkal s ezenkívül az AMESIUS hagyatékaképpen itt élő puritánus szellemmel, ellenben a nyelvek tanulására még nem fordíthatott időt. Erre mutat az a helyzet, hogy mintegy hat hét múlva már eltávozva e városból, a nemkülönben jeles tanárokkal ékes Leydában iratkozott be az egyetemre. Itt ERPENIUS és GOLIUS voltak a keleti nyelvek professzorai,⁷ akiknek hihetőleg szorgalmas tanítványa volt. Mindezeket a körülményeket latolgatva, merem hinni, hogy APÁCZAI héber nyelvű bejegyzésének végén levő rövidítést inkább Lugdunum Batavorumra kell feloldani, megjelölvén, hogy komolyan csak itt kezdett hozzá a héber nyelv tanulásához. Erre azután nemcsak a MÓDIS László által meglátott rövidítési jel lehet bizonyíték, hanem az a helyzet is, hogy ez a szó a felirat legvégén egymagában külön kiemelt sort alkot, holott ez akár a megelőző sorban is jól elférhetett volna, mint ahogyan ezt MÓDIS is világosan megindokolja.

Ugyane könyv hátsó belső borítólapjára ugyancsak héber betűkkel írta fel APÁCZAI: „Jahve az Isten, Ő teremtette az eget.”

A Ref. Nagykönyvtárban a fenti köteten kívül APÁCZAI könyvtárának egy másik kötetét is megtaláltam. Ez egy nem kevésbé fontos bejegyzését tartalmazza. E kötet BRANDMYLLERUS Jakabnak az 1620–22. években Baselben megjelent néhány művét foglalja magába.⁸ A kötetstábla elülső belső borítólapján minden megjelölés nélkül, de APÁCZAINAK határozottan felismerhető kezevonásával¹² egy, eddig ismeretlen szerzőjű s csak az 1656. évi váradi s az 1676. évi kolozsvári kiadásában ismert *Menyország ki nyitottat egyetlen egy szoros kapúja*⁹ című művecskének első tervezetét, illetve fogalmazványát tartalmazza,¹⁰ tanúsítván, hogy e munkácska föltétlenül APÁCZAI alkotása. Az eddigi bizonyítás megismétlését e helyen mellőzve, az *Irodalomtörténeti Közleményekben* közölt megállapítások helyességének támogatására a kézírásról még 1962-ben készített fénykép lenyomatát mutatom be.

Egy harmadik kötetben, amely ERPENIUS Tamás 1625-ben Lugdunum Batavorumban megjelent *Psalmi Davidis Regis & Prophetarum Lingva Syriaca* c. munkáját tartalmazza,¹¹ a hátsó őrlapon „Joh. Tsere Apatz Trajecti Ao 1650 Martii 21” bejegyzést találtam. APÁCZAI könyvtárának e darabja azt bizonyítja, hogy tulajdonosa a szíriai nyelvet is tanulta, s netalán éppen az itt első- és harmadikként bemutatott könyvek 1650-ben Utrechtben történt megvásárlása vall arra, hogy ekkor és itt kezdett az arab s a szír nyelv tizetesebb tanulásához.

HEREPEI JÁNOS

Még egyszer Apáczaai Csere János héber könyvbejegyzéséről. Hálás vagyok MÓDIS Lászlónak, hogy figyelmeztetett a héber bejegyzés utolsó szava felett szereplő rövidítési jelre, amely a fotokópián nem vehető ki. Így abban, hogy helynévvel van dolgunk, fel-

⁶ BÁN Imre: *Apáczaai Csere János*. Bp. 1958. 94. l.

⁷ *Uo.* 95–96. l.

⁸ Könyvtári jelzete: *B 56*.

⁹ *RMK I.* 915., 1130.

¹⁰ E megállapítás nagy jelentőségű indoklását lásd BÁN Imre: *Megjegyzések H. J.-nak Apáczaai ismeretlen műveiről szóló közleményéhez*. Irod.-tört. Közl. 1964. 483. l.

¹¹ Könyvtári jelzete: *E 201*.

tétlenül igaza van neki is, HERPEI Jánosnak is. A csatolt éles fényképen viszont az első szó (שׁוֹר) felett is látható rövidítési jel! Rájöttem, hogy ez a következő sorban szereplő név abbreviatúrája: שׁוֹר שׁוֹר שׁוֹר. Eszerint a „kijött” igéhez semmi köze. (Hacsak nem szánt a szónak kettős szerepet, amit alig hiszek.) A továbbiakban nem kell exegézisenem változtatnom, hiszen világos, hogy a שׁוֹר ugyanúgy reá vonatkozik, mint az utána következő többi jelző. Ha ennyire vitte a héber nyelvben, azt a legegyszerűbb nyelvtani szabályt kellett tudnia, hogy minden ország- és helynév nőnemű. A fordítás szerintem tehát így hangzik: „A. Cs. J. Apáczai Cseri János Erdélyből, a fiatal, aki szereti és tanulja a héber nyelvet és más keleti nyelveket Leidenben.”

SCHIEBER SÁNDOR

A Rajzolatok kiadási és terjesztési problémái az 1830-as évek végén. Érthető okokból nehéz ellenőrizni azt, amit a régi szerkesztők és lapkiadók egy-egy hírlap vagy folyóirat jövedelmezőségéről mondanak. KOSSUTH *Pesti Hírlapjának* — politikai és társadalmi hatása mellett — nagy anyagi sikere elfelejteti, hogy a lapkiadás a *Pesti Hírlapénál* jóval kisebb példányszám mellett sem járt feltétlenül ráfizetéssel.

MUNKÁCSY János a *Rajzolatok* 1837. évi 50. számában (megjelent június 22-én) a következő elszámolást közli az 1835-ben indult divatlap bevételeiről és kiadásairól az 1837. év első felében:

		fr.	krj.
		p.	p.
23 rézkép metszése	kerül	240	—
ugyanannyi rézlap	”	27	36
” rézkép nyom. 11 500 példányban	”	62	52
” ” papirosa	”	115	12
18 ” füstése 9 000 ”	”	150	—
52 szám nyomtat. 26 000 ”	”	624	—
52 ” pap. legk. 30 000 ív	”	360	—
Ide vetve nem többet csak 5 külföldi lapot		73	—
Az összes költség tesz		1652	40

(A képek példányszáma azért kisebb, mint az összpéldányszám, mert 1836-tól kezdve MUNKÁCSY képek nélkül is fogadott el előfizetést. A nyomtatott példányok száma 500, de ebből 100 különböző címen járó ingyen példány. A képek nagy része színes, ezért kell a „füstés” — ami kézzel történik —, de egy kisebb részük, elsősorban az arcképek, fekete-fehér.)

„A lapokért eső 5 p. forint díjból — folytatja MUNKÁCSY — 24 p. krajczárt levonván a fenséges kir. kincstár részére, 24 krajczárt a postai tisztviselő urak számára, 12 p. krajczárt pedig a félfnyvi boríték költséget egészen nem is födezőt, borítékra, marad tisztán 4 p. fr. mely, 400 előfizető után ad: 1600 p.fr.
ebből levonva 1652 „ „ 40 kr.
kihiánylik 52 p.fr. 40 kr.”

Tehát MUNKÁCSY évi 52 ft. 40 kr.-t fizet rá lapjára. De valószínű-e ez? Miből fedezné MUNKÁCSY a deficitet? Irodalmi munkásságából, színművei jövedelméből aligha. Hivatala nem volt, mint később NAGY Ignácnak vagy FRANKENBURGNak. Cikkeket majdnem kizárólag csak saját lapjába írt.¹ De különben is, a lap honoráriumot (úgy látszik) nem fizetett, hiszen nem utolsó érdekessége ennek a számvetésnek, hogy az írói és a szerkesztői munka díjazása teljesen hiányzik belőle. Pedig a *Rajzolatok*nál két évvel fiatalabb *Athenaeum* már rendszeres, megállapított tiszteletdíjakat fizetett.²

¹ Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái.*

² DEZSÉNYI Béla — NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve.* Bp. 1954. 53. l.

Mecénás vagy éppen valami hivatalos szubvenció nem jöhetett tekintetbe. MUNKÁCSY és társai (KUNOSS, NAGY Ignác, FRANKENBURG, TÓTH Lőrincz, GAÁL József, SUJÁNSZKY, PAJER, REMELLAY) kezdők még. Amellett minden hivatalos nemzeti fórummal (Akadémia, Kisfaludy-Társaság) harcban állnak. De nem valószínű az sem, hogy valami Bécsből kiinduló reakciós szerveződés zsoldosai lettek volna: a reakció akkor még ilyen értelmiségi segédcsoport szervezésére nem gondolt (valószínűleg az 1841-ben indult *Világ* körül alakult ki először ilyen). De maguk a nevek, még a két konzervatív papköltő sem engednek ilyen gyanút. Honoráriumra azonban valószínűleg csakugyan nem tartottak igényt ezek a fiatalok, és bizonyára nem kért pénzt átlátszóan oktató célú novelláért a legszorgalmasabb munkatárs, KARACS Teréz sem. A jellegzetes álnevű alanyi költők: „Bérezhavi”, „Bustavi”, „Légtükry”, „Sósrévi” szintén nem tarthattak igényt munkásságuk pénzben is nyilatkozó értékelésére.³

MUNKÁCSY adatát részben sikerül ellenőrizni, ha elővesszük a *Rajzolatok* eredeti, 1835. december 26-án kötött nyomdai szerződését a „M. K. Tudomány-Egyetemi Könyvnyomtató Intézet”-tel.⁴

Ennek bennünket érdeklő pontjai:

„1-ször. A k. Könyvnyomtató Intézet felvállalja a fennevezett Szerkesztő Ur [MUNKÁCSY] folyóiratának Nyolcszáz példányban, garmond betűkkel, s tulajdon postapapirosán való nyomtatását oly kötelezéssel, hogy minden héten kétszer, ugymint Szerdán és Szombaton, legfeljebb délutáni két óráig, azt a Sajtó és hidegprés alul a Szerkesztő Urnak, saját érte küldendő Embere által kezéhez szolgáltatja.

2-szor. Minden ivnek első lehuizatja akar nyáron, akar télen egyaránt át fog küldetni a Szerkesztő Urhoz a Censura végett. [Ez nem volt magától értetődő: a nyomda Budán volt, a szerkesztő Pesten, s télen több hétre felszedték a hajóhidat.]

3-or ...

4-er. Kötelezi magát az Intézet, hogy e folyóirat új és olyan jó és szép betűkkel, mint a mellyek a Sajtó Betüöntődjében készülhetnek, és olyan fekete s jó festékkel fogja nyomtatni, melly színét nem változtatja.

Ellenben

5-ör. A Szerkesztő Ur elfogadván a K. Intézetnek fenebbi ajánlásait, kötelezi magát, hogy Folyóirásának nyomtatási árát, ivenként Kilencz frt. 43 kr. p.pzel [pengő pénzzel] számlálván, minden félév végével rendszeren kifizeti.”

Az okmány szerint tehát egy ív nyomtatása 9,43 frt-ba került, 800 példány esetén. A tervezett példányszámot úgy látszik nem tudta elérni MUNKÁCSY, ezért 1837-ben már csak 500 példánnyal számol, s ebből is csak 400 a fizetett, a többi 100 ingyen kerül kiosztásra. Akárhogyan is van, a kisebb példányszám mellett az egy ívre eső nyomdaköltség sokkal kisebb nem lehetett, nagyobb bizonyosan nem.

Heti kétszeri megjelenést számítva 52 egyíves szám mellett ez 490,36 ft-ot jelentett, mintegy 130 forinttal kevesebbet a MUNKÁCSY által megadottnál (624 ft.). Megjegyzendő, hogy MUNKÁCSY számvetése idején a *Rajzolatokat* már nem az Egyetemi Nyomda készítette, hanem (a szintén budai) GYURIÁN és BAGÓ. Lehet, hogy az árban mutatkozó kis különbséget a változás és az eltelt idő magyarázza. A papír-ár nem gyakorolt befolyást a számvetés tételére, mert a papírbeszerzést a szerződés szerint az Egyetemi Nyomda, majd nyilvánvalóan annak utódai is MUNKÁCSY-ra bízták. MUNKÁCSY előfizetési felhívásaiban többször hangoztatja a papír jó minőségét: az első nyomdaváltozáskor (1837. jan. 5.), amikor LANDERER veszi át az előállítását (ettől 1837. júl. 5-én GYURIÁN) — hangsúlyozza, hogy a papír javulni fog (1836. dec. 28-i szám): „A Rajzolatok jövő 1837-re, az eddiginél valamivel karesúbb, de szebb és csinosabb negyedrért

³ GULYÁS Pál *Álnévlexikona* egyiket sem tartotta érdemesnek azonosítani.

⁴ Idézve a nálam levő egyik példányról.

alakban, egészen új öntetű angol közép garmond betűkkel, hetenként egy ívnyi finom velinen . . . fog megjelenni.”

MUNKÁCSY számítását a papír- és nyomdaköltséget illetően többé-kevésbé meggyőzőnek fogadhatjuk el. Az illusztrációkra (színes divatképek, és — ritkábban — fekete-fehér arcképek, utóbbiak egy „nemzeti képtár” c. sorozatot alkotnak) vonatkozó összehasonlító vizsgálat sem hoz a szerkesztő-kiadót meghazudtoló eredményt. Különbösen is, a képek szép kiállítására MUNKÁCSY még nagyobb gondot fordított, mint a szöveges lapokéra. SZÉCHENYI Istvánné képét BARABÁSSAL rajzoltatta (1836. júl. 13-i szám). Az első évfolyamban TORSCH Leó, azontúl túlnyomóan PERLASZKA Domokos szignatúráját látjuk a képeken, mint a metszetek készítőit, mindkettő a kor közismert és elismert mestere.⁵ A rézmetszés történetében azt találjuk, hogy a metszetek ára nagyon változó, de megközelítőleg annyi, vagy inkább valamivel magasabb, mint MUNKÁCSY írja.⁶

Még a postát és a kézbesítést terhelő költségek pontosságát is igazolják az egykorú források. MUNKÁCSY idevágó költségkimutatásában a „fenséges kir. kinestár” alatt a postakinestár értendő, és ez valóban 24 kr-t számított példányonként és évenként. Az egykorú posta-szabályzat azt is kimondja, hogy ezenkívül a megrendelést közvetítő postahivatalnak („posta tisztviselő uraknak”) is jár 24 kr.⁷ Végül a szerkesztő minden 10 előfizetőért egy ingyen példányt ígér s nyilván ad is az előfizetegyűjtőknek.

Bár nem hisszük, hogy ez MUNKÁCSY számításait, bevételek és kiadások egyensúlyát végleg eldöntené, meg kell említenünk, hogy egy jövedelmi forrásról hallgat a BAJZA Józseffel polemizáló harcias szerkesztő. Ez a forrás a hirdetések díja. Az újsághirdetés, mint rendszeres, nyilvántartott jövedelmi forrás ebben az időben Magyarországon még nem szerepelt. De kétségtelen, hogy az innen eredő bevétellel számolnak a kiadók. Az 1835. évi folyamban közölt másfél lapos, köszönő levelekkel s a hírverés egyéb egykorú eszközeivel tarkított reklám a hajnövesztő és dúsító „svájci fűolajról” (235—236. l., majd még egyszer megismételve a köv. számban) — nyilván nem szíveségből jelent meg. De máshol is találhatunk hirdetéseket, bár nem minden számban. És bizonyára nem csalódunk, ha a divatképeket magyarázó leírásokban feltüntetett ruhaszalomonokról és más cégekről is feltesszük, hogy lerótták hálájukat teljes címük közléséért. A divatleírások és a divatüzlet összefüggéseinek a felderítése talán adatot fog szolgáltatni divatlapjaink kiadási viszonyainak teljes megismeréséhez.

A *Rajzolatok* folytatásaként megjelent nagy formátumú *Budapesti Rajzolatok*, majd a *Sürgöny* már rendszeresen, sokszor az utolsó lap $\frac{3}{4}$ részéig terjedő mértékben hoznak hirdetéseket, és az előfizetési felhívásokban a hirdetési tarifát is közlik (pl. 1839. júl. 30.): „. . . felvétetik e politikai lapok mellé, kisebb jelentéseknél 5., nagyobb hasáb sorától 4 pengő krajczárral számítva, hirdetése mindannak: mi a kereskedés, szorgalom, műipar, fényűzés, gazdaság mezejébe tartozik. Hirdetések: adás, vevés, szerződés, haszonbérlet, csődület, árverések iránt. Tudakozások: hivatal, foglalatosság, keresetmódok, pénzadás vagy kölcsön után; szóval: a beiktatási díjak legkisebb felesigázása nélkül, mindenféle hirdetések és jelentések, a fennkitett jutalmas [jutányos] árért fognak közöltetni.”

MUNKÁCSY valószínűleg nem sokat kereshetett a *Rajzolatokon*, de bizvást hihetjük, hogy nem is fizetett rá divatlapjára. Mentségére — ha ilyenre szükség volna — felhozhatnánk, hogy mégsem az anyagi siker volt az igazi célja. Ismételten megkísé-

⁵ PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951. 38., 47., 233—234. l. PATAKY nem említi a PERLASZKA által illusztrált lapok közt a *Rajzolatokat*.

⁶ Uo. 39. l.

⁷ DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlap útja kiadó és közönség között a XIX. század első felében*. Magy. Könyvszle. 1943. 413—428. l.

relte, hogy lapját politikai orgánummá alakítsa át: ez több visszautasítás után a helytartóság részéről 1838 második felétől kezdve sikerült is, akkor a *Rajzolatok* címe *Budapesti Rajzolatokra* változott, majd 1840. ápr. 5-től *Sürgönyre*.⁸ Tehát MUNKÁCSY ambíciója a politikai újságírás, nem a pénzszerzés. Talán kezdettől fogva ez volt a terve, amikor a divatlapot megindította, és nincs egészen kizárva, hogy erre mutató elszólás, amikor a *Rajzolatokat* mindjárt az első számon „napi lap”-nak nevezi. A nyugati napilapok az egykorú írókra általános vonzóerőt gyakoroltak, hiszen BAJZA is kért engedélyt napilap kiadására, akár előtte öt évvel KISFALUDY Károly.

Nem ennek a közleménynek a keretébe tartozik már, de érdemes utalni arra, amit tudomásom szerint a magyar sajtó története eddig nem vett észre: hogy MUNKÁCSY szerkesztői működésének valóságos új korszaka kezdődik, amikor a politikai lapra elnyert engedély alapján 1838 júliusától kezdve *Budapesti Rajzolatok* címmel teljesen átalakítja letűnt folyóiratát. A *Rudapesti Rajzolatok* már nagy alakban, ívrét formában jelenik meg, mint eddig egyetlen magyar újság sem, és utána is jó ideig csak a majdani *Pesti Hírlap*. Tördelése és rovatozása a nyugati sajtó képét tükrözi — ezt szintén csak a *Pesti Hírlap* valósítja meg ilyen teljességgel. Egyáltalán, a *Pesti Hírlap* tartalmából Munkácsynál csak egy hiányzik — igaz, ez a leglényegesebb — a vezércikk.

MUNKÁCSY maga is öntudattal utal erre előfizetési felhívásában (1839. dec. 31.): „Lapjaink külső csinossága ellen, úgy hisszük, eddig sem volt panasz, s hogy jövődőre sem leend, tettel fogjuk bebizonyítani. Új évtől kezdve lapjainkat új öntetű betűkkel adhatjuk, mostani nagyságában, sokoldalúságában és tömörségében. Különösen figyelemzettjük a közönséget eddig adott s ezután is adandó azon czikkelyeinkre, mellyek más lapok felett lapjainkban egyedül és kirekesztőleg állottak és állani fognak, s mellyek nevezetesen a kereskedést, ipart, gazdaságot, pénzügyi dolgokat . . . érdeklik.”

A *Sürgöny* politikai tartalma is elgondolkoztató: a lap elején hozza a kritikus 1839/40-i országgyűlés híreit — persze még nem részletes tudósításokat, de néha feltűnően terjedelmeseket. Már idézett előfizetési felhívásában valamiféle közéleti politikát hirdet, de a programban a „haladás” szó is megcsendül . . .

Köztudomású, hogy a *Sürgöny* engedélyének megszerzése útján teremtett LANDEBERER formai alapot a *Pesti Hírlap* megindítására 1841-ben.⁹

Talán többet is köszönhetett a *Pesti Hírlap* a *Sürgönynek*, mint lapengedélyét?

DEZSÉNYI BÉLA

Az „Il principe” első magyar fordítása. Majdnem három és félszázados késéssel került az *Il principe*, Niccolò MACHIAVELLI világhírű műve a magyar olvasók kezébe.¹ 1848-ban PERLAKY Sándor (1812—1870) ügyvéd fordításában *A' fejedelem* címmel adta ki Pesten a TRATTNER—KÁROLYI cég a fordító rövid előszavának (Halimba [Veszprém megyei falu, egyébként az író álneve is] Oct. 20. 1847) a kíséretében. A fordítás szövegét megelőzi a *Machiavelli* című bevezető tanulmány; forrását a fordító a következőképpen jelölte meg: „Philosophie du droit, par Lermnier. Paris 1831”. Első *Principe*-fordításunk szó szerinti hűséggel adja a szöveget, sajnos, néhol elég homályosan. Hat évtized követte az első kísérletet, amikor 1906-ban ORBÁN Dezső sikerült munkája, a mű második fordítása megjelent, a Franklin Társulat kiadásában a GYULAI Pál szerkesztette nép-

⁸ Az átalakulás történetéről ált. FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. Bp. 1887. 268. l.

⁹ FERENCZY: *I. h.*

¹ A *Discorsit* 1862-ben fordította magyarra PADOS János orvosdoktor, róm. kat. plébános (1820—1872) *Értekezések Titus Livius római történeteinek X. első könyve fölött* címmel (Pest, 1862, Lauffer és Stolp. XVI, 517, XI 1).

szerű *Olcso Könyvtár* sorozat 1446—1449. számú köteteként. Ez az átültetés a PERLAKY-félénél nemcsak modernebb, de jóval világosabb is. Három évtizeddel később LÁNYI Margit tett kísérletet 1939-ben megjelent *A fejedelem* fordításával,² a Phönix Kiadó *Klasszikus Írások* sorozatában Rodolfo MOSCA előszavának kíséretében. A műnek gördülékeny, jó fordítását adta gazdag jegyzetapparátussal felszerelve. JUHÁSZ Vilmos fordításában, magvas bevezetésével jelent meg a negyedik *Principe*-fordítás 1942-ben az Officina Kiadó *Officina Könyvtár* sorozatának 7/8. köteteként, NAGY FRIGYES *Antimachiavell* című támadó iratának a társaságában. Végül 1964-ben a Magyar Helikon adta ki az ötödik fordítást LUTTER Éva átültetésében. A fordítás stílusa könnyed és gördülékeny, majdnem olvasmányos.

Kutatásaink során előkerült az *Il principé*nek egy további, hatodik fordítása is, mely azonban időben megelőzi mind az ötöt.³ LÁSZLÓ Gyula egyetemi tanár egy alkalommal felhívta a figyelmemet, hogy gyűjteményében egy nagyobb kézirat van; megtekintéskor láttam, hogy *A fejedelem* egy régi, ismeretlen fordításáról van szó. Előző tulajdonosától még megkaptam a kézirat előtörténetére vonatkozó hozzáintézett érdekes levelet és a mű fordítójának, KAZINCZY Gábornak a fordítás idejében készült fényképét. Az említett levélből az *Il principé*re vonatkozó részt közöljük: „A Kazinczy-féle „Principe” fordítással kapcsolatban! Kazinczy Lajosnak 48-ban adjutánsa volt az én Zolnay Sámuel nevű dédnagybátyám. Így Kazinczy Lajosnak és Gábornak is egy-egy arcképe is maradt nálunk”.

KAZINCZY Gábor fordítása 1844-ben készült a Zemplén megyei Berettőn levő ősi birtokán. A címlap bizonyossága szerint „1844 novemb.” A kéziratot a fordító nyilván a saját passziójából készítette. A nemcsak gondosan szövegű, de igényes műfordítást — a kézirat bizonyossága szerint — 1856-ban elővette, és lényeges javításokat eszközölt rajta.

A 22×28 cm nagyságú 56 fehér íves levélből (112 lap) álló füzetet halványkék borítólap fogja össze. Külső oldalán KAZINCZY Gábor 1856-i írásával csak ennyi található: „Machiavelli 1856”, a hátsó borítófedélen piros ceruzával: „Kazinczy Gábor”, alatta kék tintával: „Kazinczy Gábor fordítása”. A füzet belső lapján: „A fejedelem Nicolo Machiavelli után. — Berettó. 1844. novemb.” A füzet első négy levele érintetlenül maradt, a tulajdonképpeni szöveg csak az 5. levéltől ([1.] laptól) az 56. levélig (103. lapig) terjed, a [104.], helyesen [112.] lap üresen maradt.

Az írás jól olvasható, tiszta, vékony-hegyű tollal íródott, míg a 12 évvel későbbi javítások vastagabban vannak részben magába a szövegbe, részben a szokásos korrektúrai jelekkel a nagyon széles margóra írva. A szövegjavítások olyan méretűek és annyira energikusan átírtak, hogy igen sok helyen az eredeti, első fogalmazást már nem lehet rekonstruálni.

A fordítás művészi tolmácsolás, finoman árnyalt és gazdagon választékos, messze felülmúlja a PERLAKY-féle elsőnek ismert átültetést, művészi és irodalomtörténeti becsé pedig az összes eddig ismertekkel összevetve, vitán felül álló. A becses irodalomtörténeti emlék elkerülte a kutatók figyelmét; sem SZINNYEI József a *Magyar írók élete és munkái*-ban nem említi,⁴ sem KAZINCZY Gábor monográfusai nem ismerik. A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában őrzött, főleg TOLDY Ferencel évtizedekig folytatott levelezésének a részletes áttanulmányozása sem derített fényt a kézirat eredetére vagy céljára nézve. Sőt a KAZINCZY Gábor hagyatékáról készített feljegyzésekben sem szerepel.

² 1944-ben 2. kiadásban is megjelent, de már a fordító előszavával.

³ Szemelvényeket fordított KARDOS Tibor is a *Világirodalmi antológia* 2. kötetében (Bp. 1955. 565—569. l.).

⁴ 5. kötet. Bp. 1897. 1291—1299. has.

Feltevésünk szerint KAZINCZY Gábor fordítását 1844-ben magánszorgalomból készítette, s azt nem szánta kiadásra. Mivel az eredeti mű érdekelhette, kiváltképpen óhajtotta, hogy az magyar nyelven is keze ügyében legyen. Évekig nem foglalkoztatta az *Il principe* problémája, majd 1856-ban ismét elővette, és a fordítást az eredetivel összevetve, gondosan kijavította, mondhatnók modernizálta. Talán ekkor foglalkoztathatta a szeretett mű kiadásának a gondolata, mert ebben az időben vált egyre sűrűbbé TOLDY Ferenczel való levelezése is, aki állandóan kéziratokat sürgetett, elsősorban folyóirata, az *Új Magyar Múzeum* számára, de nyoma van annak is, hogy TOLDY önálló művek kiadására is készülnek látszott.⁵ Lehet, hogy egy ilyen jellegű felszólításra vette ismét kézbe a *Principe* fordításának porosodó kéziratát, és dolgozta át, majd — talán a nagyobb terjedelem gátló akadálya miatt — adta ismét íróasztala fiókjának, az enyészet, illetve az akkor alig remélhetett felfedezés számára.

Hogy KAZINCZY Gábornak milyen *Principe*-kiadás állhatott rendelkezésére, erre nem tudunk megnyugtató választ adni, mert sem az Országos Széchényi Könyvtár, sem a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, sem az Egyetemi Könyvtár állományában található MACHIAVELLI-kiadások alapján nem sikerült a kérdésre választ kapni, az azonban majdnem bizonyos, hogy eredeti olasz szöveg után dolgozott, mégpedig — gyanításunk alapján — egy 1813-i milánói gyűjteményes kiadás állhatott rendelkezésére.

KOZOCSA SÁNDOR

A Magyar Könyvészet programja. Nemzeti bibliográfiánk előfutárai sorában figyelemre méltó helyet foglal el a MAGYAR Mihály könyvkereskedő (1820—1860) által 1855—56-ban kiadott *Magyar Könyvészet*. Ezt MAGYAR az általa és EGGENBERGER által 1842 és 1848 között szerkesztett *Irodalmi Hirdető* folytatásának szánta, s ezért ebben a legújabb irodalom kurrens közrebocsátása mellett az 1849—55. évek retrospektív bibliográfiáját is publikálni kívánta.

Könyvtárainkban a *Magyar Könyvészet* füzetei csak nagyon hiányosan maradtak fenn, s ezekből alig következtethetünk arra, hogy a szerkesztő mily szempontok szerint határozta el a bibliográfiájába felvett műveket. Ismereteinket értékesen egészítik ki a levéltári adatok (Országos Levéltár, Abszolutizmuskori Levéltárak, Militär- und Civil-Gouvernement iratai 13.796/3.633—II.—1856). Az iratok szerint MAGYAR Mihály könyvkereskedő és a pesti Landesgericht könyvbecsüse 1855 júliusában indította meg bibliográfiáját, de elmulasztotta, hogy annak megjelentetéséhez a hatóságok engedélyét is elnyerje. 1856 tavaszán e körülményt jelentették a Katonai és Polgári Kormányzóságnak, s ez arra az álláspontra helyezkedett, hogy a periodikusan megjelenő könyvjegyzékek szakfolyóiratoknak tekintendők, s így a *Magyar Könyvészet* kiadásához céljának, tartalmának az ismertetése mellett utólag engedélyt kell kérni. MAGYAR Mihály 1856. június 14-én kelt engedélyt kérő beadványában a következőképpen határozza meg a *Magyar Könyvészet*be felvett műveket: 1. Magyarországon bármely nyelven megjelent elsősorban irodalmi értékű könyvek, továbbá zeneművek és műnyomatok, 2. a külföldön megjelent, Magyarországon terjeszthető magyar nyelvű vagy Magyarországra vonatkozó művek.

Bár az abszolutizmus hatóságai engedélyzték a megjelenését, a *Magyar Könyvészet* még 1856-ban megszűnt. A vállalkozás folytatását kell látnunk a MAGYAR Mihály kiadásában megjelent *Kalauz* c. folyóirat bibliográfiai rovatában, majd 1858-tól a *Magyar*

⁵ KAZINCZY Gábor és TOLDY Ferenc kiadatlan levelezése a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában található.

Sajtó c. hírlap rendszeresen közölt *Magyar Könyvészetében*. MAGYAR Mihály beadványából az is kitűnik, hogy célkitűzése túlnő egy kereskedelmi jellegű könyvjegyzék keretein, és így joggal tekinthetjük a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* egyik előfutárának.

TURÁNYI KORNÉL

Szamuely Tibor tábori újságai. SZAMUELY Tibor írói öröksége koránt sincs még összegyűjtve. Kora ifjúságától gyakorolta írói mesterségét. Tudjuk róla, hogy a háború előtt különböző lapokban már megjelentek a *Huszdik Század* és a Galilei Kör hatására írt cikkei, a kor haladó szellemétől érintett antiklerikális dolgozatai. Kötetre is előkészített belőlük. Az első világháború kitörése megakadályozta kiadásukban.

Örökségében rendőri igazolvány található arról, hogy a *Népszava* munkatársa is volt. KUN Béla 1918 elején való találkozásukra emlékezve SZAMUELYT úgy jellemezte, hogy „nem volt régi marxista, de jól ismerte Marx és Engels főmunkáit, sokat olvasott Lenin műveiből. Marxista műveltsége felülmúlta a szociáldemokrata vezérkar ismereteinek átlagát.”

Mégis milyen más világ tükröződik az alig ismert, közvetlen a forradalom előtti írásaiban, mint azokban, amelyeket a Nagy Októberi Forradalomban vagy a Magyar Tanácsköztársaság idején írt.

SZAMUELY fejlődésének a regisztrálására mellőzhetetlenek az előzmények, a kiindulás egyes fokainak a megkeresése.

Ilyen, alig ismert mozzanata életének, amikor tábori újságokat írt, szerkesztett becsvággal, szatirikus hevülettel, kora retrográd cselekményeinek a kigúnyolására.

I. *Lövészarok és Vidéke*. SZAMUELY Tibort először felmentették a bevonulás alól. Háborúellenes sajtónyilatkozatai miatt az engedélyt azonban visszavonták. A front katonai vasfegyelmére gondolhattak, amikor a 65-ös közös gyalogzred illetékesei mégis engedélyezték a *Lövészarok és Vidéke* c. tábori lapocska megindítását. A *Lövészarok és Vidéke* nagy kockás papíron, tintaceruzával írva és indigóval másolva jelent meg. Minden számát gondosan cenzúrázták, helyenként megtalálható rajta a cenzor grafitceruzával írott megjegyzése.

Mindössze négy számban jelent meg, időben nem telett többre, mert SZAMUELY Tibor két hónapi rövid fronton léte után 1915. május 14-én orosz fogságba esett.

A *Lövészarok és Vidéke* első száma 1915. április 15-én, utána április 16-án, majd április 22-én és május 4-én jelent meg. Nem érdektelenek minden szám elején SZAMUELY más és más módon jelentkező bevezetői.

1. szám: „A lap megjelenési ideje egész bizonytalan. A szerkesztést kényszerűségből Szamuely Tibor önkéntes káplár, adjutáns végzi.

A kiadás joga, a bevétel minden reménye nélkül Tyra A. törzsőrmesteré.”

2. szám: „Megjelenik az első szám váratlan sikerére való tekintettel másodszer is. Az előfizetési ár az olvasók gavallériájára van bízva. Küldeményeket II. Zug Főhadiszállásra fogadnak el.

Szerkesztési munkát kétségbeesett igyekezettel Szamuely Tibor önkéntes káplár végzi még mindég. A kiadás dicsősége, a bevétel bizonytalanságára való tekintettel Tyra András törzsőrmestert illeti.”

3. szám: „Megjelenik váratlan sikerére való tekintettel egyre gyakrabban. A szerkesztés munkáját, most már felsőbb parancsra, Szamuely Tibor önkéntes káplár végzi. Minden kiadás és bevétel Tyra őrmesteré.”

4. szám: „Megjelenik a legbizonytalanabb időközökben. Előfizetni szivar és ital-neműekkel is lehet. Szerkesztő Szamuely Tibor még mindig csak önkéntes káplár. Kiadó Tyra András törzsőrmester, főhadiszállásmester. A harmadik számból értesülünk, hogy a tisztikarban bizonyos áthelyezések történtek, de a helycsere nem hozott rendszer-változást, mert a lap megmaradt.”

Játékos, egyben gunyoros szavak ajánlják a bevezető mondanivalóit. Csípős megjegyzések, véleményadás, rosszallás, lesújtó görbetükrök jelennek meg SZAMUELY tevékenysége nyomán. Katonaságról, feljebbvalókról, gonosz bánásmódról, a tehetetlen kicsi emberek vergődéséről.

A *Lövészarok és Vidéke* megjelenési helye máris cenzúrázott; illetve a cenzor grafitceruzával kihúzta. Kis igyekezettel kiolvasható. Az első cikk is *Húsvéti szeretet-adományok* címmel a cenzúra martalékává lett.

SZAMUELYnek a cenzor megengedte, hogy az üresen maradt ablakban, egy önkritikai mondatot helyezhessen el: „A túlságosan nagy igényekről tanúskodó cikket, szerénytelen és méltatlankodó hangja miatt a cenzúra elkobozta.”

A cenzor elfogadta. SZAMUELY észrevette a cenzor gyengeségét, a rést tágitotta. SZAMUELYtól az első oldalra hálaverset követeltek. Valamelyik akkori lapból versecskét vágott ki, beragasztotta:

„Nincs még veszve Lengyelország
Él, remél mi általunk,
Amit elvett a zsarnokság
visszavijja hős karunk.”

A vers ennél is rosszabb második szakasza után SZAMUELY a következő megjegyzést fűzi: „Ez a vers a megrendelt hálaverset helyettesíti.”

Ezredének kémeiktől rémüldöző tisztikarát sokféle formában teszi neveltségessé. *Hadnagy uram* című cikkében fiktív kémet küld az orosz vonalak mögé. A kém levelét közli, melyben beszámol küldetése teljesítéséről. A kém örvendezve jelenti, hogy a muszkák milyen szívélyes, ostoba emberek. Fogalmuk nem volt arról, miként bukkant fel az ő lövészárkukban. Azt állították, hogy már várták, testvérnek szólították. Nem vették észre, hogy hadállásaikat kémleli. Etették, itatták minden jóval, majd elküldték Szibériába világot látni. A kém ezzel teljesen egyetértett, úgysis szándékában volt a muszkák itteni hadállásait is kikémlelni.

A cenzúra homályosnak tartotta a jelentést, kiegészítette: „Igen vakmerő, bátor katona (a magyar kém), a kémörjáratból, amelyre önmaga vállalkozott egyedül, nem jött többet vissza”.

SZAMUELY több kémhistóriát közölt lapjában. Fantáziája a kis emberek védelmében hozta létre gunyos írásait, amelyekkel a tisztikart támadta.

Hogy ítélnek halálra egy kémkedő katonát című cikke egy hadbíróági tárgyalás előzményeit mondja el. Alig szól a főhősről, akit úgyis meghallgatása nélkül felkötnek. A bírósági tárgyalást előadásnak mondja, ahol a tanúk tartanak együgyű előadásokat a szerencsétlen katona terhére, aki nem érdekli őket. Kifogást a tisztelendő úr tett, de nem a vádlott érdekében, hanem az alig várt ebéd ellen, mert a szakács tésztát főzött. A hadbíró uraknak meg a villásreggeli a gondjuk, nem a vádlott, akinek a sorsa elfogatása pillanatában eldőlt.

SZAMUELY a számára lehető keretek között merész szavakba öntött felvilágosító munkát végez. *Elkészett és komolytalan tudósítás a zászlószentelési ünnepélyről* szóló cikkében rosszallásának ad kifejezést, hogy tűző napsugárban a legénység ezrei órák hosszat szenvednek, és az excellenciás báró PFLANZER-BALTIN hadseregparancsnok úr nem érdeklik. SZAMUELY leírást ad a végre érkezőkről, a vörösposztós parancsnokról és vezérkaráról, akiket azért nem látott meg a muszka, mert még a kardjuk szíja is csukaszürke volt. Apróbb baleseteket okozott a ministráló baka, aki kiborította a kehelyből a megszentelt bort. A táborig tisztelendő úr bor híján kénytelen volt vizet hőrpinteni. Így legalább megváltoztatta a közmondást: bort prédikált és vizet ivott. Egy másik közvitéz, aki

szuronyos fegyverével az oltár mellett őrködött, e ritka látványosságtól annyira rosszul lett, hogy sietve fel kellett váltani.

Körvadászat a harctéren c. cikkében RÖSZLER patrul muszkának nézte az egyik nyulat és vitézül szerteszt szaladt tőle. TAUSZ Lajos hadnagy rókát sejtett és drótcspadát állított fel, de a róka lerágta a bedrótozott fatörzset, és megszökött a dróttal együtt. TYRA törzsőrmester, a *Lövészárok és Vidéke* kiadója éjjeli farkasvadászatot kutyát lőtt. SZAMUELY a kimúltnak „kémkutya” címet adományozott. *Új elő nem fizetőinkhez* c. cikkét SZAMUELY így kezdi: „Május elseje elmúlt odahaza pazar pompával, mert virítanak a legszebb házbérgondok és a gyöngyvirág. A lapokban most jelennek meg a legszebb és a leghangzatosabb előfizetési felhívások. Illő tehát, hogy mi is — a legszebb és legritkább gyümölcse a világháborúnak — előfizetőink, illetve elő nem fizetőink hatalmassá nőtt táborában, meghordozzuk a véres kardot . . .” Utána kifejti, hogy a *Lövészárok és Vidéke*, mint a sajtószabadság szülötte, él is mindenkor ezzel a szabadsággal, amelyet bűn és erkölestelenség volna megnyírni, mert mindenkiel szemben az igazságért harcol, hízegést vagy megalázkodást ne várjon tőlük senki sem. Elég ha hivatalos ügyekben kénytelenek a katonai szolgálati szabályzat kínai copfja előtt térdet, fejet hajtani. A lövészárokban, pár száz lépésnyire a muszkáktól, megengedik maguknak azt a luxust, hogy a lap belenyúl az emberek veséjébe, ha mindjárt ez a vese az övék is véletlenül. Terror és fenyegetés nem téríti el őket kitérített céljuktól. A halál ügyis százezer alakban várja őket.

A cenzor grafiteruzás megjegyzése: „Előfizetési díjnak egy üveg pezsgőt küldtem, azon megjegyzéssel, ha mégegyszer mernek ilyen tiszteletlenül írni, hát a szerkesztő és a kiadó 10—10 botot kap, de meztelenre.”

II. *Dauria*. A botozásra nem került sor. SZAMUELY a *Lövészárok és Vidéke* 4. számának megjelenése után 13 nappal esett orosz fogságba

Dauria város Mandzsúria határán a burját dombok között, ide került hosszas gyaloglás és vonatkozás után SZAMUELY Tibor. Huszonöt éves volt akkor. Alig helyezkedett el a hadifogolytáborban, újra kézírásos újságot kezdett írni, *Dauria* címmel. A *Dauria* megjelenési dátumai: 1915. XII. 15., 1916. I. 2., 1916. I. 9.

Közel hatvan magyar hadifogoly lapról tudunk Szibériában.¹ SZAMUELY lapja nincs közöttük. Most adunk róla számot először.

A lap külső megjelenési formájában, „tördelésében”, cikkeinek azonos szellemében, hírei elhelyezésében, a hírek kiválasztásának a módszerében hasonlít a *Lövészárok és Vidékéhez*, mégis megtalálhatók a megfelelő különbségek is.

A *Dauriában* a cenzor vagy a cenzúrázás nyoma nem található, következésképpen új szavak, új fogalmak tűnnek elő SZAMUELY szótárából.

„Kancsuka országa”, „orosz horda”, „rabló kozákok”, „rablánc”, új orosz nevek, új orosz városok jelentkeznek.

Megvesztegethető örök, sikkasztó orosz tisztok sorjáznak. Nem ritka az ilyen kitétel: tífusz, fekete himlő, tetű, új fogalmak, amit a 65-ös gyalogezred hazai lövészárkában nem lehetett kiejteni: Béke, ezzel együtt jelenik meg az álhírek rovata és a vöröskeresztről híresztelt jótékonyágok. A *Dauria* hasábjairól eltűntek a hazai parancsnokok és TYRA törzsőrmester úr. A tisztok megmaradtak zászlótlól ezredesig.

A cári Oroszország 50—75 rubellel boldogítja őket havonta. A legénység élelmezésére fordítandó összegeket a táborot őrző orosz tisztok jórészt elsikkasztják. A magyar tisztok saját parancsnokaik fegyelme alatt élnek. Kötelező megvesztegetési pénzeket szolgáltatnak saját kasszájukba, és a maguk módján, a katonai hierarchiának megfelelően

¹ TERBE Lajos: *Szibériai magyar lapok 1915—1921*. Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1958. Bp. 1959. 258—284. 1.

tartanak össze. A fogság helyzetében is imperialista álmoktól terhesek, az akkor még létező „Nagy-Magyarország” területére büszke fiai. Úgy vélik, hogy nekik e leválasztott állapotban is hűen kell szolgálniuk a császárt, illetve FERENC JÓZSEFET, a királyt. Előírássosak, merevek, a legkisebb nézeteltérésre segédek megjelennek, hosszú jegyzőkönyveket vesznek fel, azokat eldugják ruháik bélésebe, hogy majd hazaviszik, és akkor jön az elszámolás.

SZAMUELY állandó kemény hadakozása (amelyért megfelelő fizetséget kap a végén, magyar tisztjei törbe csalják és három bordáját betörik) lényegében nem tér el attól a módszertől, amit a *Lövészarok és Vidék*kében gyakorolt. Fantáziában dús, a tényleges és lényeges kérdésekre rátapintó és ingerlően gúnyos. Kiforgatja és nevetségessé teszi a hatalmas teljét mutogató, mindent eluraló Paprika Jancsi tisztek kóccal bélelt táborát.

A *Dauria* bevezetője, a *Mit akarunk* című cikk eltérést mutat a *Lövészarok és Vidéke* bevezetőjétől, ami ott a 4. számban jelent meg, meglehetősen kimunkált körülmények között.

SZAMUELY, a politikus a *Lövészarok és Vidék*kében lépésről lépésre, számtól számig hegyezte tollát, és észrevette, hogy jó fogadásra talál. A pusztta megjelenés tényével és széleskörű olvasottságával előkészítette a legmagasabb rangú tiszteket is, nyugodjanak bele, hogy az alantas tisztek és a legénység is igényel jogokat, az emberi méltóság jelenlétének halvány reményét.

A *Dauria*ban más előfeltételek voltak. A hadifoglyok mély sebektől gyötörtén, nyomorult, embertelen körülmények között, hónapokon keresztül vándorolva érkeztek a kijelölt szállásra. Piszokban, lerongyolódva, eltetvesedve, csaknem minden orvosi segítség nélkül. A járványok megtizedelték őket.

SZAMUELY lapja a legénységnek is szólt, akiket némileg vigasztalni is kellett. Vidítani, örömet és reményt elhinteni közöttük, sorsukat enyhíteni. A *Dauria* mindhárom számán ez az irányelv fut végig. A kritikát a tisztek gőgje, kivételezettsége, viszonylag nélkülözésmentes életmódja, botránnyaik, nyegle nyafogásaik, a legénység gondjait semmibe vevő magatartásuk és a velük összejátszó megvesztegetett orosz tisztikar ellen alkalmazza.

SZAMUELY megrendülten látja a hazájukat, otthonukat vesztett, legénységi népvándorlást, s szelíden mondogatja: nem akar oktatni, sem meggyőzni, inkább mulatni, ha ugyan szabad és lehet mulatni a szomorú rabságban. Kéri, hogy a bohókás lapot ne vegyék komolyan, álarc és színes festékekkel terhelt a lapocska, s csak arra jó, hogy megjegyzéseiknek nyilvánosságot adjon. A festékes clowni mosoly sarkában azonban ott ül az ugrásra kész SZAMUELY teljes fegyverzetében, és már a következő közleményeiben újra ütőképesen rombolja a korlátokat.

A *főhadnagy úr levele neje önmagységához* című, az első két számban folytatott írásában SZAMUELY a nem dolgozó, unatkozó tisztikar semmittevéséből eredő ábrándjait jellemzi. Haszontalanságaikat a közkatonák nehéz, mindennapi munkájával szemben. A főhadnagy úr az ágy keménységére, az orosz barbarizmusra panaszkodik, mert a kantin még mindig nem árul ananászt, libamájpástétomot, az oroszok újabbban megtiltották a konyhakos, hajnalig tartó zenés mulatságokat. Utálja a hideget. A vaját baltával vágják. Szerencéssek, akik vakok, bénák, félkarúak, mint invalidusok hazamehetnek.

Mindenki hazamegy c. élcében SZAMUELY az álhíreket gúnyolja. Nem létező csereberéket hajt végre. Fiktív megállapodásról beszél a hadviselő felek között, amelynek értelmében kicserélik a jogászokat, tekintettel arra, hogy Oroszországban nagy a jogtalanság. Kicserélik a tanítókat, nehogy még nagyobb legyen az orosz analfabéták száma. Legeslegvégül kicserélik az összes álhírterjesztőket, mert ezekre nincs szüksége egyik államnak sem.

A *nyomor leleményes* c. eszmefuttatása Hadifogoly János, az éhes katona pénzszerzési töprengéseit szedi csokorra. Elkoptatott lehetőség tisztektől könyöradományt gyűjteni. Talpnélküli bakancs, cafatokban lógó nadrág jó ajánlólevél. Mákos süteményt vagy mogyorós cukorkát árulni rossz üzlet. Lopott fát eladni 20 napi bezárást jelent. „Nem marad más hátra, mint tetűszínházat alapítani, mert ez esetben a tagok szerződése a legkönnyebb és a fizetésük a legkevesebb.”

A Nemzetközi Vöröskereszt feledhetetlen emlékü képviselője volt Oroszországban BRÄNDSTRÖM Elza, a pétervári svéd követ leánya. Gyógyszerekkel látta el a kórházakat. Fertőtlenítőket, fürdőket és mosodákat állított fel. Ruhát, fehérneműt osztott, és pénzadományokkal segítette a legénységet. Az orosz hatóságoknál engedményeket, jobb elhelyezést és a munkaviszonyok megjavítását igyekezett kieszközölni. Fogolytáborról fogolytáborra járt, s megjelenésével erőt öntött a hadifogoly legénységbe. SZAMUELY *Legyen szerencsénk* címen felvetette, mi lenne akkor, ha az előkelő magyar társadalom szíve a félmilliónál több szerencsétlen magyar hadifogoly ügyében is megdobbanna. Mit hozna magával Sebesütlvány Sárka grófnő? „Négy estélyi ruhát, három látogató ruhát, hat utazó ruhát, nyolc pongyolát, két svéd udvarlót, két tucát svéd keztyűt, nyolc doboz kalapot, hat pár cipőt, egy tucát arcfátyolt, két manikűr készletet, hat liter Eaux de Cologne-t, három üveg Rosa Centifolia parfümöt, száz darab Szent István Társulati lelkimannát, négy Gáspár-féle bajuszkötőt, egy színházi látcsótokot, egy elhasznált belépőjegyet a Beketov cirkuszba, egy átszállójegyet a Köztemető útra a tifuszbetegségek és még több ilyen nélkülözhetetlen tárgyat. Most már kint vagyunk az összes vizekből.”

SZAMUELY másik szatírájában, a *Kószolóban* a hadifogoly legénység élelmézésével foglalkozik. Ennek a megjavítására versenyt ajánl a szakácsok között. Mert abból a kevés, rossz anyagból, amit az orosz kincstár ad a foglyok élelmézésére, művészet kihozni az ennyivalót.

A *Készülődés a győzelemre* című orosz helyzetképben SZAMUELY az oroszok győzelmi esélyeit is mélyen leértékeli. Elmeséli, hogy hadifogoly cipészeket és szabókat rendeltek ki — bár a nemzetközi egyezmény ezt tiltja — csizmák és egyenruhák készítésére, harcha induló orosz katonák részére. De a felügyelő orosz altisztek kieszelték, hogy mahorkával megvesztegetik a hadifoglyokat. Mennél kevesebbet dolgozzanak, hogy mennél későbbre készüljenek el a megrendelések.

A *legújabb álhírek* rovatában SZAMUELY kegyetlen egyenességgel jelenti be: „Vasárnap 17, hétfőn 22 ember halt meg feketehimlőben a legújabb foglyok közül, akiket az oroszok mind meztelenre vetkőztetve raktak ki a kórház lépcsőházába, hogy megfagyjanak. A feketehimlős halottakat az orosz parancsnokság nagyszerűen felöltöztetve temetteti el, tiszta fehérneműben és téli ruhában és ezt az intézkedést azzal indokolja, hogyha nem jut ruha az élőknek, legalább a halottaknak legyen.”

SZAMUELY kordokumentumai irodalmi megnyilvánulásai a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtti magyar katonai és hadifogolyállapotoknak. Ezekből a hadifoglyokból kerekedett ki a százezer híres magyar internacionalista. Nem kis mértékben SZAMUELY segítségével.

BECSKY ANDOR

Ismeretlen Móra-kötet. Egy vidéki antikváriumban MÓRA-köteteket keresve, egy eddig ismeretlen című került a kezembe: *A jó öreg Dugonics*. 1935-ben, tehát MÓRA halála után jelent meg a *Hátrahagyott művek* sorozatban, s első áttekintésre megállapítható volt, hogy az ugyanabban a sorozatban korábban megjelent, közismert *Napok, holdak, elmúlt csillagok* című kötet változata. Nem új szedésről, mégcsak nem is a meglévő szedésről vagy matricáról nyomódott, hanem a *Napok, holdak* . . . korábban kinyomott,

de be nem kötött íveiből készült. Akkoriban szokás volt ugyanis, pénzügyi okokból, a kinyomott könyv íveit csak a kelendőség ütemében bekötni, kisebb-nagyobb tételekben. Jelen esetben is nyilván ez történt, mivel a szóban forgó kötet ívjelző, úgynevezett normaszövegében végig, minden ív első lapján ez olvasható: „Móra Ferenc: Napok, holdak”. A különbség a két kötet között annyi, hogy *A jó öreg Dugonicsból* hiányzik *A Petőfi mítosz* című írás, amely a *Napok, holdak*ban a 41–47. lapon található. Ezeket a lapokat — egy fél ívet — kötés előtt egyszerűen kivágták. A fél ív utolsó lapja azonban már a 48. lap, amelyen a következő, *Petőfi morzsák* című tárca kezdődik. Ezért egy levelet egy laposan kinyomtak a 48. lap szövegével, rányomták a lapszámozást, így: „41–48”, s a megmaradt fél ívvel — 33–40. lap — együtt beragasztották a megfelelő helyre, a hajtogatott és fűzött ívek közé. Levágták és újranyomták a tartalomjegyzéket is, s abban is megtalálható a különös lapszám: „41–48”. S mivel a hiányos szövegű kötetet nem hozhatták forgalomba változatlan címmel, új címet is kerestek. A legkínálkozóbb megoldást választották, a kötet első írásának a címét, s ezzel újranyomták a címlapot is. A kötésre is természetesen az új cím került. Mindezt a kötet alapos könyvkötészeti-technológiai vizsgálata is bizonyítja.

Hogy miért, miként született ez a különös kötet, azt jelen pillanatban csak találgatni lehet. Vajon a még bekötésre váró ívekből megsérült-e a szóban forgó harmadik ív, vagy hivatalos közbelépésre kellett kihagyni az említett lapokat, avagy az abban az időben nem ritka „saját zsebre” való kibocsátás esete történt, egyelőre nem tudni. Megkísértem a lehetséges szálokon nyomozni, de eredménytelenül. A MÓRA-család nem tud róla. A kötet a Genius Kiadónál jelent meg (Lantos Rt.), s a Révai Nyomdában készült. Felkerestem HAJÓS Antalt, KÖHLER Józsefet és DEMETER Tibort, a Genius, illetve a Lantos Rt. egykori munkatársait, azonban a kötetet nem ismerték. A Révai Nyomda, mint megérdeklődtem, a régi munkalapokat nem őrzi. Átnéztem az Országos Levéltárban a Révai Kiadó még rendezetlen anyagát, márcsak azért is, mert a Genius később beolvadt a Révaiba, de ott sem találtam semmi nyomot. MARKOVITS Györgyi, aki *Üldözött költészet* című kötetének összeállításához átnézte e korszak minden vagy majdnem minden fellelhető irodalmi vonatkozású rendőrségi, bírósági vagy ügyészégi anyagát, szintén nem találkozott ezzel a kötettel, mint azt szíves volt közölni velem. Hiába fordultam WEBER Józsefhez, az egykori Csokonai Könyvterjesztő tulajdonosához, s ugyancsak hiába több antikváriumhoz, volt könyvkereskedőhöz, így a budapesti Központi Antikváriumhoz és a szegedihez is. Nyilván nem tud róla VAJDA László sem, ki a Magvető Kiadónál megjelenő MÓRA Ferenc *Összegyűjtött művei* sorozatban a *Napok, holdak* . . . kötet szerkesztője volt, mert feltétlenül megemlítette volna a kötet jegyzetében. Nem szerepel CSONGOR Győző MÓRA-bibliográfiájában, sem FÖLDES Anna MÓRA-monográfiájában, nincs meg egyetlen magyarországi közkönyvtár állományában sem, amint az az Országos Széchényi Könyvtár Központi katalógusából megállapítható. A fentebb említettek — már akikkel személyesen tárgyaltam — nemhogy a kötet létrejöttének a körülményeiről nem tudtak, de magát a kötetet sem látták soha, nem is hallottak róla.

Hozzá kell azonban még tenni az ügyhöz, a teljes igazság kedvéért, hogy 1936-ban, tehát egy évre rá, ismét a teljes szöveggel, az eredeti címmel jelent meg a kötet, ezúttal már Révai Könyvkiadó jelzéssel.

Valószínűnek látszik, s a család és a kortársak véleménye is efelé hajlik, hogy az említett feltételezések közül a „saját zsebre” való kibocsátás esete áll fenn. Talán valami ügynök szerzett egy kisebb, sérült krúda-tételt a nyomdától, s kiadó, örökösök tudta nélkül kibocsátotta a saját kezére. Az is lehet, hogy a megszerzett tétel nem volt sérült, mégis végrehajtották a leírt manipulációt, hogy „új” MÓRA-kötettel léphessenek a piacra.

A MÓRA-kiadások történetében egyébként előfordul egy némileg hasonló eset, ez azonban még a szerző életében történt, s nyilván az ő és a kiadó tudtával vagy szándékára. A *Beszélgetés a ferdetoronnyal* című kötet kinyomott, de még be nem kötött íveiből hasonlóképpen elhagytak egy ívet, újat nyomtak helyette, más szöveggel, új címlapot, tartalomjegyzéket, s változott címmel (*Vasuti kaland*) került forgalomba. Ez a kötet ismert, csak nagyon ritka, s hogy így áll a dolog, ahogy leírtuk, és nem újonnan nyomott kiadásról van szó, mint általában hiszik, azt a kötet papiros-technológiai vizsgálata bizonyítja: a változatlan részek a *Beszélgetés* . . . kötet csontszínű, bordázott papirosán, az újonnan nyomottak viszont bordázatlan, szürkés, úgynevezett volumen-papiroson olvashatók. (Ívjelző normaszöveg ebben a kötetben nincs.) Egyébként a következő kiadás itt is az eredeti szöveget, az eredeti címmel adja, miként az előbb tárgyalt kötetnél.

A jó öreg *Dugonicssal* kapcsolatban meg kell még jegyeznünk, hogy mint unikum, gyanúsna is volna tekinthető, azonban a könyv technológiai vizsgálata kétségtelenül bizonyítja a nagyüzemi munkát, s így aligha készült egyetlen példányban. Mindenesetre jó volna, ha előkerülne belőle több példány, s még jobb, ha adatok kerülnének elő létrejöttének a körülményeiről.

HOLLÓS RÓBERT

A Világirodalmi Szemle négy éve (1935—1938). A magyarországi „népfront-korszak” egyik legjelentősebb kritikai folyóiratát mind ez ideig nem dolgozták fel a kutatók. MÁTÉ György könyvében¹ nem tud róla, a Párttörténeti Intézet kiadásában megjelent négykötetes sajtóbibliográfia² sem, ugyancsak nem említi SERFŐZŐ Lajos, aki tanulmányában a KMP tevékenységét tárgyalja a munkáskultúrában és a sportban 1925 és 1945 között (Bp. 1963). Nem veszi fel a „pártlapok” közé a *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935—1945* című gyűjtemény (Bp. 1964) sem. Egyedül KISFÉTER András említi néhányszor *Munkásírók csoportja* című cikkében.³

Mi az oka ennek? Talán az, hogy a lap számai a megjelenésüket követő politikai viharok között elkallódtak, és teljes évfolyam nem található sem az Országos Széchényi Könyvtárban,⁴ sem a Párttörténeti Intézetben.

Pedig az 1935—1938-as évek mozgalmas korának fontos dokumentuma a *Világirodalmi Szemle*, amely harcos, kommunista kiállásával űrt töltött be az illegális és félillegális magyar munkásmozgalom harcaiban.

A Kommunista Magyarországi Pártja 1935 végén fogott hozzá új politikai irányvonal kidolgozásához. Nem volt egyszerű dolog. A magyarországi munkásmozgalom helyzete bonyolult feladat elé állította az irányítókat. A korábbi szektás politika bizonyos vonatkozásokban még mindig hatott a tömegekre, így hátráltatta a VII. Kongresszus határozatát: a *marxizmus alkotó alkalmazását*. A KMP ugyan előrelépett a kijelölt úton, de néhány lényeges kérdésben maga sem látott mindent tisztán. A cél a *munkásegység* és a *népfront*, a politikai szabadságjogok megteremtése volt — vagy legalábbis a megmaradt szabadságjogok megvédése és egy erőteljes, harcos front kialakítása a fasiszmus ellen. A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága ösztönözte és segítette a magyarországi párt problémáinak a megoldását, de a kijelölt feladatok végrehajtásá-

¹ *Szikrától lobban a láng*. Bp. 1951.

² *A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája*. Bp. 1951.

³ *Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből*. Szerk. SZABOLCSI Miklós, ILLÉS László. Bp. 1964.

⁴ 1965 őszétől az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárában a kutatók már kézhez kaphatják — részben fotokópiában — a teljes folyóiratot.

ban nem intézkedhetett. A KMP Prágában megalakított új vezetősége kidolgozta az új irányvonalat, és azt 1936-tól a *Gondolatban*, majd 1937-től a *Dolgozók Lapjában* népszerűsítette. Ennek az irányvonalnak a szolgálatában állt a *Világirodalmi Szemle*, amely a külföldi lapszemelvények és könyvek útján tágitotta a KMP tagjainak a marxista szemléletét. A program akcióegységét szolgálva, az árgus-szemekkel vigyázó GÖMBÖS-kormány cenzúráját akarta kijátszani, ami többé-kevésbé sikerült is a szerkesztőknek.

A kibontakozó fasiszta rendszer minden eszközt megragadott, hogy a nemzeti függetlenségi mozgalmakat és a kommunisták munkáját megbénítsa. Elszigetelte a párt ifjúsági szervezeteit, és terrorintézkedésekkel félemlítette meg a békemegmozdulásokat. A faszizmus elleni küzdelemben a következetes harc hátráltatta a jobboldal intézkedéseit és a jobboldali szociáldemokraták áruló politikáját. A kommunisták egyedül álltak ebben az időben, mert a magukat demokratáknak valló pártok halogatták a KMP-val való összefogást, és helyett passzivitásra ösztönözték a polgári gondolkodású tömegeket. Ezt a politikai passzivitást próbálta a maga erejével kiegyenlíteni és harcossá tenni a *Világirodalmi Szemle*.

Ez idő tájt olyan jelentős antifasiszta csoportosulások keletkeztek, mint a Márciusi Front, a Független Színpad Munkaközössége, a Történelmi Emlékbizottság. Programjukat magáévá tette a *Világirodalmi Szemle*. KISFÉTER említett cikkében meg is jegyzi, hogy a *Világirodalmi Szemle* munkájában ekkor már fellelhetők voltak a népfront-politika bizonyos jegyei.⁵

A *Világirodalmi Szemle* megjelenése idején kezdődött az abesszín háború, majd a spanyol polgárháború, továbbá Ausztria megszállása és az első magyar zsidótörvény megjelenése. Erre az időre esett OSSIETZKY, BARBUSSE, TUCHOLSKY és JÓZSEF Attila halála. Mindegyik eseménnyel foglalkozott a lap, olykor több ízben is. Miután 1930-ban a 100%, majd 1933-ban a *Társadalmi Szemle* is megszűnt, 1935-ig, a *Gondolat* és a *Világirodalmi Szemle* majdnem egyidejű megjelenéséig KASSÁK Lajos *Munka* című kultúrbeszámolója jelent csak meg időközönként a munkásság számára, nem számítva a rövidéletű *Új Harcos* 1933-ban kiadott négy számát.

A *Gondolat* és a *Világirodalmi Szemle* tehát fontos útmutatója volt ebben az időben a munkásságnak. Talán ez indokolja, hogy a *Világirodalmi Szemle* mindvégig 3000 példányban jelenhetett meg. Mikor a *Gondolat* 1937-ben megszűnt, a *Világirodalmi Szemle* egy ideig egyedüli sajtóorgánuma volt a szocialista baloldalnak. Mikor a fasiszta elnyomás 1938-ban beszüntette megjelenését, minden óvatos politikája mellett, a KASSÁK-féle *Munka* is követte sorsát. Ekkor azonban már rendszeresen megjelent a Szovjetunióban az *Új Hang*, így nem maradt betöltetlen a kommunista sajtó-tájékoztatás feladata. Sajnos, a második világháború kitörésével ez a sajtóorgánum is beszüntette megjelenését, és ettől kezdve hazánkban egyedül a *Világirodalmi Szemle* volt szerkesztőinek a kezdeményezésére indított, új típusú folyóirat-almanach sorozatok (a *12 költő*, *Mai könyv*, *Új almanach*, *Tollal és szerszámmal*) folytatták a kulturális harcot, ezekből a kezdeményezésekből születtek később a *Hét hang*, a *Mérleg*, a *Március*, a *Magatartás*, a *Mérték* és végül 1943-ban a *Munkások* című antológiák. Mindegyikük egy-egy folyóiratszámot helyettesített. Az első ilyen antológiák szerkesztői VÉRTES Jenő, Csömöri József és TISZAY Andor voltak. (Utóbbi rendőri felügyelet alatt állt, s így nem szerepelhetett nyilvánosan mint szerkesztő.) A későbbi almanachok szerkesztői munkáját CSÖMÖRI József, VAÁD Ferenc, FÖLDEÁK János és NAGY István vállalta. A *Világirodalmi Szemle* e mellékhajtásaival azonban itt most részletesebben nem foglalkozunk. KISFÉTER András *Munkásírók* című, említett tanulmányában dolgozta fel őket. Ezúttal nem foglalkozunk a *Világirodalmi Szemle* kiadványaival és könyvsorozatával, az *Unitas*

⁵ I. m. 485. l.

könyvekkel sem, csak utalunk arra a messzire ható kultúrunkára, amit a lap köré csoportosult írók, munkásírók és pártmunkások a lapszerkesztés, a vitacikk-írás, a szépirodalom, a társadalomtudomány és a szociográfia, valamint a párhuzamosan indított és szervezett szemináriumszerű oktató munka terén fejtettek ki.

A lap köré csoportosult munkatársak között találhatunk ún. ellenzéki szociáldemokratákat, kommunistákat, harmadikutasokat, falukutatókat, sőt polgári radikálisokat is. Tehát a *Világirodalmi Szemle* megvalósította a VII. Kongresszusnak azt az irányvonalát, hogy egybe kell tömöríteni az összes antifasiszta, haladó gondolkodású szellemi irányítókat, akik hajlandók voltak az új egységfrontban együttműködni.

A *Világirodalmi Szemle* megindulását 1934 Szilveszter éjjelén VÉRTES (Weisz) Jenő⁶ Wahrmann utcai lakásán határozták el. Fejenként — előlegül — 100 pengőt adtak a meginduláshoz (VÉRTES, REMÉNYI, SZILÁGYI, TISZAY és FÜZES). Tanácsadó SÁNDOR Pál volt. A lap így 1935 májusában már meg is jelenhetett. A felelős szerkesztői tisztelet REMÉNYI (Hofmann) Árpád⁷ vállalta, a kiadásért SZILÁGYI Béla⁸ felelt. A szerkesztőségnek KÖRMENDI Zoltán⁹ ajánlott fel helyiséget lakásában (VIII. ker., Mária u. 34. IV. em.). Mivel időközben KÖRMENDI is rendőri felügyelet alá került, a *Szemlét* a következő számokban már a lapot nyomó RADÓ-nyomda (VI., Hajós u. 25.) címére jelentették be. A lap összeállításában VÉRTES Jenő és TISZAY Andor segítettek, a nyomdai kivitelezésben REMÉNYI Árpád dolgozott, míg a lap egységes stilizálása FÜZES Györgyre¹⁰ hárult. A lap terjesztését főleg a HOFMANN-féle szeminárium tagjai és néhány könyvkereskedés (SZENES Népszava könyvesboltja, KUDELKÁNÉ Mentor könyvkereskedése stb.) végezték.

A lap hivatalosan nem állt egyik politikai fórum szolgálatában sem, mert ilyen nyílt kiállással hamar magára vonta a hatóságok figyelmét. Ezért helyet adott sokszor a lap szerkesztőinek a felfogásával ellentétes hangú írásoknak is, hogy ezzel is takarja eredeti célkitűzését. (Ezt a taktikát sikeresen használták már az egykori *Cikkcakk estéken*, ahol minden politikailag fontosabb véleménynyilvánítás előtt valami badarságot keverték a műsorba, amelyen a közönség nevetett, és így egy pillanatra elvonta a figyelmet a politikai agitációról.) Így dolgozott az egykori „hírhedt” *Új Magazin* is, amikor fasisztaellenes cikkeit és szépirodalmi közleményeit a hirdetések

⁶ VÉRTES Jenő a harmincas évek elején került a mozgalomba. 1898-ban született Budapesten szegény iparos családból. A *Világirodalmi Szemle* megindulása idején a GESZTI—MÜLLER-féle olajszállítási cég könyvelője volt. Kultúrtörténeti írásai több helyen jelentek meg. Kapcsolatban állott a Vörös Segéllyel, amelynek aktivistája is volt. Az ő kezdeményezésére és anyagi támogatásával jelentek meg a *Világirodalmi Szemle* és az *Unítás könyvek*. Szemináriumokat is tartott, és szoros barátságban állott REMÉNYI Árpáddal, valamint e sorok írójával. 1943-ban feleségével együtt munkatáborba vitték, ahol 1944-ben elpusztult. Felesége a felszabadulás után még visszatért, de az elszenvedett kínzások következtében 1948-ban elhunyt.

⁷ REMÉNYI (HOFMANN) Árpád, az *Újság* kiadói tisztségviselője a MSZDP baloldali csoportjához tartozott, amiért sok kellemetlensége volt a párton belül (BRAUN Somával). Szemináriumának, amelyet több éven át tartott a különböző munkásokonokban, állandóan 30—40 hallgatója volt, akik közül többen ma ismert kommunista vezetők. A fasiszták 1943-ban feleségével együtt elhurcolták. A koncentrációs táborból egyikük sem tért vissza. Leánya, HOFMANN Judit, ma MÁRIÁSSY Félixné filmíró.

⁸ SZILÁGYI Béla abban az időben textilmérnök volt. Tagja a KMP-nek. A felszabadulás után indiai, majd angliai követ. Jelenleg a külügyminiszter helyettese.

⁹ KÖRMENDI (FRIM) Zoltán író, polgári foglalkozása könyvelő volt. Már fiatal kora óta részt vett különböző munkásmozgalomban. E sorok íróját is ő vitte el 1917-ben a Galilei Kör ifi-csoportjába (VI. Anker köz 2.). Ő mutatta be VÉRTES Jenőnek, akinek a közvetítésével fizették rendszeresen a Vörös Segélyt és a börtönagitáció fillérjeit.

¹⁰ FÜZES György irodalomtanár volt, de a faji üldözés miatt nem tudott tanítani, így magántisztviselőként dolgozott. A második világháború utáni időben sem ő, sem a felesége nem jelentkeztek többé. Őket is elpusztították a fasiszták.

közé tördelve jelentette meg, ezeknek a kéziratát ugyanis a cenzorok már lusták voltak átnézni.

REMÉNYI Árpád szerkesztő az első számban óvatosan határozta meg a *Világirodalmi Szemle* programját: „... irodalmi tájékoztatót kívánunk adni és ezen keresztül irodalmi szemléletet...”, hogy milyen szemléletet, arról hallgatott.

A lap egyes számainak az ára 30, majd a III. évfolyamtól kezdve 40 fillér volt. Alakja a szokásos nyolcadrét, csak a III. évfolyam decemberi száma jelent meg kis, tizenhatodrét formában.

A lap harmadik számától a felelős kiadói tisztet ÜRMÉNYI Tibor¹¹ látta el, mert SZILÁGYINAK már több kellemetlensége volt akkori munkahelyén az iránta „érdeklődő” hatóságok miatt. Ez az állapot azután a lap II. évfolyamának a második számában újra megváltozott, amikor a lap felelős szerkesztői és kiadói tisztét LERNER Gábor néven jegyezték. E név mögött ERDŐS László¹² rejtőzött, aki ezt a számot CSÖMÖRI Józseffel együtt szerkesztette. Ez volt egyben a lap folyamatos megjelenésének az utolsó száma, mert ettől kezdve minden folyamatosan kiadott időszaki lap megjelenéséhez belügyminiszteri engedélyre volt már szükség.

A *Világirodalmi Szemle* így gyakorlatilag 1937 márciusában megszűnt! De a *Szemle* munkatársai ebbe nem nyugodtak bele, és addig próbálkoztak az újbóli megjelenéssel, míg 1937 decemberében kiadhatták a III. évfolyam decemberi számát, nem jelezve azon, hogy hányadik száma az az évfolyamnak. Ezen szerkesztőként VÉRTES Jenő szerepel, felelős szerkesztő és kiadóként pedig VAJDA Pál R., aki mind a szerkesztőséget, mind a kiadóhivatalt a saját lakásán jelölte meg. (VAJDA ugyanis addig nem vett részt a munkásmozgalomban, így mint „új fiú” tiszta lappal kezdhette működését.)

VAJDA Pál R. merészsége nem ismert határt! Nem törődve az engedélyekkel, a lap további számait a protestáns lapkiadó Kálvin téri, templomi nyomdájával nyomatta ki, amelynek vezetője LOMBÁR László (az egykori szociáldemokrata ifi)¹³ fedezte a hatóságok előtt. Így a IV. évfolyam első két száma (az 1938. januári és márciusi) meg is jelenhetett, ám ekkor a rendőrség végleg lecsapott a kiadványra, VAJDÁT pedig többszöri beidézés után megbírságolta, a lapot egyben betiltotta, a nyomdát pedig megróttá. Mindez azért történt, mert egy titkos rendőri jelentés¹⁴ azt hangsúlyozta, hogy a lap igazi szerkesztője TISZAY Andor, aki rendőri felügyelet alatt álló, nyilvántartott kommunista. Így az eljárást ellenem is megindították.

A *Világirodalmi Szemle* további megjelenésének minden lehetősége tehát füstbe ment. Pedig a lap igen szép munkatársi névsorral dicsekedhetett. A lap a négy év alatt összesen 11 számban jelent meg 416 lapon, átlag 32 számozott lapon négylapos, színes borítóval. A megjelenések sorrendje a következő: I. évf. 1935. májustól decemberig 6 szám (május, június, július, szeptember, november, december), II. évf. 1936. januártól márciusig 2 szám (január, március), III. évf. 1937 csak egy szám (december) és IV. évf. 1938 2 szám (január, március).

A négy év alatt közel 70 magyar és 30 külföldi író-tól szólaltatott meg, akiktől mintegy 200 tanulmányt, cikket, verset, novellát, drámarészletet, útleírást, hozzászólást, riportot és könyvismertetést közölt.

A világirodalom nagy klasszikusai közül ARISZTOTELÉSZTŐL és SHAKESPEARE-TŐL hozott részleteket (az utóbbit SZABÓ Lőrinc fordításában). Az újkori klasszikusok közül BRECHT egyik versét RADNÓTI Miklós, Clifford ODETS egyik színdarabját pedig VÉRTES

¹¹ ÜRMÉNYI Tibor a *Szó és Tett* című szépirodalmi és társadalmi folyóiratnak volt a szerkesztője. Lapja 1935 júliusában olvadt be a *Világirodalmi Szemlébe*.

¹² Ma ismert író.

¹³ LOMBÁR nyomta 1933-tól KASSÁK *Munka* című kultúrshemléjét is.

¹⁴ Eredetije a Párttörténeti Intézet irattárában.

Jenő fordításában közölte. Langston HUGHES amerikai néger költő verseit és a spanyol polgárháború két jeles költőjének, Rafael ALBERTinek és Herrera PETERÉnek két költeményét TISZAY Andor fordításában, MARTIN DU GARD, FEUCHTWANGER, Egon Ervin KISCH és SILONE prózai műveit, valamint egy sor gyarmati verset és közmondást ugyan-csak TISZAY Andor fordításában közölt a lap. Utóbbiak közé álneven becsempeszték HIDAS Antal néhány versét is! A társadalmi kérdésekkel foglalkozó külföldi cikkek írói közül megemlítjük J. G. BERGER (Haifa), Lujo BRENTANO, FEUCHTWANGER, M. KALLUS (Párizs), KANTOROWITZ, A. LE FLEUR (Párizs), Heinrich MANN, Kurt PETZOLD (Basel), Romain ROLLAND, Agnes SMEDLEY, SONDEREGGER (Svájc), S. V. SPARKEY (Boston) és Johann WYSS (Bern) nevét. Fel kell hívnunk a kutatók figyelmét Romain ROLLANDnak az 1935 júliusi számban megjelent eredeti cikkére (*Az író szerepe a társadalomban*), amelyet kizárólag a *Világirodalmi Szemle* számára küldött ARANYOSSI Pálon keresztül, aki a tanulmányt fordította is (ez nincs feltüntetve a lapban). ARANYOSSIN kívül voltak a lapnak bécsi, berlini, londoni és amerikai tudósítói is.

A magyarországi munkatársak közül csak három szerzőtől közölt a lap prózát, és pedig BÁLINT Györgytől az azóta klasszikussá vált szatírárt: *A tintahalat* (amelyet éveken át műsorra tűztek a munkásszínházszók) és a *Világirodalmi Szemle* novellapályázata első két jutalmazottjának, ENCZI Endrének és LÁSZLÓ Gyulának egy-egy elbeszélését. A magyar társadalomtudományi és kritikai szerzők közül ARANYOSSI Pál (Párizs), ARATÓ Tibor, ASCHER László, BAJOMI (LÁZÁR) Endre, BÁLINT György, BECSKI Andor, BENEDEK Marcell, BERDA Ernő, BORDÁS Géza (New York), BÖLÖNI György (Párizs), BUCHINGER Manó, CSÖMÖRI József, DARVAS József, DÖMJÉN Miklós, ERDŐS László, FALUDY György, FÁBRY József, FEHÉR József, FÜZES György, GARAI János, GRÓ Lajos, HALÁSZ Ferenc, IGNOTUS Pál, JÁNOSSY Antal, KELEMEN János, KESZTHELYI Zoltán, KISKOZÁRI Béla, KÉTHLY Anna, KÖLCSEY Piroska, KÖRMENDI Zoltán, LÁSZLÓ Pál (Párizs), LÁZÁR Vilmos, LITZMANN (BONYHÁDI) Jenő, LUKÁCS Imre, MÁNDI Teréz, MÁRIA Béla, MÁTRAI Ede (Bécs), NAGYPÁL István (SCHÖPFLIN Gyula), NÉMETHY Viktor, PÁLÓCZY HORVÁTH György, PERNEKI Mihály, M. POGÁNY Béla, RÁTZ Kálmán, REMÉNYI (HOFMANN) Árpád, SOM István, SALLÓ László, SZATMÁRI Ferenc, SZÉKELY Béla, SZILÁGYI Béla, TISZAY Andor, VAJDA Pál R., VERES Péter, VÉRTES Jenő, VETŐ Miklós, ZÁDOR István, ZEMPLÉNYI István, ZILAHY Lajos és ZSELLÉR István (Pozsony) nevét említjük meg. Ezek közül állandó munkatársai voltak a lapnak: ARANYOSSI, CSÖMÖRI, DARVAS, FÜZES, KÖRMENDI, LÁZÁR, MÁNDI, NAGYPÁL, REMÉNYI, SZILÁGYI, TISZAY és VÉRTES. A könyvismertetők között húsznál többen szerepeltek, a fentieket kívül KOVÁCS Ernő, GERGELY Győző, GÁRDOS Mariska, MOUSSONG Piroska, PÁLOS Tibor és ZOLTÁN Dezső.

A *Világirodalmi Szemle* munkatársai és szerkesztői „nem akadályozták a kommunisták antifasiszta propagandáját” — írja VÉRTES György GOLDMANN Györgyről szóló monográfiájában (a kézirat 79. lapján). — Sok kemény harcos nőtt ki soraik közül.” Ezek a munkatársak azonban sok mindenben nem értettek egyet a túlzó baloldaliak (pl. a forrófejű CSÖMÖRI stb.) mindent lekicsinylő „pártosságával”. Ennek a példáját megtalálhatjuk, ha elolvassuk DARVAS kritikáját CSÖMÖRI vitaindító cikkéről, amely az első számban jelent meg *A mai magyar irodalom* címmel.¹⁵ De a lap ugyanabban a számban hoz egy másik irodalomkritikai cikket is NAGYPÁL István tollából a csődbe került Új Szellemi Frontról, amelyet a szerző igen helyes baloldali szemlélettel bírál. Ezt az irodalomkritikai vonalat tartják a szerkesztők a következő számokban is (BÁLINT György: *A fasizált giccs*, ERDŐS László, SALLÓ István és ASCHER László ponyvaellenes cikkei, a FALUDY—VILLON vita). A lap tájékoztatja olvasóit az akkori világirodalmi

¹⁵ DARVAS kritikáját ld. I. évf. 2. sz. 26—28. l.

problémákról is (BÖLÖNI: *A lázadó Ady*, LUKÁCS: *A történelmi regények divatja*, ARANYOSI: *A párisi írókongresszus*, KÉTHLY: *Ankét a „könnyű” irodalomról*, LÁZÁR Vilmos: *Geopolitika a fasizmus szolgálatában*, REMÉNYI: *Könyvek és újságok Abesszíniáról*, VERES Péter: *Tudomány vagy világnézet*, ARATÓ Tibor: *Élet a síneken* [JÓZSEF Attila haláláról], HALÁSZ: *Skót nemzeti irodalom*, TISZAY: *Magyar könyvek a háborús Spanyolországról*, VÉRTES Jenő: *Történelem riportkönyvekben* stb.). Ezenkívül számos kritikát és cikket közölt az akkori fontos, haladó irodalmi termékekről és szerzőikről (Madelon LULOFS, ARAGON, EHRENBURG, FALLADA, KATAJEV, KISCH, MALRAUX, TRAVEN, ZISCHKA, SILONE, FEUCHTWANGER, HUGHES, BARBUSSE, JOYCE, TAMÁSI, Sinclair LEWIS, TUCHOLSKY, KIPLING, OSSIETZKY, PITKIN, MARTIN DU GARD stb.), és beszámolt előadóművészeti kérdésekről is (VÉRTES: *Színházi szemle 1934—35* [név nélkül], TISZAY: *Japán munkásszínházak* [név nélkül], MÁNDI: *A Harmadik Birodalom színházpolitikájáról*, *A tréfa vége* [a Die Katakombe bezárása], VÉRTES: *A kor drámája*, BORDÁS: *Chaplin új filmje*, BAJOMI: *Párisi krónika* [irodalom, színház], FÁBRY: *Hogyan kell filmet írni?* PERNEKI: *Francia színházak* stb.).

A lap pártos színvonalának a gyengeségét elsősorban néhány igen aktív, jó-hiszemű, de eléggé le nem higgadt „kritikus” állásfoglalás zavaros eszmeisége okozta. Utalunk itt az első számban megjelent CSÖMÖRI-féle ankétra a magyar irodalomról, ahol a szerző csak úgy ontja a meg nem gondolt jelzőkkel teletűzdelt kritikai véleményeket a magyar irodalom olyan nagyjairól, mint MÓRICZ Zsigmond (aki szerinte könnyen kapacitálható primadonna volt), továbbá a Nyugat-nemzedék „konzerválódott széplelkei” közül GELLÉRT Oszkár, BABITS Mihály, SCHÖPFLIN Aladár, akik „elefántesontorony menedékekben tanyáznak”. Szól a „megfeneklett utánpótlásról” (VAS István és WEÖRES Sándor) és KASSÁK Lajosról is, akit „szokás a proletariátus írójaként elkönyvelni, bár csak annyiban munkásíró, hogy ő maga proletár és munkásokról ír”. (Ebben a megállapításban ütközik ki talán leginkább CSÖMÖRI szektázása!) Szerinte a szocialista költők sorában HOLLÓS-KORVIN Lajos és PERNEKI Mihály a legismertebbek (!), míg a szocialista eszmékkel „kacérkodó” költők között ILLYÉS Gyulát, JÓZSEF Attilát, ZELK Zoltánt és RADNÓTI Miklóst említi NAGY Lajossal együtt, és ide sorolja SÉRTŐ Kálmánt is! Mindezt 1935-ben . . .

A lap bomlását az 1935. szeptemberi 4. számban megjelent NAGYPÁL István-cikk megjelenése okozta, amelynek a címe *Memento* volt. NAGYPÁL igen helyesen az antifasiszta egységfront mielőbbi megalakulását sürgeti, amelyet a Kommunista Internacionálé VII. Kongresszusának a határozata is leszögezett. A cikkíró hivatkozik KOVÁCS Imrének a *Válaszban* megjelent *Hulló magyarság* című tanulmányára,¹⁶ amelyben a szerző meggyőző erővel festi le a német ajkú parasztság magyarellenes törekvéseit és a magyar szegényparasztok hátrányos helyzetét. De NAGYPÁL kritizálja az akkori baloldali (haladó) folyóiratok (*Gondolat*, *Világirodalmi Szemle*, *Munka*, *Szocializmus*, *Mai Figyelő*) szürke, felszínes, mindent leegyszerűsítő stílusát, és ír a munkáspártok szektás széthúzásáról is, amely nehezíti egy antifasiszta front megalakulásának a lehetőségét.

NAGYPÁLnak ez a kíméletlen kritikája egyben önkritika is volt! Kiállása keresztelte az akkori megalkuvó szociáldemokraták álláspontját, akik nem akartak „egy tálból cseresznyét enni” a kommunistákkal! REMÉNYI Árpádot, akármennyire is haladó gondolkodású volt, élethelehetőségei a Szociáldemokrata Párthoz fűtétek, mert kenyerének egy részét onnan kapta. Maga, bár életében soha nem volt ellensége a kommunistáknak, és tanításaiban mindig első helyet biztosított a Szovjetunió eredményeinek, mégsem tudott egészen kivetközni szociáldemokrata pártsovinizmusából. A mindig feloszló és újjáalakuló, illegális kommunista pártot nem tekintette nyugodt életbázisnak családja biztonsága szempontjából, de talán az élet nehéz küzdelmeiben nem is akarta a nehezebb, a bizonytalanabb utat választani. A lapban ugyan közölte, hogy nem ért mindenben

egyét NAGYPÁL cikkével, és az abban foglaltakra kimerítően válaszolni fog, vitacikke azonban soha nem íródott meg, mert az események más, fontosabb dolgokat hoztak. VERES Péter ugyan válaszolt az 5. számban megjelent *Tudomány vagy világnézet* című cikkében NAGYPÁL egyes megállapításaira, de az egységes antifasiszta szellemi front megalakulására ő sem reagált! Így minden maradt a régiiben, ám az az eléggé kedvező világnézeti egység, amely addig megvolt a *Világirodalmi Szemle* munkatársai között, mintha ekkor megbomlott volna.

REMÉNYI Árpád érezte, hogy talpa alól lassan kicsúszik a biztos talaj. Lemondott a lap szerkesztésével járó felelősségről, és átadta azt a kommunistáknak azzal az ígérettel, hogy továbbra is támogatni fogja őket cikkeivel (amit meg is tett). De a REMÉNYI Árpád személyi garanciájában rejlő anyagi bázis, továbbá a lap terjesztésének a problémái — mivel szemináriumának a tagjai azután már lanyhábban dolgoztak ezen a téren — aláásták a lap megjelenésének a lehetőségeit. A szerkesztők és a munkatársak ezért elhatározták, hogy a *Világirodalmi Szemlét* beolvasztják a népfront politikai szellemében szintén újjászervezett *Gondolatba*. Ezt az elhatározásukat közölte is a *Gondolat* 1936. júniusi számában (312. l.) a következő szöveggel:

„A Világirodalmi Szemle szerkesztőségével történt megállapodásunk értelmében lapjuk kényszerű, időleges szüneteltetése alatt a *Gondolat* hasábjain foglalkozunk következő számainkban, a Világirodalmi Szemle című rovatban a világirodalom aktuális kérdéseivel, hogy fönntartsuk a lap címét és tovább vigyük eredeti célkitűzéseit.”

A *Gondolat* azonban nem váltotta be ígéretét, és nem indította meg az ígért *Világirodalmi Szemle* rovatot. A II. évfolyam 4—5. számában kezdett *Szemle* rovatban kizárólag magyari vonatkozású cikkeket közölt a továbbiakban. Az egyelőre szünetelő *Világirodalmi Szemle* munkatársai közül mégis többeknek alkalmat adott arra, hogy a *Gondolatba* írhasanak.

A *Világirodalmi Szemle* mintegy másfél éves szünetelés után 1937 decemberében újra megjelent. Az újraindulás körülményeit fentebb már vázoltuk. A lap azonban ebben a második korszakában sem tudott túljutni előbbi hiányosságain. Talán ez volt az egyik oka végleges megszűnésének. Mégis népfront politikánk egyik legjelentősebb előfutárának tekinthetjük.¹⁷

TISZAY ANDOR

¹⁶ *Válasz*. 1935. 417. l.

¹⁷ A tanulmány megírása óta megjelent a *Magyar irodalmi lexikon* harmadik kötete, amelyben a szerkesztők külön címszót szentelnek a *Világirodalmi Szemlének*. Ebben tévesen azt közlik, hogy a *Szemle* 1936-ban beolvadt az újjászervezett *Gondolatba*, továbbá hogy *Pandora* néven kiadói tevékenységet is folytatott. A *Vértés Jenő* címszó alatt pedig VÉRTES Jenő nyomdászt (Bp. 1896. ápr. 8.) összetévesztik VÉRTES (WEISZ) Jenővel — akiről külön címszót nem vettek fel —, és előbbiről azt írják: „Igy lett szerkesztője 1937 decemberétől 1938 nyaráig a népfrontpolitika céljait szolgáló *Világirodalmi Szemle* c. irodalmi és kritikai folyóiratnak”. Pedig a még ma is élő, ugyancsak mozgalmi múltú VÉRTES Jenőnek nincs semmi köze a munkatáborban elpusztult másik VÉRTES Jenőhöz, aki egykor valóban szerkesztette névvel — és név nélkül — megindulása óta a *Világirodalmi Szemlét*.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

A XV–XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás számokban. A Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár a *Régi magyarországi nyomtatványok* kutatására 1961 óta folyamatos és rendszeres kutatómunkát szervezett néhány tudományos munkatárs közreműködésével. Ennek eredményeként egyre élesebben rajzolódik ki a XVI. századi magyar könyvkultúra képe. Számptalan, még a legutóbbi években is felderítetlen részletkérdés megoldódott vagy jelentős mértékben tisztázódott. Sikerült megállapítani minden példányból ismert mű vagy töredék nyomdáját és pontosabb nyomtatási idejét. Külföldi könyvtárakból eddig teljesen ismeretlen magyarországi nyomtatványok kerültek elő.¹ Ezekről és sok eddig csaknem hozzáférhetetlen műről mikrofilm készült úgy, hogy az OSZK-ban már csaknem minden példányból ismert XVI. századi magyarországi nyomtatvány eredetiben vagy mikrofilmen tanulmányozható. XVI. századi nyomdáink működése a feltárt és rendszerezett sok részletadatból lényegesen pontosabban rekonstruálható, mint 35 évvel ezelőtt, amikor GULYÁS Pál könyve² megjelent. Igen sok új példány feltárásával és az eddig említett példányok meglétének az ellenőrzésével új kataszter készült legrégebbi nyomtatott könyvemlékeinkről. A következőkben a kutatások eredményeként érdekes számokat beszéltetek a XV–XVI. századi magyarországi könyvekről.

SZABÓ Károly *Régi magyar könyvtárának* a megjelenése óta az ismert XV.³ és XVI. századi Magyarországon nyomtatott és a külföldön⁴ részben vagy egészben magyar nyelven nyomtatott művek száma a következőképpen alakult:

Időpont	Bizonyosnak tekinthető kiadások			Feltételezhető ⁵ kiadások = II	I A I B és II együtt
	Példányból ismert = I A	Csak leírásból ismert = I B	I A és I B együtt		
1879–85 SZABÓ: <i>RMK</i> I–II.	498	97	595	23	618 ⁶
Gyarapodás 1885-től 1912-ig ⁷	73	3	76	1	77
Gyarapodás 1912-től 1965-ig	80 ⁸	44	124	83	207
1965 végén összesen	651	144	795	107	902

¹ *Magy. Könyvszle.* 1955. 114–118. I. 1963. 117., 345. I. 1964. 162–166. I.

² GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században.* Bp. 1931.

³ A XV. sz.-ból csak 5 magyarországi nyomdatermékről tudunk, ebből SZABÓ 2-öt ismert.

⁴ A külföldön – főként Krakkóban és Bécsben – egészben vagy részben magyar nyelven nyomtatott XVI. századi művek száma 61, ebből SZABÓ 43-at ismert.

⁵ SZABÓ és SZTRIPSKY ezeket nem különítette el a biztosnak tekinthető kiadásoktól. Ez tehát utólagos megállapításunk.

144 műről tehát hiteles adataink vannak, hogy nyomtatásban megjelentek, de már egyetlen példány sem ismeretes belőlük! Még megdöbbentőbb régi könyveink pusztulásának mértéke, ha áttekintjük, hogy a példányból is ismert 651 nyomdatermék napjainkig hány példányban maradt meg:

Egyetlen töredékből vagy csonka példányból ismert	116
2	25
3	11
Több	8
Csak egyetlen, de ép példányból ismert	186
2 példányból ismert, amelyből legalább az egyik ép	77
3	49
4—6	73
7—10	44
11—20	41
21—30	11
30—50	10
	<u>651</u>

A példányból ismert 651 nyomdatermékből tehát 302-t, azaz 46%-ot csak egyetlen példányból vagy egyetlen töredékből ismerünk, és mindössze 106 kiadványból ismerünk 6-nál több példányt. Ki tudná ezek után megmondani vagy akár csak megbecsülni, hogy hány XVI. századi hazai nyomtatvány pusztult el teljesen úgy, hogy emléke sem maradt fenn?

Legnagyobb példányszámban maradtak fenn a vaskos jogi könyvek (VERBŐCZY: *Decretum*, DECSI: *Syntagma*, *Statuta Saxorum* stb.). Ezek közül is az 1584-ben Nagyszombatban nyomtatott *Decreta . . . Ungariae ab a. 1305 c.* műből ismerünk legtöbb példányt: 46-ot. Viszonylag nagy számban (22—44 db) maradtak még reánk SZÉKELY és HELTAI *Chronicája*, a vizsolyi *Biblia*, TELEGDI és BORNEMISZA postillái, MONOSZLÓI hitvédő könyvei és CALEPINUS bázeli kiadásai. Általában a vastag könyveket jobban megbecsülték és megőrizték, mint a kisterjedelmű nyomtatványokat. A kalendáriumok és az egyleveles alkalmi nyomtatványok alkalmi jellegük miatt különösen veszendők voltak.

Hogy milyen veszteséget jelentenek művelődéstörténetünk számára a nyom nélkül eltűnt művek, azt hozzávetőlegesen sem tudjuk megállapítani. Más a helyzet annál a 144 műnél, amelyeknek egykori létéről biztos adataink vannak, példányt azonban nem ismerünk. Ezeknek tartalma nem minden esetben veszett el teljesen, amint a következő kimutatásból kitétnék:

- 8 műről faksimile vagy film van
- 7 műről szövegkiadás maradt
- 4 szövege kéziratos másolatban megmaradt
- 49 tartalmát más kiadás lényegében megőrizte
- 76 mű tartalma ismeretlen előttünk (ebből 17 naptár és prognosticon).

⁶ A SZABÓ Károly által ismertetett 686 műből le kellett vonni 68-at, mert 17 mind a két kötetben szerepel, 18 nem magyar nyelvű mű külföldi nyomtatású, 11 más szám alatt már felsorolt kiadvány része, 8 későbbi nyomtatvány, 14-ről pedig bizonyítható, hogy nem is létezett.

⁷ Ezt összefoglalta SZTRIPSZKY Híador: *Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I—II. kötetéhez*. Bp. 1912. Itt is csak a valódi többletet vettük tekintetbe.

⁸ A gyarapodás számát sajnálatosan csökkentette az a 38 mű, ami SZABÓ Károly és a művét 1912-ig kiegészítő írók előtt még ismert volt, de ma már nem található. 43 mű viszont szerepelt már SZABÓ Károlynál is, de példány csak utóbb került elő.

Hogy mennyire fontos és sürgős ritka könyvemlékeink fényképen vagy filmen való rögzítése, mutatja az a tény, hogy az elmúlt 80–90 esztendőben 45 unikum elpusztult vagy nyomaveszett.

Az egyes kiadványok eredeti példányszámát illetően sajnos nincs egyetlen hiteles egykorú adatunk sem, és ezért becslésekre vagyunk utalva. A már említett, ma is legtöbb példányban ismert műről, a *Decretáról* tudjuk, hogy 1586-ban még mintegy 400 kötetlen példánya megvolt TELEGDI Miklós pécsi püspök könyvtári hagyatékában.⁹ A könyvet maga TELEGDI adatta ki 1584-ben Nagyszombatban, és így valószínű, hogy az eredeti példányszám 600 és 800 között volt. Több mint száz évvel később MISZTÓTFALUSI KIS Miklós írja *Mentségében*,¹⁰ hogy hazai nyomdászaink 100–300 vagy legfel-

Nyomda	A működés ideje és tartama éveken		A kiadványok	
			száma	terjedelme ívekben ¹¹
Buda: HESS András	1473	1	2	40
Typographia Confessionis	1477–1480	4	3	71
Krakkói nyomdák ¹²	1527–1580	—	27	283
Nagyszében: TRAPOLDNER	1529–1530	2	2	?
Nagyszében: FÜLÖP mester	1544–1548	5	3	210
Bécsi nyomdák ¹²	1536–1583	—	22	364
Sárvár: SYLVESTER	1539–1541	3	3	102
Brassó: HONTER nyomda	1539–1594	56	69	511
Kolozsvár: HELTAI nyomda	1550–1600	51	188	2468
Kolozsvár: HOFGREFF	1554–1558	5	16	170
CORESIEK	1556–1588	33	27	2383
Debreceni nyomda	1561–1600	40	138	1877
HOFFHALTEREK ¹³	1565–1574	10	33	737
LŐRINC diák	1567–1579	12	5	380
BORNEMISZA—MANCSKOVIT nyomda	1573–1599	27	34	2147
Nagyszébeni nyomda	1575–1598	24	26	62
Bártfa: GUTGESELL	1577–1599	23	63	815
Bártfa: KLÖSS	1597–1600	4	17	185
Nagyszombati nyomda	1578–1600	23	41	1261
MANLIUS	1582–1600	19	49	523
Kisebb hazai nyomdák ¹⁴	—	—	15	306
Egyéb külföldi nyomdák ¹⁵	—	—	12	—
Összesen			795	14895

⁹ *Magy Könyvszle.* 1880. 50. l.

¹⁰ Kolozsvár, 1698. *RMK* I 1528. D 1 b és F 5 a. Vö. GULYÁS Pál: *A könyv sorsa Magyarországon.* Bp. 1961. 3. köt. 133–134. l.

¹¹ 77 kiadvány terjedelme az adatok hiánya miatt a kimutatásban nem szerepel; további 52 töredékes vagy csonka mű terjedelme pedig csak a biztosan kikövetkeztethető mértékben szerepel.

¹² Magyar nyelvű kiadványok.

¹³ Debreceni működésüket (1565, 1577–84, 1586–90) a debreceni nyomdához számítottuk.

¹⁴ Óvár, Kassa, Szeged, Abrudbánya, Pápa, Besztercebánya, Pozsony, CALIN diák, IEROMONA LAURENTIE.

¹⁵ Antwerpen, Basel, Genf, Lyon, Róma, Zürich, Velence. Az e helyeken nyomtatott művekben — többnyire szótárakban — a magyar nyelv csak alárendelt szerepet játszik, ezért a terjedelem feltüntetése mellőzhető.

jobb 500 példányt állítottak elő egy műből, a mások költségére nyomtatott műveket pedig 50—100 vagy legfeljebb 200 példányban nyomtatták. A magyar nyelvű könyvek a külföldet ugyanis nem érdekelték, latin és német nyelvű könyveink pedig nem vehették fel a versenyt a külföldiekkel. A hazai felvevő piac viszont igen szűkkörű volt. Viszonylag magasabb példányszámban készülhettek a mindennapi vagy gyakori használatra készült könyvek: kalendáriumok, tankönyvek, perikopás könyvek, katekizmusok, agendák, énekeskönyvek, liturgikus könyvek, jogi könyvek, históriás énekek.

Ha átlagos 300-as példányszámmal számolunk, akkor 795 mű összpéldánya kerekén 240 000 körül lehetett. Ebből mindössze 2740, azaz alig több mint 1% maradt reánk — ennek is jelentékeny része csonka példány vagy néhány levélnyi töredék. A még nyilván nem tartott példányok valószínűleg nem tesznek ki egy-két száznál többet. Átlagosan tehát 3 példány vagy töredék maradt meg egy-egy műből.

XV—XVI. századi nyomdáink termelékenységét a következő táblázat szemlélteti:

A legnagyobb évi teljesítményt a gyulafehérvári HOFFHALTER-nyomda érte el: 1568-ban 14 mű került ki a műhelyből 246 ív terjedelemben. Csaknem ugyanennyit, két év alatt 485 ívet produkált MANCSKOVIT Bálint, amikor 1589-ben és 1590-ben Vizsolyban kinyomtatta az első teljes magyar nyelvű *Bibliát*. Sőt, valószínűleg ugyanezekben az években készült műhelyében a *Biblia* nagyobb ívméretű félbenmaradt szedése, ami legalább további 40 ívet jelent.

Tanulságos megvizsgálni a 795 művet tartalom, eredetiség, nyelv, olvasottság és továbbélés szempontjából is. Erre visszatérünk,

HERVAY FERENC

Magyar nyelvű könyvek az Egyetemi Könyvtár régi állományában. Könyvtáraink régi állományát már többen vizsgálták, de nem foglalkoztak külön a magyar nyelvű irodalommal s azzal a kérdéssel, hogy mi lett a sorsa ezeknek a könyveknek. Pedig ez nemcsak irodalom-, tudomány- és könyvtártörténeti szempontból érdekes, hanem könyvtörténetiből is. Közismert az az aránytalanság, amely az 1711 előtti magyarországi nyomdák és a ránk maradt régi könyvek száma közt fennáll. Számos nyomdának több évi terméséből egyetlen kötet sem ismeretes vagy legfeljebb egy-kettő. A többi nyom nélkül pusztult el. Felmerül a kérdés: vajon ezt a sorsot elkerülték-e azok a nyomtatványok, amelyek nem sokkal megjelenésük után bejutottak egy könyvtárba?

Ebből a szempontból vizsgáltam meg a nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárát, azét az intézményt, amelyből a mai Egyetemi Könyvtár fejlődött ki. A vizsgálatra igen alkalmas ez a könyvtár, mert régi katalógusait ma is őrzi, így azt is, amelyet SZENTIVÁNYI Márton 1690-ben kezdett meg, és utódai 1777-ig vezettek.¹ Az állományt 1615 óta, amikor a jezsuiták másodszer telepedtek le Nagyszombatban, nem érte semmi károsodás, sem a cenzúra, sem tűzvész vagy háborús dúlás nem tizedelte meg. Igaz ugyan, hogy 1777-ben, amikor az egyetemmel együtt Budára költözött, az állomány egy része Nagyszombatban maradt, de ez a rész — tudásunk szerint — kevésbé értékes művek másod-, harmadpéldányaiból állt.

Az 1690-i katalógus sok tekintetben érdekes. Szokatlan, újszerű s egyben ügyetlen keveréke a betűrendnek és a szakrendnek. A besorolásban csak az ABC első betűjére van figyelemmel, és valamennyi betűnél szakok szerint sorolja fel a könyveket. A latin

¹ A katalógusról részletesebben ld. VÉRTESY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa*. Magy. Könyvszle. 1957. 368—372. l. Kézirattári jelzete: J 2.

nyelvű művek tizennyolc szakba kerültek, utána a nem latinokat nyelvek szerint csoportosítja, mintha ezek külön szakok lennének: *Graeci, Hebraei* stb. A magyar és szláv könyvek az *Ungarici et Bohemici* jelzéssel ellátott közös csoportba kerültek, de a könyvcímek után álló *Ungaricus, Slovenicè* stb. szó általában kellő felvilágosítást nyújt a nyelvre vonatkozóan, ennek hiányában pedig a szerző neve vagy a nyomdahely tájékoztat.

A katalógusból elég sok könyv címe kimaradt. Az Egyetemi Könyvtár több olyan könyvet őriz ma is, amelyek — a bennük levő bejegyzés szerint — már 1690 előtt bekerültek az állományba, és a katalógusban mégsem szerepelnek. Talán hosszabb időn át kölcson voltak a katalogizálás idején? E hiányok azonban nem befolyásolják lényegesen azt a képet, amit a katalógus nyújt a XVII. század végi és a XVIII. századi állományról.

szentiványiak a címleírás elvi kérdései s az ebből adódó gyakorlati problémák iránt semmi érzéke sem volt. Sok olyan művet, amelynek címlapján megtalálható a szerző neve, csak cím alatt ír le. Ennél is nagyobb hiba, hogy a nem latin nyelvű és című műveknek is latin címet ad, mégpedig nem fordítást, hanem a tartalom alapján egy teljesen önkényes címet. Ha a szerzőt feltünteti, akkor az impresszum adatok alapján többnyire könnyű azonosítani a műveket a *Régi magyar könyvtár* valamelyik tételével. Például ÁGOSTON Péter *De passione Domini* című munkája minden bizonnyal azonos a *Mirra-szedő Szarandokkal* (RMK I. 1140).

Találunk azonban szerző nélküli, egészen általános, semmitmondó címeket is: *Controversista Ungaricus, Calendarium animae, Dulcedo cordium IESUS*. Ilyen esetekben az azonosításnál legfeljebb az impresszum-adatok segíthetnek.

De még ezek az önkényes címek sem egységesek! Akad olyan munka, amelyikből három példány volt, és három különböző címmel került a katalógusba. Ilyen KOPCHANNAK Pottendorfban 1668-ban megjelent imádságos könyve, amelynek két példánya a P (*Precatorius libellus Ungaricus, Precatorius Ungaricus*), egy pedig az L (*Liber precatorius*) betűhöz van besorolva. CANISIUS *Catechismus*ának két példánya CANISIUS, kettő pedig a fordító VÁSÁRHELYI nevével található. (Ez utóbbi példát egyébként SZABÓ Károly is követte, mert négy kiadást *Catechismus*, négyet pedig VÁSÁRHELYI neve alatt írt le.)

szentiványi azonban csak a címleírásokban pontatlan, más vonatkozásban egyenesen precíznek mondható. Külsőleg is utal erre írásának a jellege. A betűket nem annyira írja, mint inkább rajzolja. Annyira egyenletesek, hogy a nyomtatás illúzióját keltik. A pontosság megmutatkozik a megjelenési hely és év megjelölésében. Különböző bibliográfiákban utánanézttem közel száz latin nyelvű könyv impresszum-adatainak, s ezek — egy kivételt nem említve — mind helyeseknek bizonyultak. Ezért helyesnek fogadtam el a katalógusban szereplő magyar nyelvű könyvek megjelenési helyét és évét is, bár természetesen egy-egy elírás, két számjegy felcserélése mindig előfordulhat.

A két kötetbe kötött jegyzékben az egyes tételek bejegyzésére a következő öt rovat szolgál: A szerző neve és a könyv címe — Rétnagyság — A megjelenés helye és éve — Kötés — A katalógusba való bejegyzés éve. Ezek közül a két utolsónak az alábbi vizsgálódáshoz nem vehetjük hasznát.

Az Egyetemi Könyvtár régi magyar nyelvű állományánál a legfeltűnőbb a könyvek kis száma! Az anyag semmiképp sem méltó egy olyan nagy intézményhez, mint amilyen a nagyszombati jezsuita kollégium volt. Az itt folyó intenzív nevelő-oktató és lelkipásztorkodó munkára jellemző, hogy a XVII. század elején 77 rendtag működött! A szemináriumban, az egyetemen és a gimnáziumban tanuló, a két konviktusban lakó növendékekkel együtt a létszám több százra tehető. Igaz, hogy a tanítás latinul folyt, és a gimnáziumi oktatás egyik fő célja a latin nyelv minél tökéletesebb elsajátítása volt, de még ezt figyelembe véve is igen kevés a magyar könyv, az egész állománynak nem

egészen 2,8%-a. A katalógus szerint az 1711-ig megjelent magyar könyvek példányszáma 199. Ez kb. 85 művet jelent 110 kiadásban.

A tárgyuk majdnem kizárólag vallásos. 37 mű kimondottan ájtatossági jellegű: imakönyvek, elmélkedések a szentek jelentőségéről, Krisztus szenvedéseiről, az örök boldogsághoz vezető útról . . . 25 mű tartozott a hitvitázó irodalomhoz, egy kivételével valamennyi katolikus szerzőtől. A prédikáció-gyűjtemények száma 9, 6 mű pedig egyéb tartalmú: *Biblia*, katekizmus, énekeskönyv.

A nem teológiai munkák száma összesen nyolc, köztük PETHŐ Gergely *Magyar krónikája* és SZENCZI MOLNÁR Albert szótára. Gazdasági vonatkozású munkát kettőt találunk, mindkettőt LIPPAI János írta, a *Pozsoni kertet* és a *Calendarium oeconomicum perpetuumot*. Verseskötetet, az egyházi énekeket, zsoltárokat nem számítva, ugyancsak kettőt olvashattak a kollégiumi könyvtárban, BALASSA Istenes *énekeit* és LISZTI László *Magyar Mársát*. Az oktatást CANISIUS Péternek a teológiai művekhez sorolt *Catechismusán* kívül PERESZLÉNYI magyar nyelvtana és COMENIUS *Orbis sensualium pictusán*ak egyik kiadása szolgálta.

A tartalomhoz hasonlóan a nyomdahelyek is szűk körre szorítkoznak. A 110 kiadásnak majdnem pontosan a fele — 53 — Nagyszombatban került ki a sajtó alól. Pozsonyban 20, Bécsben 11, Kassán 7, Lőcsén 6, Pottendorfban pedig 2 kiadást nyomtak. Augsburgban, Dillingenben, Frankfurtban, Loretumban, Prágában egy-egy kötet készült, és ugyancsak egyetlen kolozsvári nyomtatvány képviselte Erdélyt és egész Kelet-Magyarországot.

A régen meglevő 199 kötetből mennyi maradt korunkra? Az Egyetemi Könyvtár mai katalógusa szerint elég sok könyv veszett el ugyan, de a 85 mű 110 kiadásából 58 mű 68 kiadását ma is megtalálhatják az olvasók. Az egyes meglevő példányok címlapjainak, előzéklapjainak a vizsgálata azonban egészen más, sokkal kedvezőtlenebb eredményt mutat. A posszeször-bejegyzések arról tanúskodnak, hogy a könyvtár *RMK* I. gyűjteményének a darabjai túlnyomórészt az abolíció idején, vagyis a XVIII. század utolsó évtizedében vagy még ennél is későbbi időpontban kerültek ide. Összesen 16 olyan kötet akad, amelyikben XVII. vagy XVIII. századi „Collegium Tyrnaviense” bejegyzést találunk, tehát az egykor meglevő magyar nyelvű régi anyagnak csupán 8%-a maradt korunkra.

Ugyanakkor az Egyetemi Könyvtár a régi latin, német nyelvű könyveit sokkal jobban meg tudta őrizni. Például az egyetem alapítása előtt beszerzett 26 kötet ősnomtatványból 20 vagy 22 ma is megvan.² DÜMMERTH Dezső az elmúlt években állította össze az 1635-ben már meglevő művekből az *antiquissima gyűjteményt*. Ennek állománya 223 kötet.³ Így önkénytelenül is felmerül az a kérdés, hogy miért éppen a magyar nyelvű könyvek tűntek el olyan nagy számban?

Erre — úgy gondolom — csak egy magyarázat található: az erős igénybevétel, a nagyarányú használat. Ez a 199 kötet volt az egész XVIII. századon át a Nagyszombatban tevékenykedő páterek, az ott tanuló diákok kizárólagos magyar olvasmánya. Akármennyire is erőltették az iskolában a latint, mégis sokan igényelték a magyarul olvasást. Maguk a jezsuita atyák is használhatták ezeket a könyveket a szentbeszédre, lelki-gyakorlatokra való felkészüléshez, és sokat adhattak a legfiatalabbak, a latinul még nem jól tudók kezébe, hogy ezzel fokozzák hitbuzgalmukat. Sok példányt olvashattak ronggyá, sok példányt veszhetett el az olvasók, kölcsönzők kezén.

Könyvtörténeti szempontból elsősorban azok a könyvek érdekesek, amelyekből egyetlen példány sem maradt korunkra. Számukat nem lehet egészen pontosan meg-

² VÉRTESY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár ősnomtatvány-gyűjteményének története*. Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 2. Bp. 1964. 109—126. l.

³ DÜMMERTH Dezső: *Az Antiquissima gyűjtemény III. kollekcója*. Kéziratban.

határozni a címekből adódó bizonytalanság és az esetleges téves impresszum-adatok miatt, de annyi bizonyos, hogy igen magas, az egész anyagnak 16–18%-a. Ez az adat — egyetlen könyvtár katalógusában 17–20 ismeretlen kiadás — nagyon jellemző a régi magyar könyvek sorsára, pusztulásának nagy mértékére.

A vesztéség irodalomtörténeti szempontból az Egyetemi Könyvtár régi magyar könyvei esetében már nem ilyen jelentős, a kötetek egy részének tartalma ugyanis más kiadásokból ismeretes, a másik résznek pedig — különféle ájtatossági művek — valószínűleg nem lehetett különösebb irodalmi értéke.

Az elveszett és SZABÓ Károly, SZTRIPSZKY által nem ismert műveket az alábbi jegyzék tartalmazza. Beosztása a következő: Sorszám — Megjelenési hely és év — Magyar nyelvű cím, ha ez más, ismert kiadásokból megállapítható — Az Egyetemi Könyvtár katalógusa által adott latin cím — A könyv formája. Kiegészítésül felsoroljuk a mű egyéb kiadásaira vonatkozó vagy a könyv azonosításával kapcsolatos egyéb megjegyzéseket.

1. Nagyszombat, 1606

Controversisticae tres Quaestiones Ungarice. 12°.

A latin címből a szerzőre nem lehet következtetni. A könyv fontos adat a nagyszombati nyomda működésére, mert 1604 és 1608 közt egyetlen kiadványát sem ismerjük.

2. Augsburg, 1618

CANISIUS Péter: *Keresztieni Tudományok Revidált Summája.*

CANISII Petri Soc. Ie. *Catechismus Ungaricus.* — *Doctrina Christiana cum Cupris.* 8°.

Három példány két különböző címen leírva. SZABÓ két bécsi és hat magyarországi kiadását ismeri.

3. Pozsony, 1631

KEMPIS Tamásnak *Christus követeséről Négy könyvei.*

KEMPENSIS Thomas. Ungarice. 12°.

SZABÓ egy 1648-i pozsonyi és öt egyéb kiadását írja le, az egyik nyomdahely nélkül 1613-ban jelent meg.

4. Pozsony, 1632

PÁZMÁNY Péter: *Igasságra Vezető Kalauz.*

PAZMANII Petri S. I. *Hodegus seu Kalauz.* 2°.

SZABÓ három pozsonyi kiadását sorolja fel, ezek közül az egyik 1623-ban jelent meg. Feltehető, hogy a katalógizáló felcserélte a megjelenés évének két utolsó számjegyét.

5. Pozsony, 1641

Officium B. M. Virginis. Ungaricum. 8°.

SZABÓ két kiadását említi, közülük az egyik 1643-ban Pozsonyban jelent meg. Ezek címe is latinul kezdődik.

6. Pozsony, 1642

Controversista Ungaricus. 2°.

A cím annyira általános, hogy a szerzőre következtetni sem lehet. Ebből az évből csak egy pozsonyi megjelenési könyvet ismerünk, HAJNAL Mátyás elmékedéseit, ez azonban nem hitvitázó jellegű, formája pedig tizenkettedrét.

7. Nagyszombat, 1650

NÁDASI János: *A Boldogságos Szűz Az Halállal Tusakodik Anyja.*

NADASI Ioannis S. I. *Maria Mater agonizantium.* Ungcè. 12°.

SZTRIPSZKY megemlíti egy 1658-i ugyancsak nagyszombati kiadást.

8. Hely nélkül, 1657

Cantus Catholici Régi és Uj Deak, és Magyar Ajátatos Egyhazi Enekek, és Lütaniak.

Cantus sacri Ungarici. 4°.

A SZABÓ Károly által ismert három kiadás közül az 1651-in sincs megjelenési hely. Ld. még a 17. és 19. tételt.

9. Nagyszombat, 1662

Calendarium spirituale Ungaricum. 16° — *Calendarium animae.* 12°.

Egy mű két példányban, két különböző címmel. LIPPAI ez évben kiadott *Calendarium oeconomicum*-ával (SZABÓ I. 995) nem azonos.

10. Nagyszombat, 1662

TARNOOZI Stephani S. I. *Precatorius.* 12°.

TARNÓCZY első magyarul megjelent műve. Valószínűleg nem azonos a később megjelentekkel.

11. Dillingen, 1663

Regulat A' Jesus Társaságának.

Regulae S. I. Ungaricè. 8°.

Csak egy kiadása ismert: Nagyszombat, 1681.

12. Nagyszombat, 1663

Paduai Szent Antal Solosmaja életének, es csuda teteleinek ... leirasaval.

S. Paduani Antonii Officium et vita. Ungar. 12°.

Az 1675. évi nagyszombati kiadás (SZABÓ I. 1184) címlapja utal erre az első kiadásra: „Ez előtt tizen-két

esztendővel Déákbul Magyarra fordított és most ujjonnan ki nyomtattott." Ezen kívül még egy nagyszombati (1682) és két kassai kiadás ismeretes.

13. Lócse, 1664

Lelki Virágos Kert

Cultus Sanctorum, seu Hortus Spiritualis Ungaricè. 8°.

Ismert kiadása ugyancsak Lócsén jelent meg 1672-ben.

14. Lócse, 1664

LIPPAI János: *Calendarium Oeconomicum Perpetuum.*

Calendarium Oeconomicum Ungaricum. P. Ioan. LIPPAY S. I. 8°.

SZABÓ két kiadását sorolja fel, közülük az egyik lócsai, 1674-ből. A katalógusban az évszám harmadik számjegye esetleg elírás lehet.

15. Pozsony, 1665

SÁMBÁR Mátvás: *Az három kérdésre lött summás választételre írott felelet.*

Controversiae, contra Posaházi Praedicantem. Ungaricè. 12°.

SZABÓ I. 1049 alatt regisztrálja ezt a munkát a PÓSAHÁZI könyvében olvasható címmel. Lelőhelyről nem tud. Említést érdemel a megjelenési hely, mert eddig 1651–1668 közt megjelent pozsonyi nyomtatványt nem ismertünk.

16. Pottendorf, 1670

STANKOVICS János: *Rövid és Somma-szerent-valo bizonyítása a' Lutherista és Calvinista Purgatoriumanak.*

STANKOVICZ Joannis S. I. *Purgatorium Luthero-Calvin.* 8°.

Ismert kiadása ugyanebből az évből Loretumban. A katalógus szerint ez a kiadás is megvolt Nagyszombatban.

17. Nagyszombat, 1675

Cantus Catholici Régi és Uj Deak, és Magyar Ajúatos Egyhazi Enekek, és Litaniak.

Cantus sancti Ungarici. 4°.

Lásd még a 8. és 19. tételt. A SZABÓ által ismert három kiadás közül Nagyszombatban jelent meg az 1703-i is

18. Nagyszombat, 1682

PERESZLÉNYI Paulus: *Grammatica linguae ungaricae.*

Grammatica Ungarica Pauli PERESZLÉNYI S. Ie. 8°.

Az egykori példány elveszett, de az Egyetemi Könyvtár később újat szerzett be (RMK. I. 296/a). Az Országos Széchényi Könyvtárnak is van belőle példánya (RMK. I. 1291/a).

19. Nagyszombat, 1685

Cantus Catholici Régi és Uj Deak, és Magyar Ajúatos Egyhazi Enekek, és Litaniak.

Cantus Latino-Ungarici. 4°.

Ld. a 17. tétel jegyzetét.

20. Kolozsvár, 1690

DÍÓSZEGI István: *Lelki fegyver.* 16°.

A könyvet nem SZENTIVÁNYI írta be a katalógusba, hanem egyik utóda magyarul. SZABÓ az egykor népszerű könyvecskének csak a negyedik kiadását ismeri. Ennek címlapja szerint először Belgiumban adták ki magyar nyelven, „most pedig ujjobban negyedszer ki-nyomtattattak Lótsén, 1703. Esztendőben.”

21. Nagyszombat, 1699

BALASSA Bálintnak *Istenes Éneki.* 12°.

Cím a katalógusban is magyarul. Az Országos Széchényi Könyvtárnak van belőle példánya (RMK. I. 1546/c)

22. Nagyszombat, 1702

ROBICA Joannis *Catechismus.* 8°.

A bejegyzés értelmét nem sikerült megfejtenem. Talán CANISIUS *Catechismusát* jelenti? 1702-ben ugyanis ezt újból kiadták Nagyszombatban, s ebből a lócsai evangélikus gimnázium őriz egy példányt. (Jelzete: 12085).⁴

VÉRTESY MIKLÓS

Méliusz Herbariumának két feltételezett kiadása. MÉLIUSZ Péter *Herbariumát* példányban csak az 1578-i kolozsvári kiadásból ismerjük (RMK I. 141.). KANYARÓ Ferenc azonban ezt már harmadik kiadásnak vélte, amelyet megelőzőtt volna egy 1562-i debreceni és egy 1572 táján megjelent nedelicei kiadás.¹ Véleménye szerint, ha MÉLIUSZ egyszer elkészítette ezt a művet, akkor nyilván meg is jelentette, s ezt az okoskodást még támogatja az a meggondolás, hogy egy ilyen könyv üzletileg is jó vállalkozásnak ígérkezett a nyomdász számára. Elgondolkoztatót viszont, hogy míg a kolozsvári kiadás-

⁴ BORSA Gedeontól kapott felvilágosítás szerint.

¹ KANYARÓ Ferenc: *Mélius ismeretlen és elveszett művei.* Magy. Könyvszle. 1906.

ból tucatnyi példányt ismerünk, addig a másik kettő esetében példányról még csak híradás sem maradt ránk. Ez már KANYARÓnak is föltűnt, s ő a debreceni kiadás egy szálíg való elpusztulását a BALASSI-féle városdúlással, a nedeliceiet pedig az itt megjelent „ariánus” kiadványok elégetésével magyarázta. Kérdés, hogy ezek az események elegendően indokolják-e a példányok teljes eltűntét? Mindenesetre a két kiadás feltetelezését érdemes közelebbről megvizsgálnunk.

1. *Debrecen, 1562.* Ezt a kiadást először SÁNDOR István említette, megjelölve még azt is, hogy negyedrébten jelent meg.² Erről SZABÓ Károly az 1578-i kolozsvári kiadás ismertetésében megjegyezte, hogy „Sándor István gyakran kétségbevonható hitelére” nem vette fel bibliográfiájába. Ugyanakkor megemlítette, hogy a budapesti egyetemi könyvtár példányában „Biankovich”³ 1833-ból származó kéziratos bejegyzése áll, amely szerint a *Herbárium* „Debreczenben 1562-dik esztendőben, szinte 4-ed rébten kijött”. SZABÓ lehetségesnek tartotta, hogy BIANCOVICHnak ez az adata SÁNDOR Istvántól származik, tehát — helyesen — nem fogadta el külön érvnek a megjelenés mellett.

SZABÓ Károllyal ellentétben KANYARÓ e kiadás megjelenése mellett foglalt állást. Szerinte aligha valószínű, hogy HELTAY özvegye az 1578-i kiadáshoz az akkor már hat esztendeje halott MÉLIUSZ kéziratát meg tudta volna szerezni, hanem nyilván az 1562-ben megjelent első kiadást nyomtatta ki újra.

Ezt az érvelést némileg gyengíti — bár nem cáfolja — a kolozsvári kiadás HELTAINÉ által írt előszavának néhány kitétele, amely inkább azt sejteti, hogy a nyomtatás kézirat alapján történt: „az mi időnkbe ... Melius Peter ... orvosságoknak összeszedetésében és magyar nyelvre való fordításában munkálkodott. Azért az írása és külön-külön féle bölc orvosoknak könyvéből egybeszedése és fáradsága a Jámboré volt. A nyomtatásnak munkája és költsége enyim.”

KANYARÓ, mint láttuk, még azt is hozzáfűzte érveléséhez, hogyha MÉLIUSZ egyszer megírta, akkor nyilván ki is adta munkáját. Kérdéses azonban, hogy 1562-ben készen volt-e már, és főleg megjelenhetett-e?

FIALOVSKY Lajos, a *Herbárium* első ismertetője összehasonlította a művet MÉLIUSZ egyéb munkáival, s a helyesírásból nyert érvek alapján arra az eredményre jutott, hogy a mű hosszabb szünetekkel, egymástól távol eső négy időközben készült, amelyet a szerző közbejött halála miatt meg sem tudott tisztítani a diktálás okozta hibáktól.⁴ FIALOVSKY érvelése azonban nem állja meg a helyét, mert MOLNÁR József újabb vizsgálatai szerint a *Herbáriumban* a könyvet előállító HELTAY-féle nyomda helyesírási rendszere tükröződik.⁵ Mindenesetre MÉLIUSZ debreceni korszakában dolgozott rajta, tehát valamikor 1558—1572 között.⁶ 1562-ben azonban elég nehéz elképzelni megjelenését. Abban az évben az ajánlás kelte szerint február 14-én jelent meg az ARANY Tamás ellen írt munka (*RMK* I. 48.), akivel a könyv megjelentetésére alkalmat adó vita az előző év december 16-án zárult. A rendelkezésre álló két hónap nyilván kellett ennek a könyvnek az elkészültéhez. Esetleg még arra gondolhatunk, hogy már a vita alatt folyt a *Herbárium* szedése, amelybe az 1561. október 1-i előszóval megjelent, Krisztus közbenjárásáról szóló prédikációs könyv után (*RMK* I. 46.) belefogtak. Ez ellen szól

² SÁNDOR István: *Magyar könyvesház*. Győr, 1803. 2. l.

³ BIANCOVICH János az egyetemi könyvtár tisztviselője volt a múlt században. Ld. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I. köt. Bp. 1891. 1044. has.

⁴ *Math. term. tud. Ért.* 1885. 21—22. l. (Beszámoló a matematikai és természet-tudományi osztály 1884. nov. 17-i üléséről).

⁵ MOLNÁR József: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között*. Bp. 1963. 179. l.

⁶ VÖ. BARLAY Szabolcs: *A Clusiusnál található magyar növénynevek kérdése*. Magy. Nyelv. 1948. 71. l.

az a körülmény, hogy Debrecen akkoriban jelentkező „lelki válsága” aligha forgácsolhatta el az összpontosítandó erőket a *Herbáriumra*.⁷ Az ARANY Tamás ellen írt munka után pedig az egriek sürgették az egervölgyi hitvallás megjelentetését, s míg az július 17-én, illetve augusztus 27-én kelt ajánlással meg nem jelent (*RMK* II. 85. és 86.), az alatt a nyomda megint csak nem ért rá a *Herbáriummal* foglalkozni. Közben HUSZÁR Gál hagyja ott Debrecen. Gyakorlatlan kezek közül kerül ki közelebbi dátum nélkül a katekizmus (*RMK* I. 49.), okt. 12-i ajánlással pedig *A kísértet és bűnös ember párbeszéde* (*RMK* I. 50.) s valószínűleg még abban az évben, telán már a Török-féle nyomdavezetés termékeként a *Lélek könyve*. Ezek mind példányban is ismert művek. Ha még elfogadjuk a debreceni énekeskönyv első, MÉLIUSZ-féle kiadásának, valamint az *Evangéliumok és epistolák* és az *Életnek kútjeje* című, töredékes példányban is ismert nyomtatványoknak ez évi megjelenését,⁸ semmiképpen sem marad nem idő, sem munkaerő a mintegy 200 levélnyi *Herbárium* kiszedéséhez.

SÁNDOR István adatából tehát legalább is az évszám aligha állhatja meg a helyét.

Az egyetlen, amivel a könyv megjelenése mellett érvelni lehet, a fentebb már említett anyagi szempont. A *Herbárium* — FIALOVSKY megfogalmazása szerint „a magyar alföld népének szánt olesó orvosi tanácsadó” — a híres debreceni vásárokon bizonyára kelendő portékának ígérkezhetett. S hogy a vásárral, mint a nyomda működését támogató tényezővel MÉLIUSZék valóban számoltak, azt mutatja az 1561-ben megjelent Krisztus közbenjárásáról szóló prédikációs könyv ajánlása, amely „a magyarországi kereskedő és árus népeknek” szól.

Ismereteink mai állása szerint tehát a *Herbárium* első kiadásának kérdése megnyugtató módon nem dönthető el. Talán helyesen tesszük, ha inkább hajlunk SZABÓ Károly véleménye felé: ez a kiadás aligha jelent meg. Úgyiszlóván egyetlen érv mellette SÁNDOR István adata, de hogy ő honnan merítette, nem tudjuk. Esetleg tételezzük fel merészen, hogy az alábbiakban ismertetett nedelicei kiadást valóban megjelentette HOFFHALTER Rudolf, mégpedig 1572-ben, ennek a (római?) évszámát olvasta tévesen 1562-nek, s a HOFFHALTER nevet látva a művet Debrecenben megjelentnek gondolta?

Vizsgáljuk meg most közelebbről ennek a nedelicei feltételezett kiadásnak a kérdését.

2. *Nedelice, 1573–74 táján.* SZABÓ Károly BEYTHE András *Füveskönyvének* 1595-i kiadásánál (*RMK* I. 278.) megemlítette, hogy „dr. Földy”⁹ kéziratos feljegyzése szerint BEYTHE *Herbárium*a másodszor ZRINYI György nyomdájában Nedelicén jelent meg, ZRINYI Györgynek ajánlva. SZABÓ Nedelicén 1595 után nem ismert nyomdát, az egykor Nedelicén nyomtató HOFFHALTER pedig már 1577-ben újra Debrecenben működött, ezért kétségbe vonta e második kiadásra vonatkozó híradás hitelét.

KANYARÓ figyelt fel rá említett cikkében, hogy FÖLDI *Herbárium*ról beszél, holott BEYTHE a munkáját *Füveskönyv*nek címezte. Szerinte a FÖLDI-féle feljegyzésben névcsere történt, BEYTHE helyett valójában MÉLIUSZt kell olvasnunk, s akkor előttünk áll MÉLIUSZ *Herbárium*ának a debrecenit követő, második kiadása. A magyar füvésztudománnyal foglalkozó FÖLDI kéziratos bejegyzésében ez a névcsere esetleg valóban fel-

⁷ RÉVÉSZ Imre: *Debrecen lelki válsága 1561–1571. Századok.* 1936. 38–75., 163–203. l.

⁸ Ezekre vonatkozólag ld. KELECSÉNYI Ákos: *A Huszár Gál és Török Mihály közötti időszak a debreceni nyomdában.* Magy. Könyvszle. 1964. 169–171. l. és *Három XVI. századi énekeskönyv.* Magy. Könyvszle. 1964. 261. l. BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561–1961).* Bp. 1961. 322. l.

⁹ FÖLDI János orvosdoktor (1755–1801). Ld. SZINNYEI József: *I. m.* 3. köt. 180–182. has.

tételezhető, mert GULYÁS Pál szerint BEYTHE annyira MÉLIUSZ nyomán haladt, hogy munkája irodalmunknak talán legszemérmetlenebb plágiuma.¹⁰

Próbáljuk meg elhelyezni ezt a művet HOFFHALTER Rudolf nedelicei nyomtatványai között.

DÖRNYEI Sándor igen valószínű feltevése szerint,¹¹ amikor HOFFHALTER Rafael 1566 végén vagy 1567 elején Váradról Gyulafehérvárra költözött, fia Rudolf Váradon maradt, s önálló műhelyben folytatta MÉLIUSZ támogató nyomdai tevékenységét, míg apja Gyulafehérvárt az unitáriusok számára dolgozott, a valószínűleg 1568 elején bekövetkezett erőszakos haláláig.¹² A gyulafehérvári nyomda özvegyének, majd VÁGNER Gergelynek a neve alatt továbbra is a HOFFHALTER-készlettel dolgozott, míg 1569-ben működésének vége nem szakadt, talán éppen azért, mert Rudolfnak, az örökösnek sikerült megszereznie a nyomdakészletet. Ezután a HOFFHALTER-készlettel nyomott legközelebbi, példányban is ismert nyomtatvány a dunántúli Alsólendván bukkan fel 1573. augusztus 28-i ajánlással (*RMK* I. 96.).

A hányatott életű HOFFHALTER Rudolf nem sokkal előbb érkezhetett Alsólendvára. Ismerjük ugyanis MIKSA császárnak BÁNYFY Lászlóhoz 1574. február 7-én írt latin levelét,¹³ amely szerint: „Értesültünk, hogy lendvai birtokodra *nem éppen régen* — non ita pridem — érkezett és tőled most is támogatást nyert egy bizonyos szentháromságtagadó nyomdász, akit ariánus eretneksége miatt *vajdánk Erdélyből kiűzött*, és hogy az a te birtokodon *íőleg magyar nyelven* — in lingua praesertim hungarica — eretnek könyveket nyomtat és nyilvánosan árusít.” Majd a továbbiakban figyelmezteti rendeletére, amely szerint „országainkban és tartományainkban külön engedelmi és privilégiumunk nélkül senkinek sem szabad bármiféle teológiai természetű dolgot kinyomtatni és terjeszteni.” Itt nyilván a speyeri birodalmi gyűlésen (1570) született császári rendeletre céloz, amelynek értelmében az új trinitárius és sacramentárius eretnekségek vallóit száműzni kell.¹⁴ Ezt a rendeletet aztán 1571. szeptember 17-én BÁTHORY István erdélyi fejedelem mint „Woyvoda Transilvanus” Erdélyre és a Partiumra vonatkoztatva megismételte.¹⁵

Így utasította ki tehát a „király vajdája” Erdélyből HOFFHALTER Rudolfot. Ez idő tájt a debreceni nyomdászatot is nagyon megnehezítette a cenzúra,¹⁶ így eshetett HOFFHALTER választása Muraközre, ahol akkoriban ZRINYI György dacolva a királyi rendeletekkel, tüzzel-vassal terjesztette a reformációt, s nyomdász nélkül lévén esetleg kereshette is a kapcsolatot HOFFHALTERREL.¹⁷

Ivan KUKULJEVIČ Sakeinski és a horvát források általában úgy tudják,¹⁸ hogy HOFFHALTER Rudolf 1570-ben, ill. 1570 táján Alsólindváról ment Nedelicére a ZRINYI György által felállított nyomdába, ahol kinyomtatta Bučič Mihály protestáns prédikátor-

¹⁰ GULYÁS Pál: *Melius Péter Herbariumának címképéről*. Magy. Könyvszle. 1929. 8. l.

¹¹ DÖRNYEI Sándor: *A XVI. századi szegedi nyomda kérdése*. Magy. Könyvszle. 1963. 361. l.

¹² Ld. ÖTVÖS János: *Hoffhalter Rafael debreceni nyomdász*. Déri Múzeum 1960—61. évi évkönyve. Debrecen, 1962. 43—44. l.

¹³ HÖLUB József: *Nyomdászatörténeti adalék a XVI. sz. derekáról*. Magy. Könyvszle. 1928. 75—77. l.

¹⁴ JAKAB Elek: *Dávid Ferencz emléke*. Bp. 1879. 202. l.

¹⁵ JAKAB: *I. m.* 2. rész. 14. l.

¹⁶ *Bibliotheca Hungarica antiqua*. 5. Bp. 1962. VARJAS Béla kísérő tanulmánya 20—21. l.

¹⁷ TARCZAY Erzsébet: *A reformáció Horvát-Szlavonországban*. Debrecen, 1930. 81. l.

¹⁸ TARCZAY: *I. m.* 23. l.

nak azokat a könyveit (*RMK* II. 133., 134., 135.), amelyeket az 1574. március 8-i zágrábi zsinat elégetésre ítélt.¹⁹

Próbáljuk meg a rendelkezésünkre álló dátumok és adatok alapján HOFFHALTER nyomon követni ezekben az években:

1569	DÖRNYEI szerint megszerzi atyjának nyomdakészletét.
1571. márc. 14.	JÁNOS ZSIGMOND meghal, GULYÁS szerint ezután jut atyja nyomdakészletéhez. ²⁰
1571. szept. 17.	BÁTHORY István cenzúra-rendelete kiúzi Erdélyből.
1573. aug. 28. és okt. 7.	<i>Alsóindva</i> , HOFFHALTER első, példányban is ismert dunántúli nyomtatványában (KULCSÁR György két műve, <i>RMK</i> I. 96. és 97.) az ajánlás kelte.
1574. febr. 7.	<i>Alsóindvára</i> a királyi levél tamúsága szerint „nem éppen régen” érkezett, s főleg magyar nyelvű eretnek könyveket nyomtat.
1574. márc. 8.	A zágrábi zsinat elítéli BUČIČ könyveit, amelyeket a horvát források szerint <i>Nedelicén</i> nyomott.
1574. máj. 12.	<i>Alsóindva</i> , KULCSÁR György harmadik könyvében (<i>RMK</i> I. 114.) az ajánlás kelte.
1574. aug. 13.	<i>Nedelice</i> , a horvát nyelvű WERBŐCZY (<i>RMK</i> II. 136.) ajánlásának a kelte.

Ez az áttekintés legelőször is arról győz meg, hogy BUČIČ könyveinek elítélésekor már legalább fél esztendeje KULCSÁR három könyvével foglalkozott, vagyis BUČIČ munkáival körülbelül 1573 közepén elkészült. 1571 végén Erdélyből kiűzve és 1572 elején megérkezve ezt végre is hajthatta. De hová érkezett?

A BÁNFFYnak írt levél inkább azt erősíti, hogy Alsóindvára, ahol „főleg magyar nyelvű”, tehát idegen nyelvű műveket is nyomtatott. Ezek pedig BUČIČ könyvei lehetnek, tekintve, hogy a később nyomott WERBŐCZYK kívül más idegen nyelvű dunántúli nyomtatványáról nem tudunk. A horvát források viszont — mint láttuk — azt állítják, hogy BUČIČ könyvei Nedelicén jelentek meg. Eszerint Alsóindva előtt 1572 elején Nedelicére ment. Ezt a feltételezést támogatja a királyi levélnek az a kitétele, hogy „nem éppen régen” érkezett Alsóindvára. Ha tehát 1572-ben Nedelicén működött, s ott BUČIČ könyvein kívül kinyomta a *Herbáriumot* is, megmagyarázhatnók SÁNDOR István említett tévedését, hogy a megjelenés évét 1572 helyett tévesen 1562-nek olvasta.

1573 közepén már Alsóindván találjuk, ahol 1574 februárjában utoléri a királyi tiltakozás. Azt a WERBŐCZY-kiadás alapján biztosan tudjuk, hogy most Nedelicére megy, a fentiek szerint talán másodszer, s ebben lelné magyarázatát a horvát források egyöntetű állítása, hogy Lindváról került oda. Egyelőre azonban itt sem tartja ajánlatosnak vallásos könyvek nyomását — így kerül sor 1574-ben a példányban is ismert horvát WERBŐCZYRE. Bár ezután más nedelicei nyomtatványát már nem ismerjük — 1577-ben újra Debrecenben bukkan fel —, de ebbe a „semleges” programba viszont megint csak jól beilleszthető lenne a *Herbárium* megjelentetése.

Lehetséges, hogy HOFFHALTER már évek óta magával hurcolta egykori „munkaadójának” és harcostársának a kéziratát, de különféle vallásos művek fontosabb volta mindig elodázta ennek a megjelentetését, — most sor kerülhetett rá. Vagy inkább MÉLIUSZnak 1572-ben bekövetkezett halálával függ össze a megjelenés? De miért nem maradt ránk példány ebből a kiadásból sem?

¹⁹ ZOVÁNYI Jenő *Cikkei a „Theologiai lexikon” részére*. Bp. 1940. 69. l.

²⁰ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 140. l.

Csupa olyan kérdés, amely mind azt tanúsítja, hogy a ma rendelkezésre álló adatok szerint a *Herbarium* két ismeretlen kiadásának a kérdése megnyugtató módon még nem dönthető el.

KELECSÉNYI ÁKOS

A „Fortuna” sorsvetőkönyv eredete és utóélete. Korábbi közleményünkben igyekeztünk megállapítani a két legrégebb magyar sorsvetőkönyv megjelenési helyét és idejét.¹ Azóta több új adat segítségével sikerült tisztázni a mű eredetét, és számos későbbi kiadás összevetésével az érdekes mű utóéletére is több fény derült.

1. A két említett kiadás lényegében ugyanez a mű, bár szövegük között némi stiláris eltérés mutatkozik. Címlapja csak a kolozsvári kiadásnak maradt ránk, ezen a fametszet felett csupán egyetlen szó áll: *Fortuna*. A két kiadás egyike sem árulja el szerzőjét, és eredetét sem jelöli meg.

Helen KAPELUS 1964-ben megjelent munkája² külön fejezetben tárgyalja Stanisław z BOCHNIE vagy másképpen Stanisław GĄSIÓREK *Fortuna* című sorsvetőkönyvét. A lengyel műre vonatkozó és bennünket érdeklő részek Helena KAPELUS munkája alapján az alábbiakban foglalhatók össze.

GĄSIÓREK könyvét — feltehetően először — 1531-ben nyomták ki a krakkói VIETOR-nyomdában. Ebből a kiadásból nem maradt reánk példány. Talán ennek vagy már egy további kiadásnak az emlékét őrizte meg számunkra a Helena UNGLEROVA krakkói nyomdász és könyvkereskedő asszony halálakor (1548) felvett leltár egyik tétele, amely 36 példány *Sortilegiáról* szólt.

A lengyel *Fortuna* egy későbbi kiadásából csupán egyetlen levél egy része maradt reánk. KAPELUS említett munkájában közölte is ennek a fényképét. Ennek segítségével megállapítható, hogy a töredék rektóján álló latin nyelvű bevezetés pontos magyar fordítása megtalálható a kolozsvári kiadás A₃ levelének a rektóján az alsó két sorban. Az említett töredék verzóján a lengyel ajánlóvers öt sora áll, a szerző („od Stanslawa z Bochnie”) megjelölésével. A magyar kiadás ezt is hűségesen átvette a negyedik levél rektóján álló és „az olvasónac” szóló versben, csupán a lengyel szerző nevét hagyta ki, ill. helyettesítette az „Olvasásban — is neha pirongat téged” szövegű, semmitmondó sorral. A lengyel töredéket 1570 táján a krakkói ŁAZAR-féle műhelyben nyomták, amely utóda volt a már említett VIETOR-nyomdának.

A varsói Biblioteka Narodowa őrzi — sajnos meglehetősen hiányos példányban — a mű egy későbbi kiadását, amelyet a benne szereplő fametszetek tanúsága alapján 1650 tájt állítottak elő a krakkói PIĄTKOWSKI-féle nyomdában, ahová az említett VIETOR—ŁAZAR-műhely könyvdíszjeinek egy része került. Néhány fametszet, amely kifejezetten a *Fortunához* készült, az 1531. évszámot viseli. A többi, évszám nélküli metszet egy része szerepel VIETOR, ill. ŁAZAR kiadványaiban a XVI. század harmincasötvenes éveiben. Ezek alapján joggal lehet következtetni a fentebb közölt első, 1531. évi VIETOR-féle kiadásra.

Az 1650 tájt megjelent kiadás a címlapján *Fortuna abo sześćście* címet és a Fortunát ábrázoló fametszetet viseli. A gazdagoknak és a szegényeknek szóló bevezető vers, a használati utasítás és az előszó mind megtalálható ebben a kiadásban csakúgy, mint a magyarokban. A feltehető 21 kérdést, az ugyanannyi utalótáblát és a versek beosztását, valamint ezek szövegét mind pontosan követik a magyar kiadások.

¹ RMK I. 350 = Bártfa 1616 tájt és SZTRIPSZKY I. 1834/41 = Kolozsvár 1605 tájt — *Magy. Könyvszle.* 1964. 348—354. l.

² Stanisław z Bochnie, *kleryka królewski.* (Wrocław—Warszawa—Kraków, 1964. 184 l.)

Legújabbán Helen KAPELUS és Jan ŚLASKI közös cikkben³ (amelyet szívesek voltak még kéziratban rendelkezésemre bocsátani), további részleteket tisztáztak a lengyel sorsvetőkönyvnek a magyar kiadásokkal való összefüggéseiből. A lengyel és magyar szöveg, illetve az illusztrációk összevetése alkalmat nyújtott a szerzőknek annak a megállapítására, hogy a fordító, aki ha nem is kifogástalanul, de igen jól értette és fordította magyarra a lengyel szöveget, lutheránus volt. A versmérték gondos összehasonlítása alapján az derült ki, hogy a bártfai kiadás szövege a régiebb, a kolozsvárié az újabb. Ez más érvek (helyesírás stb.) segítségével is alátámasztható. A kolozsvári kiadás metszetei helyes testtartásban ábrázolják a szibillákat szemben a bártfai illusztrációkkal, ahol azok tükörképe szerepel. Ebből eddig azt a következtetést vonták le, hogy a bártfai képek készültek a kolozsváriak nyomán. Pedig a helyzet éppen a fordítottja ennek: az eredeti lengyel fametszetek másolásával lettek balkezesek a bártfai szibillák, míg az ezekről készített kolozsvári képeken visszanyerték eredeti testtartásukat.

A fentiek alapján arra kell gondolnunk, hogy Bártfán még Kolozsvár előtt kiadásra került a *Fortuna*. Ebben a lutheránus és Lengyelország közvetlen szomszédságában fekvő városban készülhetett a fordítás. Miután a kolozsvári illusztrációkon az 1594. évszám található, ott nyilván ebben az évben adták ki először ezt a sorsvetőkönyvet. A feltehetően Bártfán készült első magyar kiadás megjelentetésére tehát még ezt megelőzően kellett, hogy sor kerüljön.

A teljesség kedvéért megemlítendő, hogy a XVII. század végén Jan GAWIŃSKI átdolgozta a szöveget, és verstani szempontból alaposan el is rontotta. Ebből a változathoz egy 1744. évi lengyel kiadás ismeretes, a datált fametszetek alapján pedig egy 1689. évi feltételezhető.

Seweryn BĄCZALSKI a XVII. század első felében ugyancsak *Fortuna* címmel hasonló célú művet írt, amely azonban csak címében és a négy soros versek formájában mutat hasonlóságot GĄSIOREK munkájával, a jövendőmondás technikája merőben más, és 21 helyett 31 kérdésre válaszol. BĄCZALSKI művére különben már MAJLÁTH Béla felfigyelt,⁴ de ő — joggal — csak távoli összefüggést talált a lengyel munka és a magyar sorsvetőkönyvek között.

Összefoglalva a fentieket megállapítható, hogy a régi magyar sorsvetőkönyvek eredetije a lengyel Stanisław GĄSIOREK *Fortuna* c. munkája, amelyet 1531-től sok-sok évtizeden át nyomtak Krakkóban. Az eredetileg nagyműveltségű urak (vö. latin előszó) kedvtelésére írt kis mű népkönyvvé vált, és magyar nyelvre lefordítva hazánkban is széles körben elterjedt.

2. Az említett ismertetés során⁵ már szó esett arról, hogy a műnek még számos további kiadása volt, amelyek közül bizonyára csak néhány maradt reánk. Az ilyen rendkívül kedvelt és elterjedt népkönyvek majd minden példányát a szó szoros értelmében elhasználták, majd a teljesen elnyűtt darabok megsemmisültek. Így igazi szerencsének, ill. véletlennek tulajdonítható, ha ezek közül néhány mégis fennmaradt. Az alábbiakban ezek ismertetésén keresztül kívánunk képet adni ennek az érdekes nyomtatványnak a hosszú életéről.

Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében az alábbi hat kiadást ismerjük (zárójelben a könyvtári jelzet): 1743 (Gymn. 99^c) — 1757 (Gymn. 99) — 1790 (Gymn. 99^a) — 1807 (Gymn. 99^b) — 1817 (295.584) — 1849 (Phys. 242^x).⁶

Valamennyi kiadás ugyanazzal a fametszetes címlapkerettel készült, amelyen felül Komárom város címere, alul a város és erődje távlati képe található. A kép alsó

³ *Polski druk popularny na Węgrzech z dziejów „Fortuny”.*

⁴ *Magy. Könyvszle.* 1887. 33. l.

⁵ *Magy. Könyvszle.* 1964. 353. l.

⁶ MAJLÁTH Béla (i. m. 36. l.) hírt adott még egy 1868. évi kiadásról is.

sarkaiban „I. S. f[ecit]”, ill. az „1707” évszám található. Mind a címer, mind a város-ábrázolás hiteles, így a negyedrét alakú címlapkeretet nyilván komáromi nyomda céljaira készítette az I. S. betűkkel jelölt fametsző 1707-ben. Ez a műhely nem lehetett másé, mint TÖLTÉSI Istváné, aki már 1707 előtt is dolgozott e városban. Nyomatványai közül csak kis, tizenhatodrét alakú naptárai ismeretesek 1722-ig. Az 1705. nov. 5-én részére kelt privilégiumban, amelyet TÖLTÉSI 1709-től naptáraiban is közreadott, szerepel az a kitétel, hogy kalendáriumait „akar kiséb, akár Nagyob formában” jelentetheti meg. Tehát foglalkozott nagyobb alakú, azaz negyedrétű naptárak megjelentetésének gondolatával is. Feltehetően ehhez készült az említett címlapkeret.

Komáromban azonban — eltekintve a Sopronból érkezett SCHMIDT rövid működésétől 1740 tájt — 1723 és 1789 között nem dolgozott sajtó.⁷ A XVIII. század végén, ill. a következő század elején működött nyomdák (WEBER, WEINMÜLLER) pedig más készlettel dolgoztak, mint amelyekkel a *Fortuna* említett kiadásait állították elő. Így ezek nyomdász-meghatározásához az 1849. évi kiadásból kell kiindulni, amely a címlapon található felirat szerint „Budán, Bagó Mártonnál” készült.

A többi kiadás nem közli a nyomtatás helyét, azonban valamennyit ugyanazokkal a fametszetekkel díszítették. A BAGÓ-féle műhely pedig nem más, mint a Budán 1724-ben alapított⁸ LANDERER-féle nyomda utóda. Az egyes kiadásokban használt betűtípusok sorra megtalálhatók az abban az időben impresszummal ellátott LANDERER-nyomatványokban. Tehát a *Fortuna* valamennyi említett kiadása — jóllehet komáromi címlapkeretet hord — a budai LANDERER-nyomdában készült.⁹ Joggal feltehető, hogy LANDERER Budára költöztekor magával hozta a komáromi nyomda berendezését vagy legalább is a címlapkeretet, hiszen TÖLTÉSI műhelye éppen ezekben az években (1722 tájt) szűnt meg. A meglehetősen szabados nyelvezetű népkönyvre nem is kívánta kitenni a LANDERER-nyomda mindenkori, többnyire női tulajdonosa nevét. Sőt a komáromi fametszet még bizonyos mértékben el is terelte a budai műhelyről a figyelmet.

Az azonos fametszetek felhasználásán kívül az egyes kiadások száma is egyetlen nyomda termékei közé sorolják a *Fortuna* említett hat kiadását. Ugyanis az 1743. évi a 2., az 1757. évi a 3., az 1790. évi az 5., az 1807. évi a 6., az 1817. évi a 8. és az 1849. évi a 15. kiadászámot viseli.¹⁰ Az 1743—1849 közötti budai kiadások felépítése, ill. szövege lényegében azonos a már korábban ismertetett és a XVII. század elejéről fennmaradt két — csupán esonka példányban ismeretes — kiadással. Mind a nyolc kiadás összetetéséből az alábbi következtetéseket lehet levonni.

A részletesen ismertetett¹¹ kolozsvári kiadás hiányai, ill. mostani bekötésének a hibái pontosan tisztázhatóak voltak. Eszerint hiányzik a C₁, C₄, E₃, és R₁₋₄ levél. Az E₂ és E₄ levelek töredékeit utólag egyetlen levélre ragasztották össze. A C, D és E ívek egyes levelei ma a következő sorrendben vannak bekötve: C₂ C₁ C₄ C₃ — D₂ D₁ D₄ D₃ — E₂₊₄ E₁.

A kolozsvári kiadás eredeti terjedelme 68, a bártfaié 54, az 1743. évi budai kiadásé 57, az 1757. évié 52, majd az 1790. évié és az összes későbbié 50 levél volt. A sorsvetőkönyv felépítése nem változott, hanem részben a bevezető rész szövegének a sűrűbb szedésével, részben a 12 szibilla 37—37 négysoros versének a tördelésével érték el a

⁷ Vö. BARANYAI József: *A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története*. Komárom, 1914.

⁸ Vö. FITZ József és GÁRDONYI Albert cikkei a *Gutenberg Jahrbuch* 1934., ill. 1936. évi kötetében.

⁹ Tévedett tehát MAJLÁTH Béla (*i. h.*), amikor az 1757. évi kiadást — nyilván a fametszetes címlapkeret alapján — komárominak tartotta.

¹⁰ A MAJLÁTH Béla által említett (*i. h.*) 1868. évi kiadás a 16. volt.

¹¹ *Magy. Könyvszle.* 1864. 353. l.

terjedelem csökkenését. A kolozsvári kiadásban 6, a bártfaiban 9, az 1743. éviben 7, az 1757. éviben 9, majd 1790-től mindegyikben 10—10 versszak került egy lapra.

A terjedelem csökkentése során az 1757-i kiadás végén már nem jutott hely az „ez könyvnek megvetelere intő versek”-nek, amely a többi LANDERER-kiadásban megvan, a bártfaiban azonban nem lehet fel. A kolozsvári kiadás reánk maradt példányából hiányzik az utolsó ív, ennek utolsó levelére a szibillák verseiből már nem jutott, így lehet, hogy ott ez vagy más hasonló vers állott.¹²

A budai kiadások — szemben a kolozsvárral — külön címlappal jelentek meg a fentebb ismertetett fametszetes keretben és a két később következő illusztráció feliratóból kialakított címmel: *Fortuna, azaz szerencsének, avagy szerencsétlenségnek kereke.*

Ezt követi a Fortuna bekötött szemű nő fametszetes képe.¹³ A kolozsvári kiadás ezzel kezdődik, a budai kiadásokban ennek utánmetszett mása található. „Az gazdagoknak” és „az szegényeknek” c. versek változatlan szöveggel maradtak fenn mintegy három évszázadon keresztül. Ugyancsak a reánk maradt kolozsvári kiadás másik egész lapot betöltő illusztrációját, a „szerenczenec avagy szerenczetlenségnek kereké”-t metszették újra azon a dúcra, amelyet a LANDERER-nyomda használt.

A szöveg változatlan megőrzése szempontjából a legérdekesebb az ajánlás, amely a kolozsvári kiadásban még „Klész Jacob” aláírással szerepel. Ebben a lengyelországi latin eredetiből átvett részek után így írt: „Ez okokból, szerelmes atyámfia, kenszéri-tetem egy néhány esztendővel ez előtt ez Sorsvetés avagy Szerencze könyvet ki nyomtatnom, iollehet nagy költséggel, főkeppen csak az vitézly magyar nemzetnek kedve-ért, kinec massa magyar nyelven meg eckoraig nem költ . . .” Ezt a személyes hangú előszót — Klözsz Jakab neve nélkül — évszázadokon át csaknem betűhűen megismélték minden kiadás elején.

Ez azt bizonyítja, hogy milyen konzervatív hűséggel, megfontolás és gátlás nélkül vették át az újra és újra megismélt kiadások alkalmával a szöveget. Ezt nem csupán a nyomtató kényelmességével lehet és kell magyarázni, hanem sokkal inkább a könyvet használók igényével, akik nyilván akkor tekintették a sorsvetőkönyvet hitelesnek, ha szövege teljesen megegyezett a korábbi kiadásokéval.

„Az olvasnac” és „tudomány mint élyen ez könyvel az ki meg nem szokta” kezdetű részek is azonos formában és sorrendben maradtak fenn a sok-sok kiadáson és annyi éven át.

A kis kötetben a fentiek után 21 dobótábla, majd 21 utalótábla következik. A dobótáblákhoz ugyanaz a 21 kérdés található a régi kolozsvári kiadásban, mint a LANDERER-félékben. Az egyes dobótáblák közepén egy-egy madár, az utalótáblákon pedig egy-egy emlős képe áll. A kérdések sorrendje csupán a 13—16. táblán cserélődött fel, a 19. és 20. kérdésnél pedig a madár változott meg (daru—réce, ill. páva—gém). E lényegtelen eltérésektől eltekintve minden változatlan a későbbi kiadásokban is.

A kolozsvári kiadásban a *Fortuna* 42 táblájához mindössze 4—4 fametszetes keretet használtak fel, amelyben mind a szedett szöveget, mind a közepén levő állatképet megváltoztatták. Ez a megoldás kétségtelenül kevesebb fametszetet igényelt, de a sok átszedés és beillesztés rendkívüli mértékben igénybe vehette ezeket a kereteket. Ezzel szemben a budai kiadásokhoz minden dobótáblának külön-külön keret készült, és ezekbe került a szedett szöveg, ill. a fametszetes állatkép. Ennek tulajdonítható, hogy több mint egy évszázadon át, ha a végén rendkívül megviselt állapotban is, ugyanazok a fametszetek voltak felhasználhatók. A LANDERER-féle dobótáblák keretei közül öt, az utalótáblák közül pedig négy fekete-fehér, azaz negatív képhatású. A dobótáblák

¹² Vö. *Magy. Könyvszle.* 1964. 353. 1.

¹³ Vö. SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdsítés a XVI. században.* Bp. 1961. LXI. tábla 1. sz.

közül ötön a kockaszámok az óramutató járásával ellentétes irányban nőnek, míg a kolozsváriban mindegyik az óra járását követi. Az utalótáblákon az egyes szibillák versszakainak a sorszáma a kolozsvári kiadásban legalább haton az óramutató járásával ellentétes irányban növekszik. Részben másik öt táblán ez a helyzet az 1743. és 1757. évi budai kiadásokban is. Az 1790-i kiadástól kezdve a továbbiakban hat, részben másik utalótáblán is ez a sorrend.

Ez is arra utal, hogy a budai kiadások beosztása és formai kialakulása a 3. (1757) és az 5. (1790) kiadás közé esik, amikor is — amint erről már a fentiekben szó esett — a terjedelem, valamint a versszakok laponkénti beosztása is véglegessé vált.

A táblákat a 12 szibilla szájába adott 37—37 négy soros versszak követi. Az egyes szibillákat fametszetes képeken elevenítették meg. Miután a 3. szibillától kezdve a bártfai kiadás teljes, a további összehasonlítás már a két korai kiadásra is támaszkodhat. A kolozsvári és a bártfai kiadás szibilla-képei mindig ellenkező testtartásúak és egymáshoz nagyon hasonlítanak, így jogos a feltételezés, hogy utánmetszésről van szó.¹⁴ Az első hat, ill. a második hat fametszeten a szibilla azonos testtartású, ez alól csak a 10. kivétel. A LANDERER-féle szibillák már nem ilyen egységes rajzúak: az 1., 5., 7., 8. és 9. szibilla balra fordul, a többi jobbra (a 6. szemben áll). Az 5. kezében levő könyvből az 1616-os,¹⁵ a 9-éből pedig az 1656-os évszám olvasható ki.

Az ábrázolások zöme erősen hasonló a két ismert korai kiadásban találhatóéhoz, azonban az 1., 9. és 12. szibilla esetében (különösen a hajviselet és a kéztartás tekintetében) jelentős eltérések is mutatkoznak.

Ezek alapján arra lehet gondolni, hogy a budai kiadásokban használt fametszetek különböző eredetűek, amelyeket — a komáromi címlapkerethez hasonlóan — feltehetően más nyomdák készletéből vettek át.

Bár a fametszeteken levő évszám maga is utánvésés lehet, felmerül az a talán nem indokolatlan feltételezés, hogy 1616, ill. 1656 után akár egy egész sorozat kiadásban látott napvilágot a *Fortuna*, amint ez az 1594. évszámmal ellátott kolozsvári fametszet¹⁶ alapján is vélelmezhető volt.¹⁷ Mindenesetre az 1743. évi, másodikként jelzett kiadást már számos korábbi előzhetta meg, amelyet részben vagy egészen ugyanazzal a fametszetes készlettel állítottak elő, hiszen az említett kiadásban a 42 tábla közül már mintegy féltucatnyi a használatból eredő repedést mutat.¹⁸ Kétségtelenül meglepő, hogy még 1849-ben is az 1616., 1656. és 1707. évszámmal jelölt fametszeteket használták. Ha ezeket az évszámokat részben utánmetszésnek is tulajdonítanánk, mégis bizonyos, hogy 1743-tól több mint száz éven át ugyanarról az 58 dűcről készültek a *Fortuna* egyes

¹⁴ Vö. SOLTÉSZNÉ: *I. m.* 110. l.

¹⁵ Ez a fametszet a kűméi szibilláról előfordul a korábban GYÖNGYÖSI Istvánnak tulajdonított (vö. *A magyar irodalom története.* 2. köt. Bp. 1964. 186. l.) *Cuma városában épített Daedalus temploma* c. mű 1764. évi kiadásának (Országos Széchényi Könyvtár 187.916) címlapján is, amely Budán „Landerer Ferencz Leopold” nyomdájában készült (vö. PETRIK 2. köt. 8. l.). Ez a körülmény is megerősíti a fentebb közölt megállapítást, hogy a *Fortuna* ismertetett XVIII. századi kiadásai ebben a műhelyben készültek.

¹⁶ Vö. SOLTÉSZNÉ: *I. m.* LXII. tábla 3. sz. Ezt a metszetet közel másfél évszázaddal később még mindig használták. Megtalálható ez a 15. jegyzetben közölt *Cuma városában...* c. mű egy másik, 1724. évi kiadásának (Országos Széchényi Könyvtár 187.879) címlapján is, amely nem tünteti fel a nyomtatás helyét (vö. PETRIK 3. köt. 7. l.). A betűtípusok tanúsága szerint ez a kiadvány TELEGDI PÁP Sámuel kolozsvári műhelyében készült, tehát ez a szibillát ábrázoló fametszet évszázadokon át ebben a városban maradt.

¹⁷ Vö. *Magy. Könyvszle.* 1964. 349—350.

¹⁸ A MAJLÁTH Béla által (i. m. 37. l.) említett 1707. évi komáromi kiadás nyilván az ezzel az évszámmal ellátott és Komárom városát ábrázoló címlapkereten alapszik. Feltehetően tévesen, hiszen ez a fametszet nem kifejezetten a *Fortunához* készült, mint a szibillák képei.

kiadásai.¹⁹ Az egyes kiadások összehasonlításában utoljára maradtak maguk a jóslásokat tartalmazó kis versek. Érdemes itt megjegyezni, hogy a 12 szibilla 37—37 strófája összesen 444 versszakot tesz ki, míg a 21 dobólap 21—21 beosztása csak 441 utalást nyújt, a 12 szibilla 35—37. versszakjaira ezért nincs utalás.

Az egyes versszakokat a XVII. század elejéről származó két kiadásban és az 1743. évi budaiban még vékony vonalak választják el egymástól. A későbbiekben ezek eltűnnek.

Míg a közel egyidős bártfai kiadás szövege meglehetősen gyakori és lényeges eltérést mutat a kolozsváritól, addig a budai kiadások kétségtelenül a kolozsvárit követik, meglepő hűséggel (pl. 10. szibilla 10. vers).

A változtatásokat a kolozsvárral szemben csak néhány vonatkozásban láthatta szükségesnek az, aki több mint egy évszázaddal később sajtó alá rendezte. Így az ügyefogyott és hibás rímeken helyenként javított (pl. 10. szibilla 3. vers), a néha a blaszfémiát közelítő részeket enyhítette (pl. 10. szibilla 12. versszakának 3. sora), ill. a korábbi kiadások jóslatainak az egyértelműségét homályosította el kissé (pl. 10. szibilla 19. versszak 4. sora) azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a jóslat minél több emberre legyen vonatkozatható.

Az így kialakított szöveg csaknem minden változtatás nélkül szerepel még az 1817. évi 8. kiadásban is.

Az 1849. évi 15. kiadás azonban nem csupán külsőleg (papír, lapszámozás, tipográfia stb.) korszerűbb formában jelentette meg a *Fortunát*, hanem helyesírása is modernebb, szövege pedig szolidabb lett. Átalakították a már érthetelenné vált korábbi fordulatokat (pl. 11. szibilla 26. versszak 4. sora), letompították a vallásos érzékenységet esetleg bántó részeket (pl. 12. szibilla 37. versszak) stb. Jóllehet a korábbi szabadszájúság zömét is eltüntették ez alkalommal a szövegből, de néhány helyen (pl. 10. szibilla 30. versszak 4. sora) azért ebből még maradt. Így most már olyan mértékig „szalonképessé” tették ezt a korábban meglehetősen faragatlan, igazi népkönyvet, hogy kiadója, BAGÓ Márton 1849-ben már rátehetette a nevét is.

A lényegében eredeti *Fortuna* megjelenését — mai ismereteink alapján — egészen 1868-ig tudjuk figyelemmel kísérni. Érdemes megemlíteni, hogy átdolgozás formájában még tovább is élt ez a mű.

A múlt század nyolecvanas éveiben VÁROSY Mihály nevével (vö. SZINNYEI XIV. 945—8.) Nagykanizsán, mint a *Wajdits József népies füzetek* sorozat 4. száma, *Sybillu. (Jövendő-mondó)* címmel jelent meg az egyik ilyen átdolgozás.²⁰ Ez lényegesen egyszerűbb formát választott a 12 kérdés (a *Fortunában* 21) megválaszolására. Elmaradtak a szibillák (jóllehet a cím éppen rájuk vonatkozott) és a rájuk vonatkozó utalótáblák stb. Azonban a kérdésenként 21 válasz, amely négysoros versekből áll, az eredeti szerepüket elvesztett madarak és emlősök szerepeltetése a kérdő táblákon, valamint a címlapon levő Fortuna-kép, amely egyértelműen másolat, mind kétségtelenül a régi sorsvető-könyvre utal.

Már valamivel lazább, de ugyancsak félreismerhetetlen összefüggést árul el a *Fortunával* az ifjabb és idősebb TATÁR Péter műve, a *Szerencsekönyv, mely megfelel a következő hat kérdésre*, amely Pesten BUCSÁNSZKY-nál jelent meg mind magyar, mind német nyelven. A kérdések száma itt már hatra csökken, a válaszadás technikája a fentebb említett VÁROSY-féle átdolgozáshoz áll közel. A kis könyvecske egész felépítése, célja, a négysoros válaszok stb. mind a *Fortunával* való kapcsolatra utalnak. E TATÁR-féle átdolgozás

¹⁹ Csupán a 15. és 16. kiadásból hiányzik a 6. szibilla képe, mert időközben feltehetően használhatatlanná vált, s ezért az elsővel helyettesítették.

²⁰ Országos Széchényi Könyvtár jelzete: 195 369.

2. kiadása 1863-ban, a két következő 1866-ban és 1868-ban jelent meg, azonban ismeretes még a magyar nyelvű változat 12. és 13. kiadása, amelyet BUCSÁNSZKY utóda, RÓZSA adott ki 1888-ban, ill. 1902-ben.²¹

BORSA GEDEON

ILLYÉS András szentírási szentenciás könyvecskéjének magyar fordítása és latin születésnapi köszöntése. A XVII—XVIII. század fordulójának egyik legtermékenyebb tollú, tudós és szorgalmas egyházi írója ILLYÉS András (1637—1712) erdélyi püspök. Ő maga írja 1696-ban, hogy „28 igen hasznos és szükséges egyházi könyvet írt, melyek közül 22-öt világhosszúra is bocsátott”.¹ Különösen szerette a *Szentírást*, s a saját bevallása szerint „midőn pedig azokat olvasnám és megírnám, isteni bölcseséggel telyes válogatot্ত sentenciákat magamnak, és másoknak igazgatására szorgalmatosan egybe írtam”.²

Ennek a szentírási szentenciákat tartalmazó könyvecskéjének eddig két latin nyelvű kiadását ismertük, magyar nyelvű fordításáról, pontosabban kiadásáról csak a második latin kiadás címlapjáról és előszavából szereztünk tudomást.

Az első latin kiadás Bécsben jelent meg 1696-ban *Divina vitae, morumque hominum fidelium institutio, et doctrina sapientissima, id est: selectissimae sententiae divinae, quas diversis temporibus, ex Sacra Scriptura solerter excerpuit: nunc porro in decem capita distribuens, in lucem edidit* címmel.³

A második latin kiadás Nagyszombatban az akadémiai betűkkel látott napvilágot 1710-ben, s ebben a címlap szövege az „excerpsit” szó után így módosult: „Et ante annos tredecim in decem capita ordinate distribuens in lucem edidit; nunc vero cum melioratione Ungarico quoque donavit idiomate”.⁴

A „melioratio”, a megjobbítás abban állt, hogy ILLYÉS az előszó utánra a bölcseséget mint Isten nagy ajándékát dicsérő versikét iktatott be, a fejezetekben a szentírási részleteket átrendezte, bővítette, s egy 24 pontból álló függelékét csatolt hozzá a szent-atyák mondásaiból.

Amikor 1962 nyarán a régi magyar könyvtár anyagát az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban rendeztettem, kezembe került az „Inc. Hung. III. 31.” jelzetű kolligátum. E valaha szép, deszkára vont, korabeli barna préselt bőrkötésű kötet ILLYÉS András 11 művét tartalmazza.⁵ A kolligátum hetedik tagjában örömmel fedeztem fel a már régóta keresett s a két latin kiadást is megért ILLYÉS András-féle szentírási szentenciás könyv magyar fordítását, amely eddig — tudomásom szerint — sem a szakirodalomban,⁶ sem pedig az Országos Széchényi Könyvtárban készülő új *RMK* bibliográfia nyilván-tartásaiban⁷ nem szerepelt.

²¹ Országos Széchényi Könyvtár ponyvagyűjtemény 26/149 és 35/134.

¹ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. (1897). 5. köt. 49. has.

² Az *Igaz tudomány* előszavában.

³ *RMK* III. 3985. Ebből az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár is őriz egy példányt, jelzete: 41.271. koll. 4.

⁴ *RMK* II. 2406. Ebből az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár is őriz egy példányt, jelzete: Inc. Hung. III. 31. koll. 2.

⁵ A kolligátumgyűjtemény tagjai: 1. *RMK* II. 2404. 2. *RMK* II. 2406. 3. *RMK* II. 2407. 4. *RMK* II. 2408. = *RMK* I. 1778. 5. *RMK* II. 2295. 6. *RMK* I. 1763. 7. *Igaz tudomány*. Nagyszombat, 1710. 8. *RMK* I. 1778/b. *Lelki és jó értelmes énekek*. 3. kiad. Nagyszombat, 1710. 9. *RMK* I. 1659. 10. *RMK* I. 1680. 11. *RMK* II. 2409/a. *Vinculum natalitium*. Nagyszombat, 1710.

⁶ PL. CZAKÓ—IVÁNYI—GÁRDONYI: *A királyi magyar Egyetemi Nyomda története 1577—1927*. Bp. 1927. és ZELLIGER: *Pantheon Tyrnaviense*. Bibliographicam continens recensionem operum typis Tyrnaviensibus a 1578—1930. editorum, iconibus nonnullis illustratum. Tyrnaviae, 1931.

⁷ HOLL Béla szíves közlése.

Címlapján ez áll: „IGAZ/Keresztyén Emberek Életének, és erkölcsinek ISTENI Rendelése/ és Böl-/cseséges/ TUDOMÁNYA /az az:/ Válogatott Isteni Sententiák, mellyeket /külömb külömb időben a Szent Írásból ki-/szedegetett; és ennek előtte tizen három esz/tendővel Tíz Fejekre rendesen osztogatván,/ világgosságra bocsátott. most pedig meg /jobbitással, Magyar nyelvel-is/ meg-ajándékozott. /ILLYÉS ANDRÁS Erdélyi Püspök./ Fametszet. Nagy-Szombatban Nyomtattatott 1710. Esztendőben.” 3 számozatlan és 33 számozott nyolcadrétű lap A⁸ B⁸ C² ívjelöléssel. Ez az 1710-i latin kiadás pontos magyar fordítása.

Az esztergomi kolligátum 11. tagja tulajdonképpen nem ILLYÉS András saját műve, hanem a jezsuiták nagyszombati akadémiai nyomdája által neki felajánlott egy-levéles, 25 × 44 cm nagyságú „vinculum natalitium”, azaz születésnap 42 soros latin köszöntővers: „VINCU LUM /NATA LIT IUM /ILLUSTRISSIMO AC REVER-RENDISSIMO /DOMINO, DOMINO /A N D R E A E /I L L Y E S /EPISCOPO TRAN-SYLVANIENSI. /Praeposito Cibiniensi & Sancti Stephani Proto-Martyris de Ca-/stro Strigoniensi, Abbati B. V. M. de Pilisio, Sacrae Cae-/sareae Regiaeque Majestatis Consi-liario, & c./ OBLATUM”.⁸ Megírásának évét, az 1710. esztendőt az „ab aCaDeMICa typographia tIrnaVIensi Societatis JESU” aláírás római számértékeket jelző betűibe rejtették el az ismeretlen szerzők.

ILLYÉS saját vallomása szerint 1710-ben 73 éves volt, mert a *Recta institutio* az évi nagyszombati kiadásának (RMK I. 1778. és II. 2405.) előljáró beszédében így nyilatkozik: „Írtam Nagy-Szombatban. . . 1710. . . Az én megvénhedet életemnek . . . 73-dik esztendejében”. 1637-ben született az erdélyi Csikszentgyörgyön. Születésének hónapját és napját életírói⁹ nem közlik, s — tudtommal — eddig nem is sikerült megállapítani. 1710-ben már túl volt a köszöntő versben említett kétszer hét lustrumon, a hetvenes éveit taposta, s mégis még mindig élénk irodalmi működést fejtett ki eleven kapcsolatban állva a nagyszombati jezsuita nyomdával. Innen érthető a nyomda kedveskedése.

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár kolligátuma talán az ő saját példánya volt. Erre mutat az igényes kötés, a két rézesat és a nyolc jelzőfül, sőt az is lehetséges, hogy ezt a kötetet adta a nyomda ajándéku a szerzőnek. Mivel ILLYÉS 1696-tól 1712-ben Nagyszombatban bekövetkezett haláláig megmaradt esztergomi kanonoknak, a könyv sorsa könnyen megmagyarázható: halála után az ottani káptalani könyvtáré lett, s onnan került aztán át a múlt század elején Esztergomba.

KOVÁCH ZOLTÁN

⁸ Ebből BORSÁ Gedeon szíves közlése szerint az Országos Széchényi Könyvtár is őriz egy teljes példányt „RMK II. 2409/a” jelzettel. Az OSZK ILLYÉS András-kolligátumának tagjai: 1. RMK I. 1778. 2. RMK II. 2295. 3. RMK II. 2409/a. *Vinculum natalitium*. Nagyszombat, 1710. E példányt még nem írták le, az erre vonatkozó engedélyt FAZAKAS Józsefnek köszönöm.

⁹ Pl. SZABÓ József, KNAUZ Nándor, NÉMETHY Lajos, SZINNYEI József, KOLLÁNYI Ferenc stb.

FIGYELŐ

A magyar nemzeti bibliográfia fejlődése a gödöllői bibliográfiai konferencia után.

1961 őszén a magyar könyvtárügynek a bibliográfia területén illetékes fórumai — az Országos Könyvtárügyi (Dokumentációs) Tanács,¹ a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti, Bibliográfiai és Dokumentációs Munkabizottsága, az Országos Széchényi Könyvtár, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ — a magyarországi bibliográfusok és dokumentalisták országos értekezletét hívták össze, hogy a bibliográfia különféle területeinek problémáit, fejlesztésének lehetőségeit megtárgyalják. Ismeretes, hogy a konferencia több szekcióban² tekintette át a magyar bibliográfia ügyének alapvető kérdéseit. Kiindulásul megállapította, hogy a kiadványok mai áradatában a bibliográfia nélkülözhetetlen munkaeszközzé lett minden országban. Még inkább fokozott szerepe van a szocialista társadalmakban, ahol a tudományos és ipari fejlődés üteme meggyorsult.

A Munkaértekezlet körütekintő elemzés után rámutatott arra is, hogy a magyar bibliográfiai tevékenységnek komoly hagyományai és teljesítményei vannak. Mégsem lehetünk teljesen elégedettek eredményeinkkel; hézagok, ún. „fehér foltok” mutatkoznak e munkában, a rendszerességet és szervezettséget sem sikerült minden területen biztosítanunk. Ezért a Munkaértekezlet alapos vita után kidolgozta ajánlásait, amelyeket az illetékes főhatóságok s a magyar bibliográfia ügyének gondozására hivatott szervek elé terjesztett. Ezek az ajánlások ilyen módon a magyarországi bibliográfiai tevékenység távlati fejlesztési tervének tekinthetők.

Kérdés, hogy ma — mintegy négy évi távlatban — mit sikerült megvalósítanunk a gödöllői programból, milyen eredményeket értünk el az egyes szektorokban, milyen akadályokba ütköztünk, munkánknak milyen negatívumai voltak?

Most nem vállalkozhatunk a bibliográfiai terület egészének az elemzésére, ezúttal csupán a *magyar nemzeti bibliográfia* utóbbi éveinek fejlődését kívánjuk röviden bemutatni: vajon mi történt Gödöllő óta, a Nemzeti Bibliográfiai Munkabizottság ajánlásai³ érvényesültek-e a munkában, mit sikerült eddig megvalósítani, s figyelemmel a gödöllői program távlati jellegére, milyen feladatokat kell a következő években a nemzeti bibliográfia területén — akár elméleti, akár gyakorlati síkon — megoldani?

Kiindulásul ma is egyetértőleg hangsúlyozzuk a gödöllői ajánlásokkal, hogy a nemzeti bibliográfia *rendszerének a létrehozása és működtetése* elsősorban a nemzeti könyvtár feladata. Az Országos Széchényi Könyvtár e megtisztelő tudományos és kulturális kötelezettségét bizonyos anyagi és személyzeti nehézségei ellenére vállalja, s főhatóságá-

¹ 1961-ben a mai OKDT még OKT elnevezés alatt tevékenykedett.

² Nemzeti bibliográfia, társadalomtudományok, természet- és műszaki tudományok, továbbá helytörténeti (helyismereti) és ajánló bibliográfia területén.

³ Az ajánlásokat közismertnek tekintjük, e helyen nem ismertetjük azokat. Ld. *Az Országos Bibliográfiai Munkaértekezlet ajánlásai* című dokumentum 3—5. lapjait.

val egyetértésben, annak segítségével, erőfeszítéseit a célok maradéktalan megoldása érdekében egyre fokozza.

Az elmúlt években az Országos Széchényi Könyvtár, mint a nemzeti bibliográfia központi „műhelye” lehetőségeihez mérten előrehaladást ért el e rendszer kiépítésének, illetve működtetésének a realizálásában. E sorok írója nem kíván kritikai elemzést adni a nemzeti bibliográfia utóbbi éveinek a fejlődéséről (a kritikai állásfoglalás rögzítése mások feladata), hanem annak legfontosabb állomásairól szeretne beszámolni.

1. Áttekintésünk időszakában a xerox-offszet technika segítségével 1963-ban megjelent az első — kivételesen kétéves — *kumulatív* kötet¹ az 1961. és 1962. évek anyagáról, majd 1964-ben követte ezt az 1963. évi anyag bibliográfiai összefoglalása.⁵ E kötetekkel megindult az a rég óhajtott bibliográfiai sorozat, amely a — remélhetőleg egyre fejlődő mutatók segítségével, a kezdeti kisebb hibák kiküszöbölésével — a félhavi számok anyagát összesítve adja az érdeklődők kezébe. E kumulatív kötetek jellemzői: meghatározott válogatás után a másodrendű anyag selejtezése, a címleírások és szakozások egységesítése, mutatók (összesített betűrendes mutató, sorozati mutató, az 1963. évtől kezdve a kongresszusi kiadványok mutatója) készítése. Itt említjük meg, hogy a kurrens nemzeti bibliográfia 1962-től közli a zenei és a szöveges hanglemezek leírásait is.

2. A *Magyar Folyóiratok Repertoriuma* áttekintésünk tárgyidőszakában szintén változásokon ment át. 1962-től kibővítette anyagát a három vezető országos napilap fontosabb cikkeinek a feldolgozásával, majd 1965 januárjától a *MNB*-hoz hasonlóan áttért a xerox-offszet technikára, 1965 májusától a félhavi megjelenésre. E reform azért vált szükségessé, mert a nyomdákra való ráutaltság, az ottani hosszú átfutás több havi késedelmet okozott a *MFR* megjelenésében. Az említett változások segítségével a periodikumok cikkeinek annyira fontos gyors regisztrálása s a füzeteknek az előfizetőkhez való haladéktalan eljuttatása megvalósulhatott. Ezzel párhuzamosan megtörtént a *MNB* és a *MFR* szerkesztési szabályzatának, szakcsoportosításának, mutatózási gyakorlatának az egységesítése is.

3. 1963-ban — az UNESCO támogatásával — napvilágot látott a *másodfokú bibliográfia* 1958—1960. évi gyűjtőköteté is.⁶ Az 1961—64. évek anyaga a szerkesztés stádiumában van, megjelenése — szintén a nemzeti könyvtár kiadásában — 1966-ban várható.

4. Az utóbbi évtizedek egyik legjelentősebb bibliográfiai vállalkozása, a *magyar könyvészet 1945—1960.* évi ciklusának a szerkesztési munkái Gödöllő óta nemcsak felgyorsultak, de 1964 végén az első (IV-gyel jelzett) terjedelmes kötet (művészetek, irodalom, földrajz, történelem) 2000 példányban napvilágot is látott.⁷ E kiadvánnyal kapcsolatban elsősorban azt kell kiemelnünk, hogy ebben jelenik meg először az 1945. év anyaga bibliográfiai feltárás formájában, továbbá azt, hogy e kötetben nemcsak a tudományos szempontból lényeges gyűjtőkötetek nyernek analitikus feltárást, hanem ezúttal először a szépirodalmi anthológiák szerzői is felsorolásra kerülnek a vonatkozó címleírás végén. A következő kötetek remélhetőleg egymás után fogják elhagyni a nyomdát,

⁴ *Magyar Könyvészet 1961—1962.* A magyarországi könyvek, zeneművek és térképek címjegyzéke. (Szerkesztette az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai osztálya. Felelős szerkesztő FÜGEDI Péterné.) Bp. 1963, OSZK. XV, 1138, 1 l.

⁵ *Magyar Könyvészet 1963.* Bp. 1964, OSZK. XII, 736 l.

⁶ *A magyar bibliográfiák bibliográfiája 1958—1960.* Összeállította FERENCZYNÉ WENDELIN Lidia, FÜGEDI Péterné, SOMOGYI Andrásné. Bp. 1963, OSZK. 420 l.

⁷ *Magyar Könyvészet. Bibliografia Hungarica. 1945—1960.* A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. 4. Művészetek, irodalom, földrajz, történelem. (Főszerkesztő SEBESTYÉN Géza. Szerk. KOMJÁTHY Miklósné.) Bp. 1964, OSZK. 615, 1 l. Az 1. kötet (0, 1, 2, 3 főosztályok anyaga) — mire e sorok megjelennek — szintén az olvasók, kutatók rendelkezésére áll.

várhatóan a következő sorrendben: az 1. kötet (0–3 szakok) imprimálás alatt van, a 2. kötet (5, 61, 63 szakok) kézírata nyomdakész, a 3. kötet (62, 64/69 szakok) végső szerkesztése megkezdődött, nyomdábaadása 1966 végén várható. A mutatókötet (5. kötet) címanyaga az előzőekkel párhuzamosan készül, szerkesztési munkái 1967-ben indulnak meg.

Említésre érdemes az is, hogy nemzeti könyvészetünk legnagyobb „fehér foltjá”-nak eltüntetése az Országos Széchényi Könyvtár egyik legsúlyosabb gondja. A magyar könyvészet 1920–1944. évi ciklusára gondolunk itt. Bár a szerkesztés és a kiadás személyzeti és anyagi okok következtében nem folyhat párhuzamosan az 1945–1960-i évkör kötetének a közrebocsátásával, az előmunkálatok itt sem hiányoznak: az anyaggyűjtés a monografikus művek vonatkozásában befejeződött, a sorozati művek gyűjtése pedig folyamatban van. Remélhető, hogy 1966-ban elkészülnek e másik nagy vállalkozás részletes szerkesztési szabályai is, a gyűjtött tapasztalatok birtokában pedig a kiadási munka szervezeten és folyamatosan meg fog indulni.

A nemzeti retrospektív könyv-bibliográfia (*régi magyarországi nyomtatványok*) új kiadásának előkészítése részben a Magyar Tudományos Akadémia, részben az Országos Széchényi Könyvtár támogatásával, BORSA Gedeon irányításával folyik. Az első kötet (1473–1600) kézírata, amely kb. 1050 tételt tartalmaz, elkészült, s jelenleg a kézirat végleges formába való öntése van soron. Az eddigi tervek szerint az Akadémiai Kiadó 1966-ban veszi munkába, s 1967-ben jelenteti meg nyomtatásban. E munkával párhuzamosan a következő korszak (1601–1650) anyaggyűjtése is előrehaladt, s az 1970-re kiadni tervezett kötet mintegy másfélszer régi nyomtatványt fog feltárni.

Kiadás szempontjából nem áll ennyire szilárdan a XVIII. századi PETRIK-kiegészítés ügye. A PETRIK-féle műből hiányoz s Magyarországon fellelhető tételeket a MARKOS Béla vezette csoport összegyűjtötte, s rendezését is megkezdte, azonban e munkálatokat személyzeti okok miatt eddig nem sikerült az 1964-ben újjászervezett Bibliográfiai osztály munkatervébe beilleszteni. Ennek híján az OSZK kutatónapok biztosításával támogatta ezt a fontos munkát, amely szintén nemzeti könyvészetünk egyik századának a hiányait van hivatva eltüntetni. Azonban a szerkesztés, továbbá a lektorálás, majd kiadás munkája a közeli években e területen is intézményes megoldást követel.

5. A monografikus műveket feltáró bibliográfiák mellett az utóbbi években egyre fokozódó hangsúly esik a sajtótermékeket regisztráló kiadványok összeállítására.

A gödöllői program óhajának eleget téve a Széchényi Könyvtár 1966-tól kezdődően rendszeresen közre fogja bocsátani a magyarországi hírlapok és folyóiratok éves jegyzékét. Ennek megjelenése a kurrens nemzeti bibliográfia rendszerében ma még feltalálható leglényegesebb hiányt fogja felszámolni.

Intenzív munka folyik a retrospektív sajtóbibliográfiák összeállításának vonalán is. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával, az Országos Széchényi Könyvtár közreműködésével részben kiadásra készen, részben előkészület alatt állnak DEZSÉNYI Béla főszerkesztésében⁸ az *Ephemerides Hungaricae* kötetei, a magyar periodikumok részletes bibliográfiái. E fontos és nagyarányú munka célja a magyar sajtótörténet adatainak a feltárása és ezáltal legújabbkori történelmünk, irodalomtörténelmünk stb. egyik leggazdagabb forrásanyagának a hozzáférhetőbbé tétele a bibliográfia eszközeinek a segítségével.

A teljes anyaggyűjtés — amely eddig elsősorban a nemzeti könyvtár Hírlaptárának az anyagára támaszkodott — az 1705-től 1919-ig terjedő időt öleli fel. A kiad-

⁸ A szerkesztés munkájában több munkatárs részvételével BUSA Margit, DÖRNYEI Sándor és NAGYDIÓSI Gézáne működnek közre.

vány időrendi tagoltságban lát majd napvilágot: egyes kötetei egyéni kutatótevékenység eredményeként, mások munkaközösségi együttműködés révén készülnek el.

Az első kötet, amelynek anyagát BUSA Margit állította össze, már kiadásra készen áll. Ez a kb. 1000 periodika címét magában foglaló kötet nemcsak az Országos Széchényi Könyvtár állományát foglalja magában, hanem még 25 más budapesti és 20 vidéki könyvtár gyűjteményében fellelhető sajtótermékeket is feldolgozza. A bibliográfiai fel-tárást lelőhelykimutatás egészíti ki.

Ezt az első kötetet — ha a kiadást sikerül biztosítani — gyors egymásutánban követnék a következők. A több mint 11 000 címre terjedő kiadvány nemzeti könyvé-szetünk egyik alapvető sorozata lesz.

Amíg a könyvek vonatkozásában a nemzeti bibliográfiai tevékenység országos szinten folyik, addig a sajtóbibliográfiák területén a központi vállalkozás mellett rész-feldolgozásokat (területi és szak szerinti kiadványok) is találunk. Ezek hazai könyvé-szetünk e területen mutatózó hiányait is hivatottak kiegészíteni, s egyben forrásul is szolgálnak (sokszor lelőhely-megjelöléssel) a későbbi feltárás számára is.

A megyei könyvtárak fejlődésükkel s az irántuk támasztott igények fokozatos növekedésével párhuzamosan már a gödöllői munkaértekezlet előtt is jelentettek meg olyan kiadványokat, amelyek egy-egy megye hírlapjainak és folyóiratainak a bibliográ-fiáját és lelőhelyeit (beleértve az OSZK anyagát is) tárták fel a kutatók számára. Utalunk itt KELLNER Béla: *Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1849—1956* és NAGY László: *A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820—1956 c. értékes munkáira*, amelyeket több más hasonló célú és értékű sajtóbibliográfia követett a hatva-nas években.⁹

Szakterületi vonalon is élénkebbé vált a sajtóbibliográfiai tevékenység, jelül annak, hogy a kutatómunka és a könyvtári tájékoztatás igényei egyre inkább foko-zódnak intézményeink és bibliográfiáink irányában. Az utóbbi évekből a magyar munkás-mozgalmi sajtó, a mezőgazdasági szakfolyóiratok és a nevelésügyi folyóiratok bibliográ-fiai összeállításait idézzük¹⁰ ismét csak jelül annak, hogy a nemzeti könyvészet nem-csak regionális, de szakmai alapon is gazdagodhat. A repertorizálásra, folyóirataink tartalmi mutatóinak évkörönkénti összeállítására és nyomtatott formában való közre-bocsátására az elmúlt években több jó példa akadt. Ha kiadóink és intézményeink egyre többet áldoznának erre a nem mutatós, de a tudományos apparátus teljessége és ütőképessége szempontjából nélkülözhetetlen munkaeszközökre, sajtóbibliográfiánk egyre nagyobb bázissal tudná támogatni a kutatómunkát.

6. Anélkül, hogy e helyen a nemzeti bibliográfiának a *szakbibliográfiákkal* és egyéb speciális célú bibliográfiákkal való összefüggéseit akár elvi, módszertani és gyakor-lati szempontból érinteni kívánnánk (ez a problémakör külön elemzést igényel), csak éppen futólag utalunk arra, hogy ezek a könyvészeti munkák szintén hozzátartoznak

⁹ BÁRDOS László István—HORVÁTH Géza: *Komárom megyei hírlapok és folyó-iratok bibliográfiája (1789—1961)*. Tatabánya, 1962, József Attila Megyei Könyvtár. 82, 1 l. (FÜLÖP Attila): *A Borsod-Abauj-Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográ-fijája. 1842—1963*. Miskolc, 1964, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár. 231 l., 1 mell. (Könyvtári füzetek 1.) KRAJEVSZKY Gizella—TAKÁCS Miklós: *Vas megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. 1777—1963*. Szombathely, 1964, Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár. 111 l.

¹⁰ *A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája, 1948. jún.—1950. okt.* (Függe-lékekkel). [Kiad. a] Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága, Párttörténeti Intézet. Bp. 1963, [Házi soksz.] 356 lev. *Mezőgazdasági szakfolyóirataink bibliográfiája. 3. 1945—1962*. Összeáll. MADOS Lászlóné. Bp. 1963, Mezőgazdasági Kiadó. 75 l. (Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai 14.) JÁKI László: *A ma-gyar nevelésügyi folyóiratok bibliográfiája 1938—1958*. Bp. 1962, Tankönyvkiadó. 90 l. (Az Országos Pedagógiai Könyvtár kiadványai.)

— legalább „oldalágon” — a nemzeti bibliográfia rendszeréhez. Az utóbbi évek során az ilyen irányú tevékenység megelénkült. Néhány példa: az egyetemek (Debrecen, Szeged, Pécs, Gödöllő) sorra kiadták oktatóik, dolgozóik szakirodalmi munkásságának az összeállításait; tudósaink életművéről több személyi bibliográfia jelent meg; nem egy szakbibliográfiánk a nemzeti bibliográfia egyes fejezeteihez nyújtott értékes kiegészítő adalékokat.¹¹

Retrospektív nemzeti bibliográfiánk hiányainak a pótlásához az elmúlt években jelentős mértékben hozzájárultak azok a publikációk, amelyeket könyvtörténezeink a *Magyar Könyvszemle* hasábjain, azután a különféle tudományos könyvtárak évkönyveiben tettek közzé. Ezek az értékes adalékok későbbi időpontban természetesen be fognak épülni a nemzeti könyvészet új kiadásába.

Ugyancsak a nemzeti bibliográfia rendszerét tették teljesebbé azok az értékes könyvészeti kiadványok is, amelyek egy-egy kiadvány-típus bibliográfiai adatait tették hozzáférhetővé a kutatás számára.^{11a}

7. A nemzeti bibliográfia négy évi gyakorlatának ismertetése után felmerül a kérdés: *elméletileg* mit oldottak meg a könyvtárosok a gödöllői programból, vajon a magyar nemzeti könyvészet problémái tükröződnek-e a szakfolyóiratokban és egyéb kiadványokban?

Eleve valószínűnek látszott, hogy a gödöllői bibliográfiai értekezlet referátumai, vita-felszólalásai, ajánlásai hosszú időre előremutatóan megszabják a nemzeti könyvészet irányát; az elméleti kérdéseket egyébként sem lehet évente felvetni, legfeljebb a részleteket kell gondosan kimunkálni, továbbá a még megoldatlan elméleti-módszertani problémákat vizsgálat tárgyává tenni.

Valóban ez volt a fejlődés iránya.

A *Magyar Könyvszemle* 1962-ben a gödöllői értekezlet két igen lényeges eredményeket hozó referátumát közölte: KÓHALMI Béláét és FÜGEDI Péternéét.¹² Bár e tanulmányok még a konferencia tárgysorozatának a termékei voltak, de tudományos apparátussal való ellátásuk, egyes részleteiknek az újrafogalmazása s mindenekelőtt szélesebb értelemben vett hatásuk az utóbbi években bontakozott ki.

A gödöllői értekezletet követő fellendülés az elmélet területén egy ideig tovább tartott. A problémákat számon tartó és a feladatokat felsorakoztató cikkek egymás után jelentek meg a könyvtári folyóiratok — elsősorban a *Magyar Könyvszemle* — hasábjain.¹³

¹¹ Ismét csak jellemzésül néhány példa: (APOR Éva—ECSÉDY Ildikó): *Hungarian publications on Asia and Africa. — Magyar szerzők Ázsiáról és Afrikáról. 1950—1962.* Válogatott bibliográfia. [Kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Magyar Unesco Bizottság. Bp. 1963, Akadémiai Kiadó. 106 l. BENDEFY László: *Magyar geodéziai irodalom. 1948—1960.* Bibliográfia. Bp. 1964, Műszaki Kiadó. 396 l. SÁNDOR István: *A magyar néprajztudomány bibliográfiája. 1945—1954.* Bp. 1965, Akadémiai Kiadó. 463 l.

^{11a} A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája. XVII—XIX. század. Összeáll. HANKISS Elemér, BERCELI A. Károlyné. Bp. 1961, Országos Széchényi Könyvtár. 481 l. — *Az Országos Széchényi Könyvtár grafikai plakátjai 1914-ig.* (Összeáll. MUNKÁCSI Piroska.) Bp. OSZK. 136 l., 40 t. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, 56.) — [Országos Széchényi Könyvtár]. *Az 1961—62. évi grafikai plakátok és kiadványok.* Összeáll. MUNKÁCSI Piroska. Bp. 1965, OSZK. 453 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 62.)

¹² KÓHALMI Béla: *Retrospektív nemzeti bibliográfiánk 1473—1920-ig.* Magy. Könyvszemle. 1962. 78. évf. 1. sz. 1—17. l. — FÜGEDI Péterné: *A kurrens nemzeti bibliográfia időszakú kérdései.* Magy. Könyvszemle. 1962. 78. évf. 4. sz. 278—292. l.

¹³ FÜGEDI Péterné: *Az Országos Könyvtárügyi Tanács Bibliográfiai Munkabizottságának Nemzeti Bibliográfiai Szekciója.* Magy. Könyvszemle. 1962. 78. évf. 2—3. sz. 235. l. HARASZTHY Gyula: *A magyar bibliográfia néhány problémája a Szakbizottság 1962. évi munkájának tükrében.* Magy. Könyvszemle. 1963. 79. évf. 3. sz. 269—271. l. *Ua.: Bibliográfiai problémák a gödöllői értekezlet után.* Könyvt. Figy. 1963. 1. sz. 1—9. l.

Főleg KÓHALMI Béla volt az, aki a nemzeti könyvészet elméleti és módszertani kérdéseiről legújabbban is véleményét nyilvánította.¹⁴

Az egyetemi előadások jegyzetei és a könyvtárosképző tanfolyamok kiadványai (KÓHALMI Béla, BÓDAY Pál, SZENTMIHÁLYI János munkái) szintén számon tartották, elemezték és rendszereztek nemzeti könyvészetünk történetét és problémáit. Mint újszerű és a nemzeti bibliográfia alkotásainak szemléletessé, szinte érzékelhetővé tett műveként tartjuk nyilván BÓDAY Pál munkáját.¹⁵

Az OKDT Bibliográfiai Szakbizottságának Nemzeti Bibliográfiai Munkabizottsága szintén olyan fórum volt, amely Gödöllő után egyrészt igen jól használható szakmai véleményt nyilvánított a hazai könyvészet néhány kérdéséről, s így ezen a területen az Országos Széchényi Könyvtár segítségére sietett, másrészt elméletileg is számottevő vitákat rendezett a gödöllői ajánlásokban szereplő néhány fontos problémáról. Talán nem érdektelen, ha e munkabizottsági viták — különben írásban is beterjesztett — referátumait felsoroljuk: tájékoztatás a *Magyar Könyvészet* 1920—1944 közötti ciklusának munkálatairól (KOMJÁTHY Miklósné), beszámoló a régi magyarországi nyomtatványok készülő repertóriumáról (BORSA Gedeon), a XVIII. századi magyarországi nyomdatermékek bibliográfiája (MARKOS Béla), a *Magyar Könyvészet* 1945—1960. évi ciklusa (KOMJÁTHY Miklósné), a magyar bibliográfiák bibliográfiája (SOMOGYI Andrásné), a magyarországi folyóiratok és hírlapok évi jegyzéke (DEZSÉNYI Béla), az egyetemi jegyzetek a magyar nemzeti bibliográfia rendszerében (HERNÁDYNÉ NÉMETH Zsófia, REGULI Ernő), a szekundér kiadványok nemzeti bibliográfiai feldolgozása (FÜGEDI Péterné). E bizottsági munka egyetlen negatívumának az tekinthető, hogy e referátumok nem értek tudományos publikációkká.

E rövid áttekintés is világossá teszi, hogy bár Gödöllő óta illetékes könyvtárügyi szerveink — inkább gyakorlatilag, mint az elméleti analízis területén — valóban sokat tettek nemzeti könyvészetünk kurrens és retrospektív rendszerének a fokozatos kiépítése érdekében, de tennivalóknak azért még garmadával akad. Annál is inkább hangsúlyoznunk kell ezt, mert néhány jel arra mutat, hogy az utolsó két évben az elméleti érdeklődés, a problémák tudományos elemzése lankadóban van. A kérdések elméleti felvetése nélkül pedig aligha léphetünk előre. Ezek közül e helyen is a következőkre szeretnénk felhívni a figyelmet:

- a hungarica bibliográfia és dokumentáció problémái,
- a nemzeti bibliográfia és a szakbibliográfia összefüggései,
- helyismereti bibliográfia és nemzeti bibliográfia,
- a magyarországi hivatalos kiadványok bibliográfiai feltárásának lehetőségei és módszerei,

- a magyarországi kutatói jelentések, a félig publikált és nem publikált tudományos anyag bibliográfiai regisztrálásának elvi és gyakorlati kérdései,
- a nemzeti bio-bibliográfia kérdései,
- a nemzeti könyvészet és a hazai tudomány, nemzeti bibliográfiánk és a külföld.

Íme a gyakorlati tennivalók egész sora mellett az elmélet, a kutatómunka is egész sor feladat megoldását kéri és várja.

HARASZTHY GYULA

¹⁴ *A művek sorsa és a bibliográfia*. Magy. Könyvszle. 1963. 79. évf. 1—2. sz. 4—26. l. A „*Magyar Könyvészet*” új korszaka elé. Az 1961/62-es és az 1963-as kumulációról. Magy. Könyvszle. 1965. 81. évf. 2. sz. 177—181. l.

¹⁵ *Képes olvasókönyv a magyar nemzeti bibliográfiához*. Bp. 1964, OSZK. Könyvtár-tudományi és Módszertani Központ, XI, 301 l. (A könyvtárosképzés füzetei.)

Megjegyzések egy új amerikai bibliográfiai kézikönyvről. A tájékoztatási munka gépesítésére irányuló kutatásokkal, kísérletekkel egyidejűleg és azokkal párhuzamosan változatlan intenzitással folynak a tájékoztatás „hagyományos”, „klasszikus” munkaeszközeinek, gyűjteményeinek a jobb feltárására, áttekintésére, szintézisbe való összefoglalására irányuló erőfeszítések. Ezen erőfeszítések egyik eredménye B. S. WYNARNak, a denveri egyetem könyvtárosképző tanszéke¹ munkatársának új „bibliográfiai kalauz” jellegű tankönyve.²

A vállalkozás méreteit tekintve a kötet jóval szerényebb, mint a MALCLÈS- vagy KIRPICSEVA-féle munkák, több tekintetben azonban frissebb — nem az anyagszolgáltatás vonatkozásában, ami természetes —, a földrajzilag jóval szűkebb területet jól áttekinthető elemző módszerrel fogja át. A földrajzilag szűkebb terület azt jelenti, hogy a kötet gyakorlatilag elsősorban az Egyesült Államokban megjelent reference-munkákra korlátozódik.

Egyetemi tankönyv funkcióját betöltő „bibliográfiai kalauz”-ról levén szó, az egyes fejezetek szöveges bevezetőket tartalmaznak (*Historical background*) a különféle típusú reference-munkákhoz, amelyeket azután tételesen ismertet.

A kötet felépítése megfelel kettős jellegének, tehát mint tankönyv a didaktikai, mint általános bibliográfiai kézikönyv, „kalauz”, mint „tájékoztatási műszer” (hogy KÓHALMI Béla találó kifejezését használjam) a reference-könyvtárosi szempontoknak tesz eleget.

Felépítése a következő: a „reference munka” (1.) fejezet a tájékoztatási munkák elméletével, használatával, kiadási tendenciáival stb. foglalkozik bevezetésként. A bibliográfiával foglalkozó (2.) fejezet a bibliográfiák típusait, készítésük „mechanizmusát” tárgyalja, míg a következő (3.) rész az indexelés és az indexek problémáit, ideértve a központi címjegyzékeket. Az első három fejezet tehát a reference-munkáknak azokat a típusait elemzi és írja le, amelyeknek előállítási „műhelye” par excellence a könyvtár. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az e típusú reference-kiadványok előállítója csak könyvtár lehet, mindenesetre az effajta tájékoztatási műszerek előállítása legközelebb áll a könyvtári tevékenységhez. Más a helyzet a kötet soron következő három fejezetében tárgyalt reference-kiadványtípusokkal, mint amilyenek az enciklopédiák és évkönyvek, a szótárak és a biográfiaiak. A szerző e három reference-kiadványtípust is az első három fejezet beosztásához hasonlóan ismerteti (bevezetés, történeti előzmény, típusok).

Valamennyi fejezet erőssége a konkrét ismeretanyag leírása, a reference-munkák részletes ismertetése. Mindez szerencsésen párosul az egyes kiadványtípusok lényegre utaló, tömör ismertetésével.

A kötet fő gyengéje, használatának a korlátja — az egyébként elvileg általában helyesnek tekinthető — *válogatásnak a szemléletében* keresendő, és talán ezen túlmenően a reference-munka jellegének a megítéléséből is következik. A reference-munka természeténél fogva „internacionális” jellegű. Ugyanis a könyvtári munka egyik ága sem annyira *nemzetközi forrásanyagigényes*, mint éppen a tájékoztatási tevékenység, ez aligha szorul bővebb indoklásra. Amennyire egyet lehet érteni azzal, hogy egy bibliográfiai kalauz ne törekedjék a teljességre — ilyesmi ma már egy-egy tudományágon belül vagy nemzeti keretben is aligha megvalósítható —, annyira fontosnak kell tekinteni egy nemzetközi igényű kézikönyvben a válogatás mikéntjét. Márpedig a WYNAR-kézikönyv nemzetközi igényű is, nem is, mindenesetre USA-központú, és igen kis mértékben öleli fel a más országokban megjelent reference-munkákat (leginkább még angol kiadványokat és csekély

¹ Graduate School of Librarianship, University of Denver.

² WYNAR, Bohdan S.: *Introduction to bibliography and reference work. A guide to materials and sources.* 2. ed. ser. enlarged. Denver-Littleton, 1964, Colorado Bibliographic Institute. 209 l.

mértékben német, francia és szovjet címeket vesz fel). Jogosult és indokolt természetesen egy ország (nemzeti és nemzetközi) reference-irodalmáról is bibliográfiai bevezetőt készíteni, ez didaktikai és tájékoztatási szempontból is igen hasznos lehet, de akkor így kell megvonni a határokat, a nyelvterületek és az országok körének a tisztázatlansága azonban zavarbaejtő.

Ily módon a kötet a jelzett pozitívumai mellett jóval kisebb igényű, mint a mércének tekinthető MALCLÈS-mű, a WINCHELL- vagy akár a SZENTMIHÁLYI—VÉRTESY-féle kézikönyv. E megjegyzések figyelembevételével is, a WYNAR-kötet hazai reference- és könyvtárosképző gyakorlatunkban is használható munka mind módszertani, tipológiai, mind pedig forrásismereti szempontból.

RÓZSA GYÖRGY

Zenei incipitek notációjának újabb lehetőségei. Zeneművek feldolgozásánál a zenei dokumentációban minden kérdés többé-kevésbé tisztázott vagy a tisztázás útján halad. Mindeddig azonban nem sikerült megnyugtató módon megoldani sem a címleírásban, sem a dokumentációs munka során a dallamlejegyzésnek a hagyományostól eltérő lejegyzési módját. A tematikus katalógusok, a népzenei gyűjtemények számára felbecsülhetetlen lenne minden olyan rendszer, amely lehetővé tenné dallamok kódszerű lejegyzését. Mind a mai napig az az eljárás, hogy a dokumentált mű leírása után a címleíró (vagy gyűjtő) szabályosan meghúzza az öt vonalkát és kézzel feljegyzi a kívánt dallamot. Bár ismeretesek egyes zenei rövidítési módok, gyorsírászerű jelek — pl. a nagy zeneszerzők rövidítési jelei —, ezek azonban mindig egyéni, egy személyhez fűződő megoldások maradtak. Megnyugtató feloldásuk — gondoljunk csak a neumára, a tabulatúrás feljegyzésekre — mind a mai napig nem sikerült. Értelmezésük az átíró elképzeléseitől, tudásától függően számos, de nem hiteles variánsát eredményezték a zenetörténeti kutatásnak. Még legtisztább ma a népzenei feltárás gyakorlata, hiszen itt a népdalok hangnemét, szerkezetét, a metrumot, az ambitust stb. egyezményes — és ami nem közömbös: egyértelmű — jelrendszerrel rögzítik. Magának a konkrét dallamnak a hagyományostól való eltérése jelölésére azonban a népzene kutatók sem tudtak megnyugtató megoldást találni.

Különösen közlelő érinti a probléma a tudományos kutatás mellett a zenei könyvtár feldolgozó munkáját, valamint a zenei dokumentációs tevékenységet. A hagyományos, kézzel írott feljegyzések a céduลาสokszorosításkor kizárólag akkor vihetők át, ha a sokszorosítás xerox-ofszet eljárással történik. Itt is fennállhat annak a veszélye, hogy a nem gyakorlott kottaíró lejegyzései olvashatatlanok lesznek. Valami olyan rendszert kell találni — mindaddig, ameddig a zenei lejegyzésre alkalmas írógép elterjedtebbé nem válik —, amelynek a segítségével a közönséges sokszorosító gépek lehetőségeit is ki lehessen használni. (Írógép, nyomdai eljárások a metszésen és fénymásoláson kívül.) A megoldásra váró probléma rendkívül sokrétű, és megvalósítása — noha nagy lehetőségeket hordoz magában — meglehetősen kétséges. A létesítendő rendszer a következő fő feltételeknek kell, hogy megfeleljen:

1. Nyújtson a rendszer lehetőséget zeneművek vagy dallamok incipitjének kódolására úgy, hogy azt katalóguscédulára rá lehessen vezetni, és segítségével a lejegyzett dallamot gyorsan és pontosan identifikálni tudjuk.

2. Tegye a rendszer lehetővé az alkalmazást központi katalógusok, mutatók, tematikus katalógusok, nyomdai és kiadói jegyzékek, kritikai kiadások, bármilyen dokumentumban levő dallamfeljegyzések notációjára.

3. Válgják a rendszer a kutatói jelentéseknek, a kutatási jelentés mellékleteinek, a ténymegállapító kutatásnak, az anonym művek lejegyzésének és a csoportosításnak a biztos eszközüvé.

Ha ezt a három alapkövetelményt a notációs rendszerünk mint alapkövetelményt teljesíteni képes, akkor a következő feltételek megoldásával kell számolni:

1. Határozza meg egyszerűen, de teljes pontossággal a hangmagasságot és a ritmust. Oly mértékig kell kidolgozni, hogy az alkalmazott szimbólumok mint zenei lejegyzésmód mnemotechnikus lejegyzésre nyújtsanak módot. Ennek a lejegyzésnek alapfeltételként kell követnie az írógép lehetőségeit, amely csak egysoros linearításban és mindig balról jobbra tartóan való lejegyzésre ad módot. Itt legfeljebb felsorral mélyebbre vagy magasabbra helyezhetünk el jeleket (az adott jelünk alá vagy fölé, ill. melléje), a gép visszahajtására vagy a henger nagyobb mérvű eltolására, ill. csúsztatására nincs lehetőségünk. A rendszernek olyan egyszerűnek kell lennie, hogy laikusok is pár perces tanulmányozás után megérthessék. Feltétlenül és azonnal visszakódolható legyen hagyományos notációs formára.

2. A rendszernek alkalmasnak kell lennie minden zenei notációra a gregorián zenétől a szeriális zenéig.

3. Egyetemesen érthetőnek és nemzetközileg elfogadhatónak kell lennie. A rendszernek lehetővé kell tennie az elektronikus számítógépeken való alkalmazást, beleértve a kódolást, tabulálást, adatvisszakeresést stb.

Ezeket az alapkövetelményeket tűzte ki céljául Barry S. BROOK és Murray GOULD is, *A közönséges írógépen való zenei lejegyzés* című tanulmányában. BROOK professzor, aki New Yorkban a Queens College-ban tanít, hallgatóival, különösképpen M. GOULD segítségével dolgozta ki a rendszert. A megbízhatóság vizsgálatát, amely először a klasszikus zene időszakára terjedt ki, az IBM számítógépeinek a segítségével dolgozták ki és ellenőrizték. Vizsgáljuk meg most már közelebbről rendszerüket, milyen lehetőségeket hordoz magában. A rendszer két fő csoportra oszlik. Az első kódcsoporthoz a tempó, az előjegyzést és a metrumot határozzák meg. A második részben az incipitet, a dallamvagy témakezdetet, az abszolút hangmagasságokat, a hangjegy értékét, a szüneteket és más egyéb tényezőket jelölik.

BROOK rendszerének lényege, hogy megfelelő kódjel-csoportosítással jelöli a dallamra (a műre) vonatkozó általános adatokat — tempójelzés, metrum, előjegyzés —, valamint a dallam abszolút hangjait valamennyi módosulásával egyetemben képes lejegyezni. A szabályzat is e két fő kérdés-csoport köré koncentrálódik. Első részében meghatározza a lejegyzendő dallam tempójelzését, előjegyzését és metrumát. Gondol ezeknek a jelzescsoportoknak a művön belüli változásaira is, és ezzel lehetővé teszi, hogy pl. egy szimfónia esetében akár a különböző témacsoportokat is notálhassuk. Magának a tényleges dallamnak a lejegyzésére is számba veszi a hagyományos zenei notáció valamennyi jelcsoportját, mint pl. az előkét, a hang időtartamát, szünetet, fermátát és még számos más elemet. Sajnálatosan kimarad azonban a rendszerből a dinamika jelzésének a lehetősége és számos, a zenei notációban egyértelmű és fontos előadási utasítás és jel. A rendszer megfelelőképpen sematizál, bár érzésünk szerint gyors munkára nem alkalmas, az írógép segítségével történő lejegyzésnél pedig kifejezetten lassúnak tűnik még kellő gyakorlat után is. Hozzá tehetjük talán még azt is, hogy gyakorlott zenész számára a lejegyzendő dallamot elénekelhetjük, és akkor a lejegyző automatikusan írja a hangértéket, hangmagasságot és más szükséges jeleket. Gépelésnél azonban — és ez a lejegyzés külső képére is vonatkozik — a diakritikus jegyek tömkelegében elvész a tényleges dallam.

Úgy tűnik, mintha a rendszer rendkívül bonyolult lenne. Az igazság azonban az, hogy a rendszernek nem bonyolultsága a legnagyobb hátránya, mert érzésünk szerint

rövid gyakorlattal átállhatunk valamilyen dallam ilyen lejegyzésére. A veszély és hiba másutt rejlik. Először: a rendszer csak monódia lejegyzésére alkalmas. Egyidejűleg megszólaló két vagy több hang jelölésére nem alkalmas, noha — BROOK a szabályzat elején ezt már eleve megmondja — bizonyos esetekben ez fontos lehet. Másodsor: a lejegyzés nem gyorsabb a hagyományosnál, sőt bizonyos esetekben annál lényegesen nehezkesebb. Harmadsorban: a zeneileg képzettek számára rendkívül szokatlan. A zenész egyidejűleg látja, pl. az adott dallam abszolút hangmagasságát és metrumát, de vele egyidejűleg vizuálisan is érzékeli, pl. a különleges hanghatásokat is, mint pl. a staccatot.

Mindezeket azonban még mellőzhetnénk, hiszen az alkalmazásnak nagy erényei vannak, közöttük említsük meg elsősorban azt, hogy nincs szükség kottavonalakra, kottafejekre stb., hanem írógépen valóban lineárisan jelölhetjük a dallamokat. Érdemi- leg azonban a rendszer kénytelen mellőzni számos, a zenetudományban még ma is élő és igen fontos hagyományt. Így pl. mintegy évszázada bevett szokás az, hogy az abszolút hangmagasságot mindig és kizárólagosan az egyvonalas c-hez mérten határozzuk meg. Ami azt jelenti, hogy nem írhatunk nagy G-t még kezdőhangként sem egy kis — g — hang jelöléseként. A zenében ezt 1, 2, 3 stb. vonalakkal jelöljük fölfelé, lefelé pedig a kis oktávát kis hanggal, a nagy oktávát nagy hanggal, ill. számjegy segítségével regisztráljuk. Így tehát az abszolút hangmagasság meghatározásánál a kiindulási pont legalábbis erősen vitatható. Maga az egész rendszer — amely elsősorban az angolszász zenetudományi nyelvezetre támaszkodik — néhány, a zenész számára alapvetően fontos tényezőt elhanyagol. Így pl. nincs lehetőség a dinamika jelölésére, de nem tudjuk jelölni az egyéb megszólaltatásbeli finomságokat sem — pizzicato stb. További nehézséget jelentene és különlegesen bonyolulttá tenné a rendszert, ha a romantikus zenétől innen vagy a barokktól visszafelé tartó korok zenéjét szeretnénk segítségével átírni. Az egész rendszer szemmel láthatóan a klasszikus zenén alapul némi kitekintéssel a barokk és a romantika zenéjére. Elképzelhetetlennek tartjuk, hogy szeriális vagy akár punktuális zenét — hogy az ennél modernebb notációkról ne is beszéljünk — segítségével regisztrálhassunk. Azt mondhatná erre bárki, hogy erre semmi szükség nincs. Ha azonban meggondoljuk, hogy az alkalmazási terület, így többek között a könyvtár és dokumentáció ezt a lehetőséget feltétlenül igényli, akkor nem fejezhetjük be a feltárás illetén lehetőségét a romantikus, esetleg az impresszionista zenénél.

Összegezve: BROOK és GOULD notációs rendszerének alkalmazása számba jöhet a barokk, klasszikus és romantikus zenét feldolgozó repertóriumok és dokumentációk, valamint a könyvtárak ilyen állománya feldolgozásánál. Nyilván a szerzők is gondolkodnak további módosítási, bővítési és ami még fontosabb, egyszerűsítési eljárásokon. Egyébként csak örömmel üdvözölhetünk minden ehhez hasonló kísérletet.

VAVRINECZ VERONIKA

Otto Groth. A felszabadulás után, 1948-ban megjelent *Geschichte der deutschen Zeitungswissenschaft* című művében foglalta össze annak a kutatási területnek az alapjait, módszereit, problémáit, amelynek mindmáig világviszonylatban is legtekintélyesebb képviselője. Hetvenhárom éves volt már akkor, tavaly töltötte be kilencvenedik életévét. A sajtótudomány nyugatnémetországi vezető folyóirata, a *Publizistik* vaskos, több százlappos különszámot adott ki az évfordulóra.

A GROTH-bibliográfia címekben nem gazdag. Az említett, 300 lappos módszertani kézikönyvön kívül lényegében csak két önálló művet mutat fel — ezek viszont az utóbbi ötven évben kialakult, önálló rendszerrel és módszerekkel dolgozó, egyetemi színvonalon mozgó nemzetközi sajtókutatás méretben, tartalomban, adatgazdagságban leghatalma-

sabb összefoglaló kézikönyvei. Az első *Die Zeitung*, 1928—1930 között jelent meg 4 kötetben, több mint 2500 oldalon. A második, a legújabb, nincs még befejezve: *Die unerkannte Kulturmacht. Grundlegung der Zeitungswissenschaft* címmel jelenleg az 5. kötetnél tart, összesen 7 kötetre van tervezve.

Ebben a rövid megemlékezésben nem vállalkozhatunk a *Publizistik* különszámának, még kevésbé GROTH könyveinek behatóbb ismertetésére. Inkább a tisztelet adóját rójuk le a kilencvenéves és még mindig aktív tudós előtt, aki nemcsak rendkívüli szellemi energiáról, de nehéz időkben emberi jellemzilárdságáról és bátorságról is bizonyosságot tett. Münchenben, Frankfurtban és Stuttgartban élte le életét, jelenleg is Münchenben lakik. Nem tudós volt elsősorban, hanem gyakorló publicista, a *Frankfurter Zeitung* tudósítója, majd vezető belső munkatársa. Baloldali nézeteit sem az újságírásban, sem elméleti munkáiban nem leplezte. 1933-ban nyugdíjba ment, a náciizmus idején meggyőződésével ellenkező állást nem vállalt. Alapítója és első elnöke volt a német köztársasági sajtó szövetségének.

1945-ben a bajor újságírók szövetsége elnökévé választották. 1946-ban és 1947-ben ő rendezte az első tanfolyamokat az új német újságírógárda kiképzésére. Rendkívüli egyetemi tanári címmel és aranydiplomával tüntették ki. A német sajtótudományi szövetségben, mint tiszteleti tagnak, ma is irányító szerepe van. Nagy művének befejezésén változatlan energiával dolgozik.

DEZSÉNYI BÉLA

A Nemzetközi Társadalomtudományi Dokumentációs Bizottság budapesti ülészaka.

A Comité International pour la Documentation des Sciences Sociales, amely az Unesco konzultatív szerve, első alkalommal tartotta teljes ülészakát szocialista országban 1965. október 4. és 7. között. A 4 napos tanácskozáson részt vettek a nemzetközi társadalomtudományi társaságok képviselői (pl. a szociológiai társaság főtitkára), továbbá az Unesco Társadalomtudományi Főosztályának a képviselője, összesen 18 fő. Magyar részről a Bizottság teljes jogú tagjaként RÓZSA György, a közgazdaságtudományok kandidátusa, az Akadémiai Könyvtár igazgatója és levelező tagként NAGY Lajos, az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

Az ülészakon megvitatásra kerültek a nemzetközi társadalomtudományi bibliográfiai sorozatok fejlesztési kérdései, a Bizottság gondozásában megjelenő ún. interdiszciplináris tanulmányosorozat tematikája, a nemzetközi állam- és jogtudományi dokumentáció fejlesztési lehetőségei, a Bizottság távlati kutatási programjának az irányelvei, továbbá szervezeti és személyi kérdések. Ez utóbbiak során a Bizottság 4 tagú Irodájába beválasztották a magyar teljes jogú tagot, és teljes jogú tagnak kooptáltak a szovjet delegátust, aki eddig levelező tag volt.

A Bizottság tagjai két alkalommal közösen és külön szakmai programok keretében is találkoztak a társadalomtudomá-

nyok, illetve a társadalomtudományi dokumentáció magyar képviselőivel. A Bizottság munkájának az ismertetésére a későbbiekben visszatérünk. A CIDSS-re vonatkozó dokumentáció egyébként az érdeklődők rendelkezésére áll a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában.

Magyar irodalom. Húsz év könyvkiadása. (Kiállítás a Petőfi Irodalmi Múzeumban.)

A kiállítás imponálóan gazdag válogatásban tárja elénk az elmúlt húsz év szépirodalmi termését, kiadóink és nyomdaírók munkásságát. A látogató előtt felsorakozik klasszikusaink és élő íróink minden jelentősebb műve, az *Olesó könyvtár* kiadványaitól kezdve a *Helikon kötetekig*. Könyvkiadásunk számszerű eredményeit szemléltető táblázatok ismertetik, amelyek többek közt tájékoztatnak arról, hogy ebben az időszakban ADY Endre művei 37 kiadásban összesen 430 000 példányban, ARANY János művei 79 kiadásban 1 174 500 példányban, JÓKAI Mór művei 197 kiadásban 6 123 440 példányban, JÓZSEF Attila művei 77 kiadásban 422 500 példányban, MIK-SZÁTH Kálmán művei 77 kiadásban 3 489 830 példányban, MÓRICZ Zsigmond művei 238 kiadásban 4 423 170 példányban, PETŐFI Sándor művei 62 kiadásban 1 063 100 példányban jelentek meg. De a felsoroltakon kívül ott találjuk számos kiadásban GÁRDONYI Géza, TÖMÖRKÉNY

István, KRUDY Gyula, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ KARINTHY Frigyes, BABITS Mihály és más, már nem élő írónk műveit is. E két évtized egyik legjelesebb kiadói vállalkozása a *Magyar klasszikusok* kilencvenöt kötetből álló sorozata volt, amely a legrégebbi időktől RADNÓTI Miklósig gyűjtötte egybe nagy írónk kiemelkedő munkáit. Megindult és az elkövetkező években befejeződik ADY Endre, ARANY János, BATSÁNYI János, JÓKAI Mór, JÓZSEF Attila, JUHÁSZ Gyula, MIKSZÁTH Kálmán, PETŐFI Sándor és TÓTH Árpád műveinek kritikai kiadása. De a statisztikák azt mutatják, hogy a klasszikusaink iránt megnyilvánult érdeklődés mellett — különösen az utolsó évek folyamán — ugrásszerűen megnőtt az érdeklődés a mai magyar irodalom iránt is, prózai és költői művek iránt egyaránt. Jól példázza ezt FEJES Endre *Rozsdatemető* c. regényének 200 000-es példányszáma, s az az adat, amely szerint a hazánkban kiadott szépirodalmi művek átlagos példányszáma húsz év alatt 4900-ról 10 700-ra emelkedett.

A kimutatások arról is tájékoztatnak, hogy míg 1945-ben magyar szerzőknek mindössze 140 kötete jelent meg — 380 000 példányban, tíz év múlva, 1955-ben már 378 művet 4 274 000 példányban adtak ki, 1964-ben pedig a kiadott művek példányszáma majdnem elérte a hat milliót.

A kiállítás nagy meglepedésünkre tanúskodik arról, hogy a magyar szépirodalmi művek az elmúlt nyolc-tíz év folyamán egyre szebb köntösben jelennek meg, egyre több a szép kötésű, kitűnő könyvművészek által gondozott s szépen illusztrált könyv. Szépirodalmi könyvkiadásunk is nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy kiadványaink több alkalommal nemzetközi elismerést is arattak.

A könyvkiadás 1948-ban történt államosításától 1955-ig a Szépirodalmi Könyvkiadó adta ki a magyar szépirodalmi műveket. 1955-től megosztotta feladatát az akkor megalakult Magvető Könyvkiadóval. E két kiadón kívül — melléktévékenységként — a Kossuth, a Zrínyi és a Tánácsos Könyvkiadók adnak ki még időnkint magyar szépirodalmi műveket. E szép kiállítás az ő munkájukat dicséri.

B.

Felsőoktatási Szakirodalmi Szemle címmel 1964 végén tartalmában és méreteiben egyaránt jelentős dokumentációs vállalkozás látott napvilágot. „A tudomány rohamos fejlődése az utóbbi fél évszázadban — de különösen az utóbbi évtizedben — nagyon kézzelfoghatóvá, aktuálissá tette azt a problémát, hogy az oktatás hogyan

tud lépést tartani a tudomány esodálatos fejlődésével” — írja előszavában MOLNÁR János miniszterhelyettes. Az egész világon átalakulóban van ennek megfelelően az oktatás rendszere. Egyetemi könyvtáraink egy csoportja — bevonva az Országos Pedagógiai Könyvtárat — „a megközelítő teljesség igényével kísérli meg átfogni és rendszerezni a világ felsőoktatásának tapasztalatait.” Az új kiadvány két sorozatban: A) műszaki és természettudományok, B) társadalomtudományok vonatkozásában tárja fel egyrészt az oktatásügyi szakfolyóiratok, másrészt az egyes tudományágak és országok legjelentősebb szakfolyóiratainak e témakörbe tartozó közleményeit, de feldolgoz könyveket is. A félévenként megjelenő szemle címléírások, annotációk, referátumok és fordítás-kivonatok formájában ismerteti a legfrissebb irodalmat. Az *I. Általános rész (Művelődéspolitikai, Felsőoktatási intézmények, Az oktató személyzet, A hallgatók, A felsőoktatási létesítmények fejezetekkel)* mindkét sorozatban azonos, a további részek is azonos rendszerezési elvek alapján (*Az oktatás tartalmi kérdései, Az oktatás módszerei és eszközei, A tanulmányi munka rendje, ellenőrzése, Nevelési kérdések a felsőoktatásban, Felnőttoktatás, Diploma utáni tanulmányok fő fejezetek*) már a speciális irodalmat dolgozzák fel.

A kiadvány összeállításában részt vevő könyvtárak (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára és az Országos Pedagógiai Könyvtár, valamint a csak az A) sorozatban közreműködő veszprémi és miskolci egyetemi könyvtár) értékes segítséget nyújtanak a felsőoktatás irányítói és dolgozói számára, s egyúttal a könyvtári együttműködés szép példáját is szolgáltatják.

A német sajtó mikrofilm-archívuma.

A német levéltárosok egyesületének sajtó-, rádió- és filmarchívum-szakosztálya 1965. évi rendes ülészaka alkalmából Hamburgban megalapította a *német nyelvű sajtó mikrofilm archívumát* (Mikrofilmarchiv der deutschsprachigen Presse). Az alapító közgyűlés SEEBERG-ELVERFELDT levéltári főtanácsost (Bonn) elnökké választotta, a vezetőség tagjai lettek rajta kívül K. KOSZYK, Dortmund város sajtókutató intézetének az igazgatója, W. BARTON könyvtári főtanácsos (Bremen). Az alapítók névsorában szerepelnek még A. HOCH, a müncheni kortörténeti intézet vezetője, K. HOMFELD, a Bundeset sajtó- és tájékoztatási hivatalának vezetője, W. LEIMBACH

az össznémetiség kérdései archívumának vezetője (Bonn) és W. PETERS a szociáldemokrata párt elnöksége sajtóarchívumának vezetője.

A mikrofilmarchívum székhelye Dortmundban lesz. Feladata a német nyelvű időszaki nyomtatványok, mindenekelőtt a XIX. és XX. századi újságok és folyóiratok mikrofilmre vétele, a filmek tárolása és a közönség, elsősorban a kutatók és oktatók számára hozzáférhetővé tétele. Ezzel tulajdonképpen a szakosztály már néhány évvel ezelőtt megkezdett munkáját fogja erősebb ütemben folytatni.

Az új intézmény azt is célul tűzte ki, hogy minden, a hírlapmikrofilmezéssel kapcsolatos kérdés tudományos feldolgozását, valamint e téren a nemzetközi kapcsolatok kiépítését is fel fogja karolni. Együtt kíván működni más országok hasonló szerveivel és intézményeivel, kapcsolataikat német viszonylatban kívánja hasznosítani. Különösen szoros együttműködésre törekszik a frankfurti német nemzeti könyvtárral és a brémai állami könyvtárral.

DA.

Politikai plakátok 1945–1965. (Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában.) A belépőt a Galéria előcsarnokában az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság három legszébb, méreteiben is impozáns plakátja fogadja: URZ Béla *Vörös katonák előre!* BERÉNY Róbert *Fegyverbe! Fegyverbe!* és PÓR Bertalan *Világ proletárjai egyesüljetek!* című plakátja.

Maga a politikai plakátkiállítás 10 földszinti kis teremben meghitt közelségben fogadja a szemlélőt. A 195 plakátalkotást felölelő tárlat húsz év politikai plakátművészetének a történetét mutatja be időrendben.

Az első plakátok között vannak ÉK Sándor harcra és a szabad életre buzdító plakátjai, a Felszabadulás utáni plakátok, az új nagy nemzeti összefogás, az újjáépítés plakátjai, a választási plakátok és a 3 éves terv plakátjai.

A legtöbb politikai plakát a nagy történelmi évfordulók megünnepléséhez kap-

csolódik. Ezek a felszabadulási évfordulók, május elsejék, alkotmányünnep és a forradalmi november hetedik évfordulók alkotásai. Megtaláljuk a Párt, a Szakszervezet és a Népfront kongresszusi plakátjait. Nőnap, Gyermeknap, Bányásznapi, Építők Napja, továbbá néhány politikai vonatkozású kiállítási plakát alkotják a politikai plakátművészet tematikáját a kiállításon. A tárlaton nemzetközileg elismert plakátot is találunk, FILÓ: *Nem* című horogkeresztekkel kivert katonacsizmát ábrázoló és a német újrafelfegyverkezés ellen küzdő plakátját.

A kiállítás lehetőséget nyújt a 20 éves eredmény vizsgálatával politikai plakátművészetünk tanulmányozására és a tanulságok levonására.

A jubileumi kiállítás plakátját és katalógusát PAPP Gábor tervezte összhangban és nagyon izléselesen.

MUNKÁCSI PIROSKA

Alkalmazott grafika. (Kiállítás a Kosuth Nyomda kis kultúrtermében 1965.) Az inkább csak szoba nagyságú kultúrterületen, az épület 3. emeletén, körülbelül 60 darab került kiállításra. Elsősorban könyvborítók, néhány plakátterv, prospektusok, naptárgrafika, hanglemezgrafika, csempegrafika és kötésterv.

Első ilyen irányú kiállítása négy fiatal grafikusnak: FEKETE Józsefnek, MAYER Gyulának, PÉCSI Gábornak és SZABÓ Árpádnak. Mind a négyüknek a nyomdászat a tanult szakmája, így ebben az esetben az alkalmazott grafika művelői egyben kivitelező szakemberek is. Alkotásaik nemcsak grafikus tehetséget, de jó nyomdai szakismeretet is elárulnak. A kiállított művek részint kivitelezett munkák, részint tervek. Kár, hogy a művész-nevek mellett ezt nem tüntetik fel. Könyvborítóik jó rajzkészségről, kompozícióról, egyéni grafikáról és finom színérzékről tanúskodnak. A Malév, az Ibusz és a Nemzetközi Vásár számára készült plakát- és prospektusrajzok, a film, színházi és kiállítási plakáttervek jól megfelelnek a modern reklám követelményeinek.

MUNKÁCSI PIROSKA

SZEMLE

Tanulmányok a csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk. Zuzana ADAMOVÁ, Karol ROSENBAUM, SZIKLAY László. Bp. 1965, Akadémiai Kiadó. 595 l. — **Dejiny a národy. Literárnehistorické studie o československo—maďarských vzťahoch.** Vedecký redaktor: Julius DOLANSKÝ redakce sborníku: Zuzana ADAMOVÁ, Karol ROSENBAUM, László SZIKLAY. Praha, 1965, Nakladatelstvo Československé Akademie Véd. 365 l.

Két országban egyszerre kiadott két kötettel teszük le cseh, szlovák és magyar irodalomtörténészek a jó szándékú tudományos közeledés közös alapkövét. Azonkívül, hogy ez a könyvkiadás történetében is ritka esemény említést kíván, — első pillanatra úgy látszik, hogy a két kötet azonos tartalma csak néhány sokoldalú és gazdag bibliográfiai összeállítással és három folyóirattörténeti tanulmányával szolgál rá a magyar könyvtörténészek és bibliográfusok figyelmére.

Csakhogy a nemzeteket összehasonlító témakör szükségképpen túlmutat az irodalmon, az irodalomtudományi szempontú és módszerű kutatást kiszélesíti olyan problémakörök felé, mint az írásbeliség keletkezésének, az irodalom hagyományozásának, a közvetítő személyeknek, az intézményeknek, a sajtótermékeknek a története. Egy kissé tehát mindig a tudománytörténet és a művelődéstörténet felé közelíti súlypontját. A komparatiztika ilyenformán túlvezet önmagán — mint azt már a kötet cseh címe és élesen megfogalmazva a kötet egyik legfontosabb összefoglaló fejezetének a szerzője (JÁN MIŠIÁNIK) kifejti. És ez a kötet a nemzetek irodalmi tudománytörténeti összehasonlításának az útján egyben egy fontos új fejlődési stádiumot jelent. Míg régen ablakokat kerestünk a népek irodalmi arculatának összehasonlítása, kölcsönös tükrözése segítségével — ablakokat elsősorban nyugati népek felé, amelyekben át a germán függönyön túlra, vágyva-vágyott szabadabb terekre nyílik kilátás — addig ma minden bizonytal

tudományosabb, de nemzetpolitikai vonatkozásban is jobban értékesíthető szempontokat látunk: a szomszédok kölcsönös megértésének, az egyenrangúak együttműködésének a példáit és lehetőségét. Ezért határtalanul fontos kiemelni a közvetítők közül például egy Anton STRAKA személyét (a kötet külön fejezetet szentel neki), aki meggyőződése szerint irodalmat közvetít, de a féltékeny sovinizmus kiolvassa cselekedeteiből a politikai háttérrel — sőt azt, ami már a közvetlen politizálásban is túlmutat, azt a többletet, ami majd az írástudókban új témákat, de eszméket is támaszt, egy távolabbi horizonton új gondolati és életformákat világít be.

A cseh, a szlovák és a magyar irodalom — mondja a kötet előszava — elsősorban saját nemzete fellendülését szolgálja; a nemzet, a nép nevelésének a tendenciája talán sehol, a világ egy másik tájának az irodalmában sem volt meg olyan erős mértékben, mint éppen Kelet-Európának abban a — nyugati — felében, ahol nemzetek élnek. (8. l.) Csak véletlen-e, hogy például a svájci irodalom történészei több évtizeddel ezelőtt már ugyanebben a szempontban, a politikai és pedagógiai műfajok előtérbe állításában látták nemzeti irodalmuk fő sajátosságát? Ahol több nép él egymást mintegy körülölelve, nem ugyanígy van-e mindenütt? S éppen csehszlovák—magyar vonatkozásban nem feltűnő-e, sokszor mennyire hasonló vagy éppen közös a módszer, a látásmód akkor is, amikor rétegek és osztályok érdekei vagy vélt érdekei szembehelyezik egymással a nemzeteket és országokat?

E néhány általános észrevételten túl a két azonos tartalmú, párhuzamos kötet minden tanulmánya önálló ismertetést is érdemelne. Kezdve Julius DOLANSKÝ szép bevezető áttekintésével (*Irodalmaink a századok ritmusában*), amely az egész csehszlovák-magyar komparatiztika összefoglaló szempontjait fekteti le, kijelölve a súlypontokat és a további kutatás irányait.

A továbbiakban a kötet három részre

tagozódik: a régi irodalom kapcsolatai, a XIX. század kapcsolatai és a XX. század kapcsolatai.

Az első rész ismét összefoglaló tanulmánnyal kezdődik: JÁN MIŠIÁNIK tanulmányát az érintkezések fő mozzanatait a XVIII. század végéig. Ebből a tanulmányból már idéztünk. KÁROLY Sándor a huszta mozgalomnak a magyar írásbeliség történetére tett döntő hatását foglalja pregnáns pontokba, kiemelve az első bibliafordítás helyesírását, amely nem az egyes betűk és jelek használatában, hanem elvszerűségében követi a HUSZ-féle helyesírási rendszert. ANGYAL Endre a barokk, KÄFER István a Rákóczi-kor költészetének egy részletét helyezi élesebb világításba az összehasonlító módszer segítségével.

A második főrészt nem összefoglaló cikkel, hanem SZIKLAY László ílyennel is felérő, adatgazdagsága mellett sok fontos elvi kérdést is felvető KOLLÁR-tanulmányával kezdődik. Rámutat, hogy a hatalmas KOLLÁR-irodalom főleg a politikus íróval foglalkozik, tudománytörténeti helyének, népiessége meghatározásának, költői arculatának a mérlegelésében csak újabban mélyült el. Racionalizmus, klasszicizálás és romantikus elemek összefonódása jellemző KOLLÁRRA: az összefonódás ellentmondásosságát az oldja fel, hogy a szlovák nemzeti és irodalmi fejlődés átmeneti korszakában vagyunk. Ebben az átmeneti korban döntő jelentőségű az a harminc év, amelyet KOLLÁR Pesten töltött. KOLLÁR pesti évtizedei s főleg itteni — magyar és nem magyar — személyes kapcsolatainak a feltárása: ez adja SZIKLAY cikkének a gerincét. Jan NOVOTNÝ a magyar reformkor, Richard PRAŽAK az 1848—1867 közötti évkör cseh—magyar kapcsolatát vizsgálja, az utóbbi cikk gazdag tényanyagából nemcsak történelmi, de egy érdekes, általánosítható következtetés is adódik. Abból, hogy ebben a korszakban csehek sűrűn fordítanak magyarból, viszont csehből az egyetlen *Királyudvari Kéziratot* tette át RIEDL Szende, az látszik, hogy a cseh irodalom ekkor még nem jelentett a magyarok számára olyan értéket, amelyet érdemes lett volna átvenni. Figyelemre méltó még Miloslava KNAPPOVÁ cikke és a hozzártatóz terjedelmes bibliográfia BRÁBEK és MAYERHOFFER, a XIX. századi magyar regényírók két cseh népszerűsítőjének a munkásságáról.

Részletes elemzést kívánna a harmadik rész bevezető tanulmánya DOBOSSY László tollából. Ez ismét összefoglaló, irányt jelölő tanulmány a XX. századi cseh-szlovák — magyar kapcsolatok útjáról, gátló és előmozdító tényezőiről. Nagyon érdekes a „hagyományos antagonizmus” diag-

nóza és definíciója, az új együttműködés személyi és szervezeti tényezőinek a rövid bemutatása ZALKA Máté és Jaroslav HAŠEK barátságától a folyóiratok és hírlapok szerepéig, végül a Sarló-mozgalom és STRAKA Antal szerepe. Már méltattuk STRAKA személyét és HANA KINDLOVÁ róla szóló külön tanulmányának a jelentőségét. Az *Apolló* c. budapesti folyóirat történetét az egyik legalaposabb fejezetben külön is megvilágítja Jaroslava PAŠIAKOVA, a folyóirat szerepét a cseh és a szlovák költészet propagálásában ANGYAL Endre. Még két folyóirat-történeti tanulmányt találunk a második részben: BOTKA Ferenc a *Kassai Munkás*nak a cseh irodalom magyar ismertetése terén végzett erőfeszítéseit, CSUKÁS István a *Nyugat* és a modern szlovák líra kapcsolatait fejtegeti.

A kötet szerkesztői jó munkát végeztek. Bár a bevezetésben elhárítják maguktól a kölcsönhatások teljes áttekintésének a feladatát, mégis azt látjuk, hogy a cikkeket egy jól átgondolt egységes koncepció látószögéből írták meg vagy válogatták össze. Az összbonyomás az összehasonlító kutatás eddig megtett útját éppúgy megőrizi munkájuk nyomán, mint a jövő kutatóira váró fehér foltokat. Az ismertetésünk elején mondtakra visszatérve, ha hiányt érzünk, úgy ez éppen az igen gazdag folyóirat- és hírlaptörténeti terület viszonylagos elhanyagolása. A három, címében is sajtótanulmányt ígérő cikk inkább a folyóiratok irodalmi tartalmával, a kritikai és elvi cikkek közvetlen hatásával foglalkozik. A pozsonyi hírlapkiadó-műhely a latin nyelvű, de szlovák—magyar tartalmú *Nova Posoniensia*val (amely egyébként műfajában a cseh COMENIUS egy gondolatát valósítja meg), majd az 1780-as évek magyar és szlovák (de cseh nyelvű) hírlapjaival — akár az ezekről már eddig feltárt anyag pusztá összefoglalásával, elvszerű rendezésével — foglalkozhatott volna egy külön cikk. És a magyar és cseh reformkor sajtókapcsolatai is figyelmet érdemelnének (bár NOVOTNÝ utal rájuk). Itt a kötetben joggal sűrűn szereplő, a magyar—cseh kapcsolatok feltárásában az 1930-as években úttörő SÁRKÁNY Oszkár kutatásai mutathatnák az irányt.

Néhány kisebb hibát teszünk csak szövé. A 307. lapon a fejezetem elöl elmaradt a névelő. Fontosabb: az, igaz, korai alapítású, de csak rövid ideig élt és tudunkkal nem sok eredményt hátrahagyó pécsi egyetemet nem lehet a prágai mellé állítani. (73. l.) Végül nem *René Saint-Taillandier* a csehekről és magyarokról szóló francia könyv szerzője, hanem *Saint-René Taillandier*.

Kitűnően használható és a bibliográfus-

sok által örömmel fogadható a kötetet lezáró három irodalom-összeállítás cseh, szlovák és magyar írók műveinek a kölcsönös fordításairól. Ezeket érdemes lenne éves kiadványban folytatni.

DEZSÉNYI BÉLA

Bibliotekovedenie i bibliografija za rubezsom. Szbornik. Vüpuszk 13. Moszkva, 1964, Kniga. 159 l.

A Lenin Könyvtár által kibocsátott gyűjteményes kötet-sorozat 1964. évi 13. száma sokrétű és gazdag áttekintést nyújt a külföld könyvtártudományáról és tudományos bibliográfiai tevékenységéről. Tartalmának változatosságát érzékeltetik a következő címek: *Az iráni könyvtárak* (N. M. SZAFAROVA), *Szabadpolc-rendszer a kapitálista országok általános tudományos nagykönyvtáraiban* (V. M. OSKINA), *A nyugat-berlini közkönyvtárakról* (E. S. JASKINA), *Amerikai könyvtárosok a katalógusokról* (A. J. KUSUL), *A külföldi nemzeti könyvtárak nyomtatott katalógusairól. Tartalmi, szerkezeti és módszertani elemzés* (V. A. AMBARCUMJAN) stb. Magyar vonatkozású közleményt is találunk a kötetben az *Országos Széchényi Könyvtárról* A. N. KIRIK tollából, továbbá ismertetéseket az IFLA XXIX. ülészakáról, a *Knihovna c. csehszlovák könyvtárügyi elméleti-tudományos gyűjteményes kötetéről* és még egyéb ismertetéseket is.

Egyes közleményeket jól válogatott bibliográfia egészít ki (pl. Irán könyvtárügye, szabadpolc-rendszer a tudományos könyvtárakban, nyomtatott katalógusok, ez utóbbihoz igen hasznos *kronológiai táblázatokat* is közöl a szerző a Bibliothèque Nationale, a British Museum, a Deutsche Staatsbibliothek és a Library of Congress nyomtatott katalógusairól), a bibliográfiaik mellett jegyzetapparátus segíti elő az egyes témákban való eligazodást.

A gyűjtemény majd valamennyi közleménye nemcsak az elméleti, hanem a gyakorlati munkát is kívánja szemlálni, *szerencsésen kapcsolja egybe az elméleti és gyakorlati igényeket.* A magyar könyvtárosok szempontjából túl az általános tájékoztatást nyújtó közleményeken, mint amilyen például az iráni könyvtárügyről vagy a lengyel nemzeti könyvtárról szóló ismertetés, különös érdeklődésre tarthatnak számot hazai könyvtárügyünk feladataira való tekintettel a *tudományos könyvtárak szabadpolc-rendszeréről és katalógusairól* szóló tanulmányok. Mindkét témára érdemes volna valamilyen vita-

fórumot találni az illetékeseknek, illetve a vonatkozó tanulmányokat részletesen ismertetni (esetleg rövidített fordítás formájában) a hazai tudományos könyvtárosokkal.

RÓZSA GYÖRGY

15 év a mezőgazdaság szolgálatában. Az OMgK tevékenysége. Cikkgyűjtemény. (Szerk. MIKÓ András.) Bp. 1964. 208 l. (Károlyi Mihály Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ közleményei 7.)

Három intézmény egyesítéséből született az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ, és a többszörös átszervezés nem mindig szerencsés útját járta végig, míg mai arculata kialakult.

Bár egy intézet története mindig tanulságul szolgálhat, mégsem annyira a múlttól, mint inkább a jövőbe is pillantó jelenről van gazdagabb mondanivalója a kiadványnak. Bizonyítja ezt szerkezete is: a kötet első — összterjedelmének kb. háromnegyed — részében az élő, korszerű könyvtárról vall, s csak a terjedelem negyedében emlékezik vissza a botladozások és próbálkozások korszakára.

A tanulmányok sorát GÁL Andorné nyitja meg. Vázolja az OMgK gyűjtőkörét, az állománygyarapítás elveit és módszereit. PATAKY Ernő a szétszúró dokumentációs szolgáltatásokról ír. Vizsgálja a szaktájékoztatás iránti igényeket, s ezek alapján állapítja meg a kiadványokkal szemben támasztott követelményeket, a szerkesztési alapelveket, s ezek fényébe állítja a fontosabb külföldi, továbbá a hazai mezőgazdasági dokumentációs kiadványokat. Látolgatja a nemzetközi együttműködés lehetőségeit, és megjelöli a továbbfejlesztés irányát. HERPAY Balázsna a tematikus kiadványokkal, különösen a legkedveltebb műfajjal, a témadokumentációval, Gecse Gyula pedig az egyedi dokumentációs szolgáltatásokkal foglalkozik, ORDÓDY Mária az OMgK olvasószolgálatának a szervezetét, szolgáltatásait és segédeszközeit ismerteti. MOLNÁR Ferenc a szakfordítói tevékenység tapasztalatairól, a szakfordításokkal szemben támasztott követelményekről ír.

Az OMgK, mint hálózati Központ, irányító és módszertani tevékenységet is végez: erről GERGELY Ágnes számol be. ANDICS László *A gazdasági feladatok szerepe az intézet munkájában* címmel írt tanulmányt.

A kiadvány második részében három tanulmány mutatja be az OMgK történetét. GÁSZÁNÉ BÁLINT Judit cikkéből *(A mezőgazdasági dokumentáció fejlődésének rövid*

áttekintése) megtudhatjuk, hogy — néhány szorgalmas kutató jóvoltából — már a húszas években próbálgatta szárnyait a mezőgazdasági dokumentáció (az első kiadványok közül sajnálatos módon kifejejtette a *Mezőgazdasági Sajtószemlé*), de a társadalmi szükségletnek megfelelő kiadványokról csak az utóbbi 8—10 évben beszélhetünk. ARATÓ István a fordítószolgálat fejlődését, TORDAYNÉ PÁTER Erzsébet pedig az OMgK könyvtári részlegének az útját tekinti át.

A 11 beszámolóból kibontakozik az OMgK tevékenységének úgyszólván az egésze. Egyes cikkek között még átfedések is akadnak (s ezek néha zavarnak), de aligha voltak kiküszöbölhetőek. A legelmélyültebb két tanulmány — GÁL Andorné és PATAKY Ernő — kiemelkedik közérdekű mondanivalói révén.

Örvendetes jelenség a kiadványnak az az érezhető törekvése, hogy egységben fogja fel a dokumentációt és a könyvtárat, s ezzel véget vet annak a káros elméletnek, amely falat akart emelni e két fontos és egymást kiegészítő szolgáltatási forma közé.

WALLESHAUSEN GYULA

Málek, Rudolf—Petřtýl, Miroslav: Knihy a Prazane. Praha, 1964, Orbis. 392 l.

A mű szerzői kettős cél megvalósítására vállalkoztak: egyrészt vázlatos, de rendszeres és adatszerű történeti áttekintést adnak Prága, Közép-Európa régi kulturális központja könyv- és könyvtárkultúrája 500 éves fejlődéséről, másrészt címtárszerű összeállításban ismertetik a csehszlovák fővárosban jelenleg működő könyvtárakra, könyvforgalmi és más művelődési intézményekre vonatkozó gyakorlati tudnivalókat.

A történeti rész első fejezete a középkori Prága könyvkultúrájának a bemutatása. Prága és a cseh királyság legrégebb könyvnyomtató műhelye Jan Severýn KRAMÁR és Jan KAMP nyomdája, amely már működésének első évében, 1488-ban három művel, köztük a 610 lapos *Cseh Bibliával* jelentkezik. Mikuláš KONÁČ z Hodiškova aprónyomtatványaival, köztük a mohácsi csatáról szóló beszámolójával a cseh újságírás előfutára. A prágai egyetem keretében működő kollégiumok könyvtárai közül az elsőt még IV. KÁROLY alapította 1366-ban. Prágában már 1431-ben működött a vezető rétegek használatára fenntartott városi könyvtár. A fehérhegyi csatával kezdődő, a második fejezetben áttekintett másfél évszázadban az abszolutizmus béklyói korlátozták a cseh kulturális életet.

1653-ban alapítják a jezsuiták híres kollégiumukat, a Klementinumot nyomdával és könyvtárral együtt. 1719-ben indul meg a *Sobotní (Outerní) Pražské Poštovské Noviny*, az első rendszeresen megjelenő cseh újság. 1726-ban a Karolinum könyvtárát, az akkori egyetemi könyvtárat megnyitják a nyilvánosság számára. A harmadik korszak a cseh szellemi életben a II. JÓZSEF uralkodása alatt, elsősorban Josef DOBROVSKÝ, a nagy nyelvész kezdeményezésére meginduló fellendülés időszaka. Václav Matěj KRAMERUS kiadóvállalata, a *České expedice* a nyelvfejlesztés és a haladó eszmék terjedésének a központja. 1818-ban a cseh nemesség és polgárság adományából létrejön a Nemzeti Múzeum, amelynek a könyvtára kezdettől fogva nagy szerepet játszik a cseh kulturális életben. A negyedik korszak, az ötvenes évek abszolutizmusa után fokozatosan uralomra jutó nacionalista irányzat kultúrpolitikájának az ideológusa Pavel Josef ŠAFÁŘIK, a nyelvész-régész, a szláv testvériség apostola, már 1846 óta az Egyetemi Könyvtár igazgatója. 1860-ban alapítják a második világháborúig fennálló, nagy tekintélyű *Národní Listy*t, amelynek az irodalmi rovatát hosszú ideig NERUDA vezette. A 70-es években alakulnak meg az egyes prágai kerületekben a munkás társaskörök, amelyek általában komoly könyvtárral rendelkeztek. 1891-ben nyílik meg a prágai Városi Könyvtár. Az önálló csehszlovák állam megalakulásával kezdődő ötödik időszak első jelentős eseménye az 1919. júliusi könyvtári törvény, amely főleg a közművelődési könyvtárak fejlesztését tűzte ki célul. Hamarosan Bibliográfiai Intézet és Könyvtáros Főiskola is létesül. Komoly kulturális tevékenységet fejt ki a Csehszlovák Könyvkereskedők és Könyvkiadók Egyesületének a klubja, a *Kmen*, amelynek hasonló című lapját egy ideig Julius FÜČEK szerkesztette. 1920 szeptemberében indul a cseh kommunisták napilapja, a *Rudé právo*. A német megszállással a cseh fővárosban is együtt járt a könyvelkőzés, a könyvégetés, az írók és művészek indexre helyezése. A felszabadulás után a régi és új kiadók (Svoboda, Práce, Mladá Fronta) egymással versengve jelentették meg a háború alatt eltiltott cseh és külföldi írók műveit. A könyvtári hálózatot elsősorban a szakkönyvtárak és az intézeti könyvtárak vonalán fejlesztették. A fejlődést rögzítette és a távolabbi célokat kitűzte az 1959-ben elfogadott új könyvtári törvény. Ennek alapján a könyvtári rendszer központi intézménye az öt nagy könyvtár (köztük az Egyetemi Könyvtár, a Bibliográfiai Intézetből kifejlesztett Nemzeti Könyvtár, a Szláv Könyvtár) összevonása

útján kialakított 3 300 000 kötetes állománnyal rendelkező Állami Könyvtár a Klementinumban.

A mű második fő része — a könyvtári szolgáltatások, a katalógusfajták, a szakrendszerek és a legfontosabb bibliográfiai kiadványok rövid áttekintése után — nagyjában jelentőségüknek megfelelő sorrendben közli 100-nál több prágai könyvtár elhelyezésére, állományára, szolgáltatásaira és katalógusaira vonatkozó legfontosabb adatokat, a nagykönyvtáraknál vázolja a történeti fejlődést is. Ezt követőleg ismerteti az irodalmi múzeumok, levéltárak, könyvkiadók, olvasókörök, könyvesboltok, kulturális központok címtárszerű adatait. Az adattár hasznos kiegészítője a rövid bibliográfia, a név- és tárgymutató, valamint a régi és új könyvtárakról, egyes jelentősebb művekről készült képek. Mindkét rész használhatóságát nagyban emeli a tipográfiai elrendezésnek és a betűtípus kiválasztásának a rendszer követését és a figyelem összpontosítását elősegítő célszerű megoldása.

KINDLOVITS KÁLMÁN

Šamurin, E. I.: Geschichte der bibliothekarisch-bibliographischen Klassifikation. Übers. Willi HOEPP. Red. Werner DUBE. Leipzig, 1964, Bibliographisches Institut. 2 köt.

SAMURIN 20 éven át dolgozott munkáján, amelyhez 10 nyelven gyűjtötte az anyagot. Már 1944-ben erről a témáról írta doktori disszertációját. Később kiegészítette, sőt át is dolgozta azt. Így született meg ez az óriási adattömeget felölelő kétkötetes mű, amelyről W. DUBE a német kiadás előszavában azt írja, hogy a feldolgozott irodalom terjedelmét és az anyag bonyolultságát tekintve az az érzésünk, hogy a szerző e munkájában elérte, sőt néhol meg is haladta azokat a határokat, ameddig egy magában dolgozó tudós eljutni képes.

A feldolgozott osztályozási rendszerek száma jóval nagyobb az eddig ismertettekénél és ismerteknél. Szerepel közöttük néhány tervezet is. SAMURIN ugyanis élesen elítéli az eddigi gyakorlatot, amely csak a nagyobb államok, elsősorban Anglia, az Egyesült Államok s esetleg Franciaország osztályozási rendszereivel foglalkozott, és nagy súlyt helyez az osztályozási gondolat fejlődésének teljes és világos megérthetőségére. Ezért veszi fel a kis államok osztályozási rendszereit éppen úgy, mint a legfontosabb tervezeteket. Így kerülnek könyvébe pl. AMELHON, CAMUS, THIEBAUT, BUTENSCHOEN stb. tervezetei.

Szemmel láthatóan nagy gondot okozott SAMURINNAK az ismertetendő osztályozási rendszerek kiválogatása. Érzi, hogy a túl sok itt nemcsak luxus, hanem zavaró körülmény is. Viszont jól tudja azt is, hogy a tárgyalt rendszerek körét nem szabad túl szűkre sem szabnia. Hangsúlyozza, hogy a reneszánszkor könyvtári és bibliográfiai osztályozásait ismertetve nem elég K. GESNERRE szorítkoznunk. Feltétlenül figyelembe kell venni DE LA CROIX DU MAINE tervezetét is, mert csak a kettő szembeállításából nyerhetünk világos képet a kor felfogásáról. Éppen így nem mellőzhetjük azokat a kevésbé ismert vagy feledésbe merült rendszereket sem, amelyek valamely évtizedekkel vagy esetleg évszázadokkal később született és elirogott rendszer alapjául szolgáltak. Így találjuk meg GARNIER munkájában BONAVENTURA gondolatait. A túlrészletezés és elaprózódás veszélyét ügyes szerkesztési fogással sikerült SAMURINNAK elhárítania. A könyv végére ugyanis terjedelmes fejezetet illesztett *Megjegyzések és bibliográfia* címmel, s míg a fő részben a történelmi szempontból legfontosabb rendszereket elemzi, addig itt sorolja fel mindazokat a szkémákat, amelyek inkább csak a fő részben felhozott adatok illusztrálására vagy bizonyítására szolgálnak.

SAMURIN határozottan állást foglal a bibliográfiai és a könyvtári osztályozás elválasztásával szemben. Ezek szembeállítása, szerinte, mesterséges ellentét és semmivel sem indokolható. A kétféle osztályozás szoros kölcsönhatásban fejlődött. Bizonyításul hivatkozik DEWEY tizedes osztályozási rendszerére, amely eredetileg könyvtári használatra készült, mégis alkalmazták bibliográfiákban is. A brüsszeli változat kifejezetten bibliográfiai rendszerre alakította át. Ezután ismét behatóan a könyvtárakba, ahol ez idő szerint inkább alkalmazzák, mint a bibliográfiákban.

Mi is tulajdonképpen a célja SAMURINNAK hatalmas munkájával? Elmélyült történelmi kutatásai arra szolgálnak, hogy segítségükkel kidolgozza azokat a szempontokat, amelyeket a meglévő osztályozási rendszerek elbírálásában, valamint egy új tudományos osztályozási rendszer kidolgozásában követni kell. Könyve nem csak a múlt felé forduló történeti jellegű munka, hanem sokoldalú, praktikus következtetésekre vezető iránymutatás az osztályozás problémájának jelen és jövő művelői számára.

Elismerés illeti a Lipcsei Bibliográfiai Intézetet, hogy ezt felismerve gondoskodott róla, hogy német nyelven is hozzáférhető legyen. **TAKÁCS MENYHÉRT**

World press. Newspapers and news agencies. Paris, 1964, Unesco. 158 l.

Már több mint egy éve megjelent az Unesconak ez a kiadványa, amely áttekintést ad az egész világ napi sajtójáról és a hírügynökségekről. A könyv adatait a *World communications* c. Unesco-kiadványból merítették. Mondanivalója, statisztikái ma is érvényesek és időszerűek.

A bevezető fejezet felrajzolja a világsajtó fejlődésének általános irányzatait. Ebből kiderül, hogy az egész világon közel 8000 napilap jelenik meg, összesen mintegy 300 millió példányban. Ez azt jelenti, hogy világátlagban minden 100 lakosra 10 napilap-példány jut, ami nagyon is megfelelő lenne, de természetesen az egyes földrészek, ill. országok között még óriásiak az eltérések. Angliában pl. 100 lakosra 50 példány jut, az afrikai átlagszám viszont csak 1.

Az adatok nagyjából a 1964-i helyzetnek felelnek meg. Ezeket a könyv többfelé összehasonlítja az 1954-i adatokkal, és kimutatja, hogy a 10 év előtti helyzethez képest a hírlapok száma az egész világot tekintetbe véve ugyan 20%-kal emelkedett, ugyanakkor viszont a lakosság emelkedése 26%-os volt, tehát a napisajtó fejlődése nem tudott a népszaporulat növekedésével lépést tartani. Igen sok fejlődésben levő ázsiai, afrikai és latin-amerikai országban azonban a sajtó fejlődésének aránya nagyobb mértékű volt, mint a népszaporulaté.

Az Egyesült Államokban 10 év alatt a példányszám 55-ről 59 millióra, Japánban 34-ről 39-re, a Szovjetunióban 30-ról 39-re emelkedett. Ami a napilapféleségek számát illeti, az egyes földrészek között még mindig igen nagy az eltérés. Az összes napilapok 38%-a Európában, 23%-a Észak-Amerikában jelenik meg, míg Afrikára, Ázsiára és Dél-Amerikára mindössze 26% jut, pedig e földrészekben él az emberiség 70%-a.

Az említett időszakban nagy mértékben fejlődött, különösen az Egyesült Államokban, a napilapok előállításának a technikája is. Legújabbban már a mesterséges holdak segítségével is átvettek a napilapok egymástól híreket, és talán nincs messze az az idő, amikor az olvasó saját otthonában, a televízió képernyőjén egy gombnyomásra megjelenik a napilap.

Világszerte növekedett a hírügynökségek száma is. Míg 10 évvel ezelőtt 54 országban 96 távirati iroda, ill. hírügynökség működött, addig ma már 80 országban 155 dolgozik. Különösen sok új hírügynökség létesült Kelet-Európában, Ázsiában és Afrikában. A hagyományos távirati hírközlés helyébe egyre inkább a telex, a

rövidhullámú rádióközlés lép, és egyre nagyobb szerepet kapnak a mesterséges holdak is mint hírtovábbító eszközök. (Ugyanakkor a nagy városokon belüli autós hírtovábbítás a folytonos forgalmi akadályok folytán lelassult, és így ugyanaz a Reuter-iroda, amely a mesterséges holdakkal is dolgozik, postagalambokat is felhasznált városokon belül igen jó eredményekkel.)

Impozánsak egyes ázsiai államok fejlődési adatai. Így pl. Pakisztán 1955 óta megötszörözte a napilapok példányszámát. Ugyanez Indiában megduplázódott, a napilapok száma viszont 330-ról 465-re emelkedett. Erőteljesen terjeszkedett a sajtó Kínában is, ahol a nagy központi lapok 5–6 vidéki kiadást is megjelentetnek, és ezeket mintegy 1000 írásjelre leegyszerűsített formában adják ki. Egész Ázsiát tekintve azonban a sajtó növekedése nem tartott lépést a népszaporulattal, annál kevésbé, mert a különféle írásmódok okozta problémák, a kis mértékű papírgyártás, a fejletlen technika sok akadályt jelentenek még.

Európa sok tekintetben még mindig messze az élen jár. Az utóbbi tíz évben a kelet-európai államok napilapjai féleségben alig, de példányszámban annál inkább növekedtek. Angliában, mint említettük 50, Izlandban, Luxemburgban, az NDK-ban és Svédországban pedig 40-nél több napilappéldány jut 100 lakosra. Az európai és amerikai hírügynökség-hálózat fejlettsége közismert. Nagy volt az 1953 óta bekövetkező szovjet fejlődés: 60 új napilap indult, a példányszám pedig úgy emelkedett, hogy 100 lakosra 11 helyett most már 18 jut. A *Pravda* tartja a példányszám világrekordját: 6,3 millió példányban jelenik meg.

A könyv legnagyobb része az egyes országokat, szám szerint mintegy 200 államot és különféle területet sorol fel. Mind-egyiknél 7 fő adat, majd szöveges rész szerepel. A fő tájékoztatások: a napilapok száma, példányszáma, a 100 lakosra eső példányszám, az évi újságpapírtermelés tonnákban, az évi újságpapírfogyasztás és az egy főre jutó papírmennyiség egy év alatt. Minden országnál szerepel a lakosság száma is. A szöveges rész röviden ismerteti a napilapok fajtáit, utal az egyéb folyóiratokra, közli, hogy többnyire milyen nyelven jelennek meg az újságok, részletezi a hírügynökségeket, azok kapcsolatait más távirati irodákkal stb.

GOMBOCZ ISTVÁN

Lister, Raymond: How to identify old maps and globes. With a list of cartographers, engravers, publishers and printers concerned with printed maps and globes from c. 1500 to c. 1850. London, 1965, G. Bell and Sons. 256 l. (How to identify series.)

Mindenütt az egész világon, de különösen Angliában, az Egyesült Államokban, Francia- és Németországban rendkívül megnőtt az érdeklődés a régi térképek és földgömbök iránt. Ott, ahol viszonylag számos nagy vagyontű ember van, akik szívesen gyűjtenek régiségeket, ritka könyveket és térképeket, hamarosan jelentkezik annak a szüksége is, hogy a műgyűjtők számára jól használható kézikönyveket adjanak ki, amelyek irányítást adnak arra vonatkozóan mit érdemes gyűjteni, és hogyan szerezhet a gyűjtők tájékozódást a régiségek értékelésében. Ez a szükséglet hozta létre ezt a szép kiállítású kötetet is. A szerző nem térképtörténész, hanem könyvkiadó, aki a műgyűjtők számára már nem egy kézikönyvet adott ki. Ezt a kötetet nem kutatások alapján, hanem eredményes kompiláció révén állította össze. Kétségtelenül így is hasznos munkát végzett, ha műve nem is hibátlan, a laikus érdeklődő számára jó bevezetést jelent a kartográfia történetébe.

Az első fejezetben a térképészet történetének a vázlatát adja a legrégebb időktől kezdve — a XVII. századig az egész Európára, ettől kezdve csak Angliára vonatkozólag. Röviden ismerteti a XVIII—XIX. század egyes jelesebb angol térképészeit, értékelve munkásságuk eredményét. A tengerészeti térképeket is ebben a fejezetben tárgyalja. A második, igen rövid fejezet a csillagászati térképekről szól. A harmadik fejezet a térképsokszorosítás módszereit tekinti át, és megtanítja az olvasót, hogyan ismerheti fel a különféle metszési technikákat a térképeken. A negyedik fejezet a térképek díszítéseiről és a jelkulesről szól: ezt a fejezetet bőséges illusztrációanyaggal kíséri, ami megismerteti a laikust, hogyan lehet egy térkép keletkezési idejét a díszítés alapján meghatározni. Természetesen csak nagy vonalakban tárgyalja ezt a kérdést. Az ötödik fejezet a régi föld- és éggömbökkel, a sphaera armillaris-okkal foglalkozik, áttekintve azok történetét, megjelöli, hogy mely föld- és éggömbkészítőknek milyen termékeny volt a munkássága, s nagyjából értékeli is őket koruk földrajzi ismeretei tekintetében. A függelékben egy — az eddigi kartográfia történeti irodalomban kevéssé méltatott — kérdést tárgyal: a régi térképek papíryanagának vízjegyeiről nyújt sok ábrával kísért áttekintést, mégpedig nemzetek szerint is, természetesen

az angol anyag dominál, a magyar térképtörténészek számára annyira fontos német és osztrák vízjegyeket igen mostoha elbánásban részesíti. Majd hét lapon válogatott térképtörténeti bibliográfiát közöl, a legfontosabb kartográfia történeti forrásmunkákat megadja. Hazánkat sajnos egyedül TELEKI Pálnak a japáni szigetek kartográfiája történetét tárgyaló műve képviseli, a német kiadás 1909-ből. Így aztán nem lehet csodálkozni, ha a következő részben, a kötetnek egyébként legnagyobb erősségében, a 131 lapos nemzetközi térképész-jegyzékben Magyarország ritkán szerepel. Sokkal jelentéktelenebb XVIII—XIX. századi angol, német vagy más nemzetiségű térképek megtalálható nevei mellett hiányoznak olyan, európai viszonylatban is kiváló és színvonalas magyar térképészek nevei, mint MIKOVINYI Sámuel, KRAY Pál, GÖRÖG Demeter vagy LIPSZKY János; amellet a jegyzékben szereplő magyarok más nemzetekhez tartozókként vannak elkönyvelve. Így például HEVENESI Gábor „osztrák” (176. l.), talán mert térképe Bécsben jelent meg 1689-ben; még furesább LÁZÁR diák minősítése, akit LISTER „Lazarus, Ungar”-nak nevez névsorában, úgy látszik, nem tudta, hogy az „Ungar” a nemzetiségét s nem a keresztnévet jelzi a legelső magyar térképésznek. Nemzetisége, igaz kérdőjellel, de hollandusnak van jelölve. (190. l.) A legkülönösebb azonban — s ez már rossz fényt vet az egész névsor megbízhatóságára — az, amit a szerző KORABINSZKYRÓL mond. „Korabinsky, J. M. és Townson R. 18/19. századi térképészek. Hollandok?” — írja kérdőjellel s idézi a címet: *Nieuwe kaart van Hongaryen* . . . Hága, 1801. Világos: KORABINSZKY János Mátyás Magyarország-térképészek TOWNSON Robert: *Travels in Hungary* . . . (London, 1797) című művében felhasznált kiadásáról van szó. Ez a térkép TOWNSON munkájának különböző fordításaiban szerepel a megfelelő nyelvű címmel. LISTER honfitársát, TOWNSONT is megteszi hollandus térképésznek, pedig egy kis bibliográfiai utánjárással meggyőződhetett volna, hogy TOWNSON sem németalföldi, sem térképész nem volt. (187. l.)

De az is kétségtelen, hogy a magyar térképtörténet számára is itt volna az ideje, hogy a nemzetközi kartográfiai irodalomnak szánt kiadványokkal egyszer s mindenkorra elejét vegye az efféle hibáknak. LISTER tévedéseit arra indítanak, hogy ismét felvessük a „Monumenta Hungariae Cartographica” megindításának régóta vajdó kérdését!

A vezetés és igazgatás korszerű tudomány megalapozása és a vezetőképzés gyakorlata. BEÉR János, DOBOSSY Imre stb. közreműködésével összeáll. ERDEI Ferenc. Bp. 1964, MTA Szervezéstudományi Bizottsága. 256 l. Soksz.

A recenziálandó kötet két vonatkozásban is figyelemre méltó a könyvtárosok, bibliográfusok, dokumentalisták számára. Egyfelől *témájánál* fogva (valamennyi tevékenységi ágat érintenek szervezési kérdések), másfelől *műfaji szempontból*. Ugyanis a kötet nem más, mint *magas színvonalú témadokumentáció*, amelyet adott esetben egy akadémiai elnökségi bizottság fémjeléz, és amelynek összeállítói többségükben egyetemi tanárok, akadémikusok. Ebben a vonatkozásban a kötet egyedül álló a hazai tudományos tájékoztatási irodalomban. Figyelemre méltó a kötet több száz tételt tartalmazó bibliográfiája (a felhasznált szakirodalom 1958—1963. évekből) a 230—256. lapokon. (Itt jegyzem meg, hogy erősen vitatható a bibliográfia országok szerinti csoportosítása, tudományos bibliográfiáról lévén szó a tematikus csoportosítás indokoltabbnak látszana.)

A kötet két nagy fejezetre oszlik számos alfejezettel: 1. A vezetés és igazgatás korszerű tudományos megalapozása; 2. A vezetőképzés gyakorlata.

A kötet magyar viszonylatban *úttörő jellegű*: először ad a hazai szakirodalomban összefoglaló képet — gyűjtőfogalommal — a *szervezéstudományról*, annak mibenlétéről, szakterületeiről, történeti kialakulásáról, funkcióiról, módszereiről és technikájáról, a vezetőképzés elméletéről és gyakorlatáról — színvonalas *dokumentációs tanulmánygyűjtemény* formájában, a külföldi szakirodalom alapján.

Mivel a tudományos munkától elválaszthatatlan a tudományos könyvtár, és a szervezéstudomány egyik igen fontos területe éppen a tudományos munka, hasznos volna, ha a kötet ismertté válna tudományos könyvtáraink körében is.

RÓZSA GYÖRGY

Strauss, L. J. — Strieby, I. M. — Brown, A. L.: Scientific and technical libraries. Their organization and administration. New York, 1964, Interscience. 398 l. (Library Science and Documentation 4.)

A második világháború alatt és után, amikor a szakkönyvtárak hihetetlen gyorsasággal, gomba módra növekedtek és szaporodtak, mind sürgetőbben szükségessé

vált egy szakkönyvtári kézikönyv. Az általános igény kielégítésére, az amerikai szakkönyvtáros-szövetség (Special Libraries Association of America) tudományos-műszaki osztályának támogatásával, Lucille J. STRAUSS szerkesztésében jelent meg 1951-ben az a kézikönyv (*Technical libraries; Their administration and management*), amely ettől kezdve másfél évtizeden át a szakkönyvtári munka standard összefoglalása maradt, s amelynek a jelen kötet szinte teljesen átdolgozott és jelentősen kibővített új kiadása.

Az új kiadás lényegében megőrizte elődjének szerkezetét és fejezetrendjét, tartalmilag azonban teljesen korszerűsítették.

A kötet a *hagyományos* szakkönyvtári módszerek és eljárások kézi- és tankönyve. A szerzők véleménye az volt, hogy lehetséges ugyan, hogy a nem-hagyományos módszerek — különösen a nagy könyvtárakban — széles körű alkalmazásra fognak találni, az azonban biztos, hogy mindig szükség lesz könyvtárak tervezésére, megfelelő kiadványok kiválasztására és beszerzésére, gyorsan kikereshető rendben való tárolásukra és belőlük meghatározott információk szolgáltatására.

Az előszó tanúsága szerint a kötet — a fenti korlátozással — a szervezési módszerekbe és a legfontosabb funkciókba való általános bevezetés keretein belül négyféle célkitűzést kíván megvalósítani: 1. ki akarja elégíteni a gyakorló szakkönyvtárosok igényeit; 2. szakmai és bibliográfiai, alapeszközt akar a kezdő szakkönyvtárosok kezébe adni; 3. tankönyvül kíván szolgálni a könyvtároshallgatóknak és egyéb érdeklődőknek; 4. képet kíván adni a könyvtár szerepéről és szervezetről az olyan intézményeknek, amelyek könyvtárat akarnak létesíteni.

Az utóbbi csoport, a könyvtár alapításának a gondolatával foglalkozó intézmények számára csak a könyv első négy fejezete igazán fontos, amely az általános bevezetés után a személyzeti, költségvetési, elhelyezési és berendezési kérdéseket ismerteti. A többi fejezetek az állomány gyarapításával, katalógizálásával és osztályozásával, a nem-könyv jellegű dokumentumok feldolgozásával, az olvasószolgálattal, a tájékoztatás szétszágásával és a referensszel, illetve irodalomkutatással foglalkoznak. A könyv a kérdéseket általában erősen gyakorlati szempontból, számos példa bemutatásával közelíti meg. A nyolevantalapos függelék általános és egyes szakterületekre vonatkozó referensz-eszközöket sorol fel, ez a miniatűr másodfokú bibliográfia a referensz-gyűjtemény hasznos kiindulópontja lehet.

A hasznos kézikönyv gyakorlott könyvtárosok számára talán kissé túl alapfokú, de a gazdag kiegészítő irodalom és jegyzetanyag őket is kárpótolja.

SZILÁGYI TIBOR

McColvin, Lionel Roy—Reeves, Harold: *Music libraries.* Completely re-written, rev., ext. by Jack DOVE. Vol. 1—2. (London, 1965), Deutsch. 2 db.

Az antikvár kereskedések közel három évtizede magas árfolyamon jegyzik McCOLVIN és REEVES alapvető fontosságú zenei könyvtári kézikönyvét. A Deusch kiadó cég ezért régi és sokat sürgetett követelésnek tett eleget, amikor a művet Jack DOVE átdolgozásában, az eredeti megfogalmazás tiszteletben tartásával ismét kiadta.

Lionel Roy McCOLVIN az angol zenei könyvtári élet kiemelkedő egyénisége. Túlzás nélkül állíthatjuk róla, hogy mindaz, ami a zenei könyvtárak fejlődése terén az 1930-as évektől történt — közvetve vagy közvetlenül — neki köszönhető. Személyében kiváló zenetudós és lelkes szakkönyvtáros ötvöződik. Legfőbb célkitűzése — már 1924-ben, első publikációjában, a *Zenei közművelődési könyvtárban* is azt tükrözi —, hogy a zenét a könyvtárak segítségével minél szélesebb rétegekhez juttassa el. A KODÁLY-i mottót: „legyen a zene mindenkié” — a nagy hagyományokkal rendelkező angol zenei életben a maga könyvtári eszközeivel már igen korán igyekezett megvalósítani. Barátjával és harcostársával, Harold REEVES zeneműkiadó és bibliográfussal 1937-ben adta ki először a most újra megjelenő kétkötetes művét. Jack DOVE — az átdolgozó — Hove városi könyvtáros, aktív muzsikusként a Royal College of Organist és a Royal College of Music, e két nagy hírű angol zenei testület tagja. Nagy hagyománytisztelettel, az eredeti mű szellemének megfelelően frissíti fel az anyagot. Az első kötetben általános zenei könyvtári ismereteket találunk. A XX. századi angol zenei élet rövid fejlődésének történeti összefoglalása után a gyakorló zenei könyvtárosnak szánt ismereteket összegezi, kezdve a rendelkezésre álló folyóiratokon és katalógusokon, a kiadók és kereskedők tevékenységének ismertetésén keresztül az egyes könyvtári tudnivalóig, mint pl. a címléírás, osztályozás stb. A második kötet válogatott bibliográfia. Ebben DEWEY zenei osztályozási csoportjainak a beosztásában közli a beszerzésre javasolt műveket. A két kötet hézagpótló jelentőségű, bár néhány sajnálatos hiányosságra fel kell hívunk a figyelmet.

Ilyen pl. az, hogy az első kötet, amely a gyakorlati ismereteket hivatott közölni, csak a legáltalánosabb tudnivalók szintjén mozog. Ki kell emelnünk az angol könyvtárak adatainak széleskörű ismertetését, valamint a világ vezető zenei könyvtáraitól nyújtott áttekintést. Csak sajnálhatjuk, hogy a népi demokráciák közül csak a csehszlovák és a lengyel könyvtárak ismertetési kaptak helyet. (Ez is felhívja a figyelmet az ezen a téren mutatkozó adósságainkra.) A második kötet E. T. BRYANT 1959-ben kiadott *Music librarianship* c. művének a kiegészítése. Sajnálatos, hogy ez a kötet is — mint az első —, csaknem kizárólag az angol zenei könyvtárosok számára készült, és például olyan fontos terület közlését, mint a zenei könyvtári szakirodalom, csaknem teljesen mellőzi. A könyv újabb kiadását mégis örömmel kell üdvözölnünk, mert BRYANT, HINRICHSEN és mások közelmúltban megjelent zenei könyvtári publikációival együtt hasznos segédesszközként forgathatjuk.

VAVRINECZ VERONIKA

Manuel pratique de reproduction documentaire et de sélection. Paris, 1964, Gauthier-Villars. 341 l. (Publication FID 353.)

A kézikönyv az Unesco támogatásával a FID kiadványaként jelent meg; Paul POINDRON állította össze André CHONEZ, Raymond GAUDRIault és Edouard JAQUEMIN közreműködésével.

A FID egy igen korszerű kérdésben, a könyvtári és a dokumentációs munka fejlesztésében kívánt segítséget nyújtani ezzel a kiadvánnyal, elsősorban a kevésbé fejlett országok szakemberei számára.

A könyv két önálló fő részre tagozódik: az első a könyvtári és dokumentációs tevékenységgel kapcsolatos sokszorosító eljárásokkal és gépekkel, a második a selekciójával foglalkozik.

A reprodukciójával foglalkozó részben először az „újra előállítás” fogalmával ismerkedünk meg, majd az egyes sokszorosító és másoló eljárások részletes taglalása következik, mégpedig a következő sorrendben: gépirás, hektográfia, stencilezés, fénymásolás, ofset sokszorosítás („Rotaprint”), címléírás („Adressograph”, „Adrema”), sorkizárásos író-szedőgépek (nálunk ismert típusa a „Vari Typer”), mikro-kártya- és mikrofilmkészítés, kontakt fénymásolás, Verifax eljárás, Copyflo eljárás, „klasszikus” fényképezés, diazo eljárások („Océ”, „Entoce” stb.), végül a xerográfia. Az egyes eljárások ismertetése kap-

csán az elméleti kérdések tisztázása után a szerzők az illető eljáráshoz szükséges gépekkel, készülékekkel (és vázlatosan azok működésével), anyagokkal (lemez, előhívó, vegypapír stb.), egyéb berendezési tárgyakkal (bútor stb.), beszerzési és működtetési költségekkel ismertetik meg az olvasót, majd vázolják az eljárás előnyeit és hátrányait. Külön fejezetben foglalkoznak avval, hogy melyik eljárás mely intézményben és milyen célra felel meg, figyelembe véve az intézmények nagyságát, funkcióit, igényeit; azt is megvizsgálják, hogy milyen arányban vannak egymással a beruházási és működtetési költségek. A sokszorosítással foglalkozó rész utolsó fejezete a szervezés, beruházás, felszerelés, a másolatok megőrzésének a kérdését ismerteti, végül a személyzeti és helyiség-igényekre tér ki.

A második rész — az elsőhöz hasonló részletességgel — a szelekcióval foglalkozik. Bevezetésül megállapítja a szelekció helyét a könyvtár és a dokumentáció szervezetében, majd az elméleti és a szervezési kérdések ismertetése után a különféle műveleteket, eljárásokat és azok gépeit, a lyukkártyákat és szalagokat, a kódolás kérdését, a lyukasztás, az ellenőrzés, a feliratkészítés, a visszakeresés kézi, félautomata és automata gépeit, készülékeit ismerteti. E részben is külön fejezetben foglalkoznak a szerzők a könyvtárak és dokumentációs központok számára legcélszerűbb módszer és ehhez tartozó berendezés

kiválasztásával és használatba vételével.

Az ismertettelt eljárások és gépek stb. a ma ismert és a könyvtári és dokumentációs gyakorlatban már bevált legkorszerűbbek. A magyar olvasó számára hátrányos, hogy a bemutatott sokszorosító gépek nagy része nálunk nem ismert vagy nem levő típusú, az itthon használt gépekről nem igen történik említés; számunkra az is csökkenti a könyv használhatóságát, hogy a beruházási, működtetési és egyéb költségeket a szerzők francia frankban adják meg, ami azonban francia könyvről lévén szó, természetes.

Összefoglalva: a szerzők a kérdéseket szintetikus módon tárgyalják meg, az eljárások és gépek, készülékek közül azokat ismertetik, amelyek a gyakorlatban már beváltak; ennek során azonban szinte valamennyi jelenleg korszerűnek mondható eljárással foglalkoznak. A könyv igen alkalmas tankönyvnek, mert az olvasó minden eljárásról rövid, de viszonylag teljes ismertetést talál benne; a kérdéseket jól ismerők számára is hasznos, mert segítséget nyújthat, ha egy intézmény egy új sokszorosítási vagy visszakereső eljárást akar kiválasztani, alkalmazni. Kész megoldásokat a szerzők — helyesen — nem adnak. A könyv használhatóságát elősegíti a sok és gondosan kiválogatott ábra és a bő — magyar szerzőkre is hivatkozó — bibliográfia.

NÉMETH BÉLA

BIBLIOGRÁFIÁK

A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1945—1954. Szerkesztette: SÁNDOR István. Bp. 1965, Akadémiai Kiadó. 463 l.

Egy adatgyűjtemény, amely valamely tudományág magyar szakirodalmának a felmérését tekintti feladatának, mindenképpen hasznos vállalkozás. E vállalkozás jelentőségét fokozza az, ha olyan tudományterülettel kapcsolatban történik a bibliográfiai adatfeldolgozás, amelynek az irodalmi dokumentumai a tudományterület jellegénél fogva teljes egészükben a magyar és magyar vonatkozású szakirodalom fogalmi köréhez tartoznak. SÁNDOR István vállalkozása — 10 év (1945—1954) magyar néprajzi irodalmának bibliográfiai szintézis jellegű feldolgozása — ezért jelentős, ezért emelkedik ki az utóbbi időkben eléggé elszaporodott ún. nemzeti szakbibliográfiák közül. Egy néprajzi bibliográfia, amely nem szorítkozik a szorosan vett ha-

zai szakirodalom feltárására, hanem nyilvántartja a magyar népre és általában Magyarország népeire vonatkozó hazai és *külföldi* könyveket, tanulmányokat és azok ismertetését; magyar kutatóknak más népekkel foglalkozó munkáit; külföldi szerzőknek hazánkban megjelent műveit; továbbá a határainkon kívül élő magyar népcsoportokra vonatkozó hazai és külföldi irodalmat; regisztrálja a magyar tudósok külföldön megjelent munkáit, a magyar néprajznak mint kutatási területnek a teljes szakirodalmát mutatja be.

Ez a tartalmi teljességre törekvés SÁNDOR Istvánnak, a magyar néprajzi bibliográfia és tájékoztatás fáradhatatlan művelőjének maradéktalanul sikerült.

Elsősorban szembeötlő a feldolgozott anyag gazdagsága. 6020 tétel szerepel ebben a bibliográfiában, amely 60 szakcsoportba rendezi ezt a nagyon terjedelmes

anyagot. Az etnográfia és a folklór minden ágazatában való elmélyülés tette csak lehetővé SÁNDOR István számára, hogy 10 év ilyen meglepően nagyszámú termékét áttekinthetően, világosan rendezze. A szakcsoportokon belüli tagolás tiszta képet ad az egyes részproblémák feldolgozottságáról, az elért eredményekről. A néprajzi bibliográfia nem csupán rendezett címjegyzék, hanem segédtudományi funkciót betöltő alkotás. A vele szemben támasztott alapkövetelményeket SÁNDOR István a következőképpen fogalmazza meg: „Anyagunk elhatárolásában a néprajztudomány fogalmából indulunk ki, figyelemmel a szakterület újabb fejlődésére, az újabban kialakuló szemléletre és módszerekre.” Ebből kiindulva, mivel a tudomány szak – mint egyébként minden korszerű tudományos vizsgálódás – a vizsgált jelenségeket nem összefüggéseiből kiemelve, hanem a gazdasági-társadalmi viszonyokba ágyazottnak szemléli, a bibliográfia kiterjeszkedik mindazon kérdések irodalmára, amely a paraszti kultúra és életmód történeti alulakulását néprajzi szempontból tárgyalja, így azoknak a kérdéseknek az irodalmára is, amely a mezőgazdaság szocialista átalakulásával kapcsolatban a falusi lakosság életmódjának a változására vonatkozik.

Ez a szemlélet alapvetően helyes. A bibliográfus számára azonban új és nehezen megoldható feladatot jelent a volumenében megnövekedett és a „határterületekkel” rendkívül kibővült szakterület bibliográfiai ellenőrzése. Úgy gondolom, a bibliográfiai ellenőrzésnek ilyen értelemben vett megvalósítása növelte meg a bibliográfia terjedelmét, hiszen egy olyan korban, amikor a történeti és irodalomtörténeti kutatás a népi, plebejus hagyományok és mozgalmak felderítésére oly nagy erőfeszítéseket tett, a „néprajzi” vonatkozású szakirodalom rendkívüli mértékben megnövekedett, a néprajz határterületei kitágultak. SÁNDOR István mértéktartását mutatja, hogy erős kritikával végezte az anyaggyűjtést, és nem kezelte a néprajz „segédtudományaként” a történettudományt, az irodalomtörténetet, a nyelvészetet, a geográfiát, a művészettörténetet stb.

Nem tudunk azonban egyetérteni a bibliográfia azon törekvésével, hogy az általa „feltudományos”-nak nevezett irodalom könyvészeti feltárását is elvégezze, hivatkozva arra, hogy ezek a művek esetleg a tudományos kutatás által is felhasználható adatokat is közölnek. A társadalmi tudományi bibliográfiák egyik alapvető problémája mutatkozik abban, hogy a társadalomtudományi kutatások zömében a

kutatás tárgyát képező valamennyi dokumentum feltárása egy szakbibliográfia keretében nem valósítható meg; ésszerű keretek közé csak akkor szorítható, ha a kutatás igényeit kielégítő *szakirodalomra*, vagyis a primer jellegű közléseket tartalmazó dokumentumokra korlátozódik.

Egy bizonyos, ez a kiemelkedő bibliográfiai szintézis a kutatók, a könyvtárosok, a magyar népi hagyományok és népelet iránt érdeklődők széles rétege számára nagyon megbízható, korszerű, tudományos rendszerezési tájékoztatást nyújt a felszabadulásunk utáni első tíz esztendő néprajzi irodalmáról.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Tezla, Albert: An introductory bibliography to the study of Hungarian literature. Cambridge Mass. 1964, Harvard Univ. Press. 290 l.

Magyar bibliográfus számára öröm és meglepetés. Megjelent az a bibliográfiai kalauz, amely feltárja a magyar irodalom tanulmányozásához leginkább szükséges nyomtatott forrásokat, a legkönnyebben hozzáférhető szövegkiadásokat, a legkorszerűbb és legjelentősebb irodalomtörténeti feldolgozásokat, a magyar irodalom megismeréséhez szükséges bibliográfiai forrásokat.

Ma már általánossá vált felismerés; a gondosan szerkesztett bibliográfiai bevezető egy tárgykör irodalmában való eligazodáshoz úgyszólván elengedhetetlen, különösen ha egyetemi hallgatókat akarunk önálló munkára ösztönözni. Most, TEZLA professzor jóvoltából, lelkes, fáradhatatlan munkája eredményeképpen kezünkben van a magyar irodalomtörténet régen nélkülözött bibliográfiai bevezetője. Szépséghibája — és ez nem a kitűnő szerzőre vet rossz fényt —, hogy nem nálunk, hanem az Egyesült Államokban jelent meg, nem magyar nyelven a hazai egyetemi hallgatók, kezdő kutatók igényeinek a kielégítésére, hanem angolul, a magyar irodalom iránt érdeklődő amerikai közönség számára.

Egyébként nem ritkaság, hogy idegen irodalmak bibliográfiai bevezetőit olyan országokban is elkészítik, ahol az idegen nyelvet és irodalmat oktatják. Kitűnő példa erre ORSZÁGH László máig is jól használható munkája: *Bevezetés az angol nyelv- és irodalomtudomány bibliográfiájába* (Bp. 1944.). Az a tény, hogy az amerikai közönség számára készült a bevezető, határozza meg azokat a szempontokat, amelyeket a szerzőnek munkája közben figye-

lembe kellett venni, és amelyekről egy rövid ismertetés keretében sem szabad megfedkezni.

TEZLA professzort a magyar irodalom iránti értő szeretetén kívül elsősorban az ösztönözte a munkára, hogy a magyar irodalom és irodalomtörténet megismeréséhez szükséges források — a könyvek és folyóiratok — az Egyesült Államok könyvtáráiban szétszóródva a legkülönbözőbb helyeken találhatók. Bibliográfiája, amely egyben lelőhelyjegyzék, útmutatást kíván adni arról is, hogy az Egyesült Államok és Nyugat-Európa melyik könyvtárában áll rendelkezésre a bibliográfiai bevezetőben ismertetett munka. Ez a gondos lelőhelyjegyzék a mi számunkra rendkívül tanulmányos és érdekes. Elsőzben kapunk képet arról, hogy a magyar irodalmat és irodalomtörténetet 112 amerikai és 18 nyugat-európai könyvtárban milyen művek képviselik; ezek a művek hány könyvtárban hol találhatók.

Figyelemre méltó ilyen szempontból a bibliográfia szerzőjének saját tapasztalatai alapján nyújtott értékelése: „Mind a Harvard College Library, mind a New York Public Library régóta törekszik magyar gyűjtemény kiépítésére és azt állandóan fejleszti. A New York Public Library gyűjteménye nagyobb, és jelenlegi gyűjtési tevékenysége is erőteljesebbnek látszik. A Library of Congress, amely szintén már régóta gyűjt magyar anyagot, az utóbbi években BAKÓ Elemér irányítása alatt növelte gyűjtési tevékenységét. A Cleveland Public Librarynek elsősorban magyar írók műveiből jó gyűjteménye van, de azt tapasztaltam, hogy újabban a gyűjtemény nem fejlődik. A három chicagói könyvtár közül egyedül a Chicago Public Libraryt érdemes megemlíteni népszerű szerzőkből álló gyűjteménye miatt. A Columbia Egyetem könyvtárának gyűjteménye feltűnően fejlődött 1959 óta, ami a New York Public Library nagy gyűjteményével együtt azt jelenti, hogy ezen a területen New York az a város, amely a legjobb kutatási lehetőségeket nyújtja... A minnesotai egyetem könyvtára csak nemrég fogott gyűjteménye kiépítéséhez; a szépirodalomra és annak tanulmányozásához szükséges anyagra fordítja a legnagyobb figyelmet, és lehetséges, hogy a gyűjtemény tartalmazni fogja a legfontosabb másodlagos forrásokat és a legjobb szövegkiadásokat.”

A lelőhelyek felsorolása a bibliográfiai bevezetőnek, amely 1295 annotált tételt tartalmaz, talán legfőbb érdekessége, de korántsem legnagyobb érdeme. Az anyag mintaszerű elrendezése, az általános jellegű és szakbibliográfiai források pontos

felsorolása, világos ismertetése és értékelése a magyar irodalomtörténeti és határterületi irodalom korszerű periodizáció alapján történt összefoglalása és végül mintegy 100 magyar író munkásságának bibliográfiai feltárása határozza meg a munka valódi értékét.

Az ismertetett művek és írók száma korlátozott. Bizonyára lehet vitázni a felett, hogy a kevés magyar író között kell-e ismertetni VAS GEREKEN vagy NYIRÓ József munkásságát, vagy hogy az élő írók névsora — DÉRY Tibor, ILLYÉS Gyula, KASSÁK Lajos, MÁRAI Sándor, NÉMETH László, SZABÓ Pál, TAMÁSI Áron, VERES Péter — nem szorulna-e kiegészítésre? Nyilván a külföldi könyvtárak gyűjteményeinek a hiányosságai adnak okot az ilyenfajta kifogásokra.

Egészében egy gondosan szerkesztett, sajtóhibáktól, elírásoktól mentes, kitűnő mutatókkal ellátott bibliográfiai munka fekszik előttünk, amely gyakorlati értékén túl az Amerikában született tudós szerző szép üzenete szülei hazájának.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Guide to the world's abstracting and indexing services in science and technology. Washington, 1963, National Federation of Science Abstracting and Indexing Services. 183 l.

A hatvanas évek felé már újra égetően szükségessé vált a világ referáló és indexelő szolgálatai által kiadott folyóiratok összefoglaló jegyzékének az összeállítása. 1958-ban egyidőben vetette ezt föl a washingtoni National Federation of Science Abstracting and Indexing Services és a Library of Congress természettudományi és műszaki osztálya. Nem általános, hanem csak e két utóbbi hatalmas és viharosan fejlődő tudományos terület tájékoztató intézeti és ezek sajtójának e világjegyzékét sürgették. A két javaslattevő szervezet munkája és a National Science Foundation támogatása eredményeképpen született meg az újabb *Guide*, amely két korábbi jegyzéket, az 1959-ben kiadott FID-féle *Index Bibliographicus* 4. kiadásának első (Science and Technology) kötetét és a *Guide to U. S. indexing and abstracting services* 1960-ban megjelent *Science and technology* kötetét korszerűsíti.

A munka menete az volt, hogy a Library of Congress említett osztályának a munkatársai — átvizsgálván saját állományukat, továbbá az amerikai National Library of Agriculture és a National Library of Medicine állományát is — 3155 gyűj-

tött címből rostálták ki a világegjegyzékbe felveendő címeket. Így került ki a váltogatásból 40 országból eredő 1855 tájékoztató intézmény és ezek folyóiratainak a címe. (365 az USA-ból, 195 Nagybritanniából, 182 Nyugat-Németországból, 147 Franciaországból, 117 a Szovjetunióból, 79 hazánkból stb.). Nemzetközi kapcsolataink ezen a területen látnivalóan jól működnek, mert pl. a FARAGÓNÉ—JÁNSZKY-féle *Könyvtári tájékoztató* ilyen teljességű összeállítással nem szolgál.

A *Guide*-ben való gyors eligazodást kitűnő táblázatok szolgálják. Az első a tizedes osztályozás alapján ad áttekintést. A tájékoztató szolgálatok *leíró adatait* a rákövetkező *betűrendes fő rész* közli, és ezek a szolgáltatásokat ismertető leírások — a beszolgáltatott adatok változó bősége szerint — 12 kérdésre adnak feleletet. A leírások utolsó sora (vagy sorai) a szolgálatot jellemző *tárgyszavak* sűrített egymásutánja. Ezek a tárgyszavak *külön táblázatban* (Subject index) betűrendbe szedve, a fő rész tételszámaival felszerelve ismét visszakalauzolják a kutatót a részletes leíró részhez. A *földrajzi* mutató országokként sorolja fel a referáló, tájékoztató szolgálatok folyóiratainak a rövidített címeit. Gazdag mutatórendszerét könyvtárosaink figyelmébe ajánljuk.

Lapozgatjuk a *Kalauzt*. Tarka egyvelegben egymás mellett van itt hatósági tájékoztató intézet, országos szakkönyvtár, vállalati, kutatóintézeti könyvtár és dokumentációs iroda. Hatalmas referáló lapok évi száz abstract-nyi referátummal szolgáló kis lapocskákkal. A versengés a dokumentációs központ és szakkönyvtár között már a múlté.

KÓHALMI BÉLA

Bibliografia východného Slovenska 1945—1964. Hlavný red. Ladislav SOTÁK. Košice, 1963—, Štátna vedecká knižnica. Soks.

8. zv. BOHUŠ, Ivan: *Vysoké Tatry 1945—1961.* 1964. 414 l.

10. zv. REPČÁK, Jozef—POTEMRA, Michal: *História a národopis.* 1964. 335 l.

11. zv. **Bibliografia východného Slovenska 1962.** 1963. XXVI, 294 l.

Kelet-Szlovákia — néhány fejlettebb helyétől eltekintve — Csehszlovákia legelmaradottabb területe volt. Ezért a szocialista állam terveiben ez az országrész mindig az egészét meghaladó fejlesztéssel szerepel. A helyzet illetően való állása teljes mértékben indokolja azokat a regionális bibliográfiai erőfeszítéseket, amelyeknek központja a kassai Tudományos Könyvtár.

A címben felsorolt három kötet a könyvtár legjelentősebb vállalkozásának: Kelet-Szlovákia 1945—1964 közötti évkörre vonatkozó regionális bibliográfiájának eddig elkészült és kiadott része. A 13 kötetre tervezett ciklus az alábbiak szerint válik teljessé: 1. Politikai és közélet, 2. Gazdasági építőmunka, közgazdasági kérdések, 3. Mezőgazdaság, 4. Ipar, 5. Irodalom és nyelvtudomány, 6. Művészet, 7. Természettudományok, egészségügy, sport, 8. Magas Tátra, 9. Közoktatás, kultúra, népművelés, 10. Történelem és néprajz, 11. A terület 1962. évi irodalma, 12. A terület 1963—1964. évi irodalma, 13. Kumulatív mutatók az 1—12. kötethez.

A ciklus beosztása a munkálatok koncepcióváltozásáról árulkodik. A bibliográfiát kezdetben éves összefoglalók formájában képzelhették el, és kiadásához is így fogtak hozzá. Csak az 1962. évi kötet tapasztalatai alapján döntöttek az irodalmat 1945—1961 között feltáró tematikus kötetek mellett. Bizonyosága ez annak, hogy közép-európai méretű régiókban a regionális bibliográfiáknak csupán nagyobb időszakokat felölölő retrospektív válfajai művelhetők a tudományos tájékoztatás igényei kielégítésének reményével.

A vállalkozás az adott területre vonatkozás kritériumát fogadta el alapelveül, és szerencsésen elkerülte a területen való megjelenés szerinti felvétel csábításait. A nemzeti bibliográfiához és repertóriumhoz képest mélyebben tárja fel a területre vonatkozó dokumentumokat. Ezt részben a helyi sajtó publikációinak, részben a hagyományosan fel nem tárt dokumentumoknak (lényeges és más dokumentummal nem pótolható információt hordozó kisnyomtatványok, publikálatlan anyagok, hangrögzítések, rádióműsorok jegyzőkönyvei) felvételével éri el. Minthogy — nemzeti bibliográfiák figyelése, illetve sajtófigyelőszolgálatok előfizetése segítségével — felveszi a területre vonatkozó külföldi (elsősorban: népi demokratikus) anyagot is, a gyűjtés horizontálisan is túllép a nemzeti bibliográfia határain.

A fenti elvek szerint a majdnem két évtizedes tárgyidőszakra összegyűjtött címanyag — a *Magas Tátra* és a *Történelem és néprajz* kötet tanúsága szerint — még árnyalt tárgyi bontásban is olyan kiegyenlített információbőséget kínál, amelynek figyelembevétele a terület gazdasági és kulturális fejlesztésénél már nem nélkülözhető.

A 10. kötet bevezetőjében Ladislav SOTÁK, a ciklus főszerkesztője azt írja, hogy a bibliográfia kiadásával kapcsolatban két lehetőség között választhattak:

vagy várnak még 2–3 évet, s akkorra hibátlanabb művel jelentkezhetnek, vagy — a társadalmi szükségletre hivatkozva — vállalják a nagyobb kockázatot. Mi a nagytávlatú alkotás első kötetének apró, de bosszantó fogyatékoságait (sok a nem autopszia alapján felvett cím, s ennek következtében a felvételek egyenetlenek, az egyes címszavakon belül a fontossági és az időrendi felsorolás tipográfiai megkülönböztetés nélkül keveredik, az alkalmazott stencil-technika szegényes lehetőségeit sem használja ki a publikáció) látva, inkább az első lehetőséget választottuk volna.

Nem lenne baj, ha a további kötetekre kicsit még várunk kellene, s a hosszabb kihordási időért cserébe körültekintőbben szerkesztett és tipográfiailag áttekinthetőbb köteteket kapnánk cserébe. Az alighanem egyszeri lehetőséget jelentő vállalkozást kár lenne felületi hibákkal és jellegtelen, szürke külalakkal diszkreditálni.

FUTALA TIBOR

Bibliographie zur Geschichte der Stadt Leipzig. Sonderband 3. Die Kunst. Bearb. von Edith ROTHE. Weimar, 1964, H. Böhlau Nachf. 431 l.

Lipce nyolcszáz éves. Múltjához méltó bibliográfiát kapott, amelyben izgalmas felfedezés is bőven akadna. A nagyszabású és folyamatban levő vállalkozást nehéz megítélni egyetlen kötet alapján, akkor is, ha az önmagában is lezárt részt képvisel. Lipce történetének a bibliográfiáját a szerkesztők mintegy 44 ezer tételes összeállításra tervezték, a jelenlegi harmadik kötet ebből az óriási anyagból 7600 egységet regisztrál. Ebből a város zenei életére 2400, a színházakra mintegy 2000 cím jut, a többi megoszlik az irodalom, képzőművészet, film stb. között. Az anyaggyűjtést 1960-nal zárták le, néhány fontos művet azonban felvettek akkor is, ha 1960 után jelent meg. A lezárás időpontját az indokolja, hogy az 1960 utáni anyag kurrens összeállításokban kapott helyet.

A címanyag rendező elvénél a szerkesztők a szakrendet választották. A szakrend kialakításában elkerültek minden mechanikus ismétlődést, a világosan tagolt, meglepően egyszerű szisztémát a kívánalmaknak megfelelően kombinálták a második rendező elvnek választott szerzői betű-, illetve időrenddel. Akiben jogosan merülnek fel kétségek aziránt, hogy szakrendszerek alkalmasak-e ilyen mennyiségű anyag tematikai visszakeresését biztosítani, az ne sajnálja a fáradságot, és nézze meg a ritka kivételt. A szerkezet sikerült

voltát a szerző is érzi, s ezzel indokolja, hogy egy névmutató kivételével minden más regisztert mellőzött. Persze van egy titka annak, hogy egy bibliográfia világos, áttekinthető, a visszakeresés egyszerű és kézenfekvő legyen: bátran kell szelektálni! Bármennyire is közhely ez a megállapítás, a bibliográfus munkájának a minőségi értékelése mégis azon a ponton fordul meg, hogy képes-e megfelelni a válogatás lényegi funkciójának: kevesebb művel többet adni. (Az sem lehet véletlen, hogy a *Budapest-bibliográfia* kritikusi az egyébként igen jó összeállítást a szerkezet helyenkénti mechanikus jellege mellett elsősorban túlzúsúfoltsága miatt marasztalták el.) A helytörténet komplex jellege miatt természetesen egyetlen könyvészeti munka sem lehet tökéletes. Csak fájlalni tudjuk, hogy Lipce történetének a bibliográfiájában az irodalomról szóló fejezet vérszegényebb, mint pl. a zenei vagy képzőművészeti rész. Az irodalmi anyag egy része ugyanis az *Egyetem* kötetébe került. Tehát széttöredezett. A címek jelentős része természetesen annotált.

Érdekesége a bibliográfiának, hogy szakrendje ellenére kitűnő bibliográfiai segédeszköz. A szakrend megfelelő részénél mindig találunk személyekről szóló részeket: a művész nevét ritkított szedéssel, a név után évszámadatokat a születés és halálozás évével, majd egy-kétsoros megjegyzés arról, hogy az illetőnek milyen kapcsolata volt Lipcésével. Ezután következik a vonatkozó irodalom. A személyek visszakeresését névmutató segíti elő.

Befejezésül annyit jegyünk meg, hogy a szerkesztőknek nem állt rendelkezésére egy gondozott Lipce-gyűjtemény. Az anyagot könyvtárak, levéltárak, múzeumok, egyetemi intézetek, sőt magángyűjtemények gondos tanulmányozásával kellett összegyűjtenie.

HORVÁTH TIBOR

Bánó Zsuzsa: Kurrens szakfolyóiratok Vas megye üzemi műszaki és intézményi könyvtáraiban. (Boríték cím: Szakfolyóiratok lelőhelyjegyzéke.) [Szombathely], 1965, Vas megyei Könyvtárközi Bizottság, Városi Tanács soksz. 45 lev.

A megyei könyvtárak megélenkülő tudományos kiadó-tevékenységében — amelyben a periodika-címjegyzékek eddig is tekintélyes helyet foglaltak el — új szint csillogtat ez a tudunkkal első megyei szintű központi folyóiratkatalógus. Az összeállítás azokat a folyóiratokat vette figyelembe, amelyek 1965-ben a megye könyvtári intézményeibe jártak. Nem tesz különbséget bel- és külföldi anyag között,

viszont csak szorosan vett szakfolyóiratokra terjeszkedik ki, nem közli a képes újságok, a napilapok, a divatlapok és vicclapok adatait. Elsődleges célja — mint azt szűkszavú, de precíz előszavában mondja — a folyóiratok helyi jellegű könyvtárközi kölcsönzésének az elősegítése.

A betűrendes címjegyzék 720 számított tételt tartalmaz; ezek jelentős része Vas megye különféle üzemének a műszaki könyvtáraiba jár — a szám elég jelentős ahhoz, hogy a Berzsényi Dániel Könyvtár által felajánlott segítséggel forgalmazva regionális szinten elég messze terjedő kutatói igényt elégítsen ki. A lelőhelyet az egyes könyvtárak országos kódrendszere szerint határozza meg; ezek jegyzéke megelőzi, a betűrendes tárgymutató követi a betűrendes katalógus-részt.

Célja és rendeltetése a kis könyvecskének nem az országos lelőhelyjegyzék kicsinyített változatának a közreadása, hanem konkrét helyi igények kiszolgálása. Sőt, menjünk tovább, ilyen igények felkeltése is mind a helyi szakemberek, mind az átlagolvasók sorában. Ezért jó kezdeményezés, még mindig nem túl bő periódika-bibliográfiai irodalmunk fontos gyarapodása.

D. B.

Brasseur, Paul: Bibliographie générale du Mali. Anciens Soudan Français et Haut-Sénégal-Niger. Dakar, 1964, IFAN. 461 l. (Catalogues et documents 16.)

Az új afrikai államok közül ezúttal a Mali Köztársaság jelentkezett az országra vonatkozó irodalom retrospektív bibliográfiai feldolgozásával. Ez a vállalkozás a dakari egyetem Francia-Fekete-Afrika Intézetének keretein belül, az Intézet dokumentációs kiadványai sorában jelent meg. Mali mint a Francia-Afrika része már az első világháborút megelőző években felkeltette a bibliográfusok érdeklődését. Edmond JOUCLA 1912-ben adta ki Francia-Afrika első bibliográfiáját, amelyben már jelentős szerepet kapott a jelenlegi Mali Köztársaság területére vonatkozó irodalom. Ezt az anyagot számos tétellel bővítette és újra kiadta G. GANDIDIER 1937-ben. A Mali Köztársaság területére vonatkozó angol nyelvű összefoglalás, amely csak a társadalomtudományi publikációkat tartalmazza, 1942-ben jelent meg először.

P. BRASSEUR bibliográfiája teljességre törekszik, nem csupán nyomtatott forrásokból dolgozik, hanem a levéltárakban található iratanyagot is feltárja. Gazdasági intézmények kimutatásait épp úgy megtaláljuk, mint a kéziratos források sokszorosított változatait. A szerző az irodalmat speciális szakrendben dolgozza fel.

A természeti adottságok irodalmával vezetni be a gyűjteményt. Itt találjuk a meteorológiai, geológiai, geomorfológiai, hidrológiai anyagot. A szakbeosztás következő nagyobb egysége a botanika, majd a zoológia. Az egyes állatfajok a szakkutató számára egyértelmű fejlődésrendszertani felosztásban követik egymást. A bibliográfia IV. fejezete a társadalomtudományi irodalmat regisztrálja. Az általános antropológiai, demográfiai, közegészségügyi és szociológiai irodalmat tárja fel a szerző ebben a fejezetben a lehető legrészletesebb bontásban.

Az új afrikai államok egyik különleges jellemvonása, hogy a lakosság túlnyomó többsége nem tartozik az úgynevezett nagy európai vallásokhoz. Ennek megfelelően a vallástörténetek érdeklődésének igen nagy részét az afrikai törzsi vallások kutatása foglalta le. Az európai vallástörténet modern irányzatai mind az afrikai valláskultúrákhoz fordultak tételek bizonyításakor, így aránytalanul nagy vallástörténeti, etnográfiai és nyelvészeti irodalom alakult ki. Ennek megfelelően a bibliográfia is igen bő anyagot ad e témakörökből. A fentiekkel azonos a helyzet a történelem és az archeológia területén. A kötet külön fejezetet szentel az ásatási eredményeknek, és igen nagy számban szerepelnek az utalások. Az előbbieket az anyag természetének megfelelően időrendben vonultatja fel a szerző. Ez a fejezet az európai művelődéstörténettel áll szoros kapcsolatban. Az ókortól napjainkig több mint ötszáz tudományos értékű utalás jelent meg a különböző európai szerzők tollából. Figyelemre méltó a történelemmel foglalkozó fejezet szerkezeti felépítése. A szerző itt is követi eddigi módszerét, amely az általános művek felsorolása után az időrendet tartja szem előtt, de az egyes korszakokat a tárgyalta területen feltűnő és alábukó birodalmak szerint csoportosítja. Külön fejezeteket alkotnak a francia helytartók, főbiztosok, kormányzók, éles határvonalall elválasztva az európai hódítás előtti korszak irodalmi feldolgozásaitól.

A gazdasági élet, szociológiai témák után a Mali Köztársaság területén élt, illetve élő személyekre vonatkozó biográfiákat találjuk. Itt nem csupán az afrikai származású személyekről találunk irodalmat, hanem a múlt és jelen minden olyan egyéniségéről, aki valamilyen vonatkozásban állott a Mali Köztársaság területén egykor levő francia gyarmati területtel és a mai Malivel.

A bibliográfiát jól használható pontos név- és tárgymutató egészíti ki.

DÁN RÓBERT

Gyorstájékoztató a magyar könyvtártudományi irodalomról. Gyorstájékoztató a külföldi könyvtártudományi irodalomról. Kiad. az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központja. Szerk. BÓDAY Pál. Ind. 1965. Megj. havonta, ill. kéthetenként.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ évek óta egyre tökéletesíti a hazai és külföldi könyvtártudományi irodalom dokumentációját. A külföldi szakirodalom kurrens regisztrálását 1959-től a *Könyvtári Figyelő* c. folyóirat közölte, 1962-től már önálló kiadványként jelent meg a *Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom* c. bibliográfia, amely a külföldi irodalomtól kívül a teljes hazai anyagot is feltárta. 1964 decemberében zajlott le Budapesten a szocialista országok könyvtártudományi és módszertani központjainak tanácskozása, ahol ajánlást fogadtak el a nemzeti könyvtártudományi szakirodalom kurrens regisztrálására. E megállapodás eredményeként indította el a Könyvtártudományi és Módszertani Központ 1965-től *Gyorstájékoztató*-ját két sorozatban. A magyar sorozat a teljes hazai könyvtártudományi irodalom bibliográfiáját közli orosz, német és angol címfordítással. Tartalmazza az önálló kiadványokat, a könyvtártudományi periodikumok induló számait, a könyvtári és dokumentációs szakfolyóiratok cikkeit, a szóródás területén jelentkező valamennyi könyvtártudományi vonatkozású cikket, továbbá a szűk publicitását vagy nem publikált dokumentumokat, amelyek a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban megtalálhatók. (Kongresszusi anyagok, szakmai beszámolók, jelentések.) A külföldi sorozat a külföldi könyvtári és dokumentációs folyóiratok cikkeit tárja fel magyar címfordítással, valamint a Könyvtártudományi Szakkönyvtár új beszerzésű külföldi könyveit. Mindkét sorozat A4-es formátumú szabadlappalaps rendszerben, egylappos nyomásban jelenik meg, felvágva alkalmas kartoték készítésére is. A tájékozódást helyenként annotációk könnyítik meg. Mivel a *Gyorstájékoztató* nem szakbibliográfia, hanem „újdonság-értesítés”, folyóiratok folyamatosan közölt tartalomjegyzéke — „current contents” —, anyagát nem csoportosítja, hanem a dokumentumok feldolgozási sorrendjében közli. E korszerű tájékoztatási forma nagyobb időszakonként megjelenő mutatók rendszerével válik a visszakeresés eszközévé. (Betűrendes szerzői, testületi, személyi, anonim művek esetén címmutató, valamint tárgymutató.) A negyedévenként megjelenő és folyamatosan kumuláló mutatók idővel ún. referáltsági mutatóvól is kiegészülnek.

A *Gyorstájékoztató* jelentősége, hogy megoldják a kurrens könyvtártudományi

dokumentáció legfontosabb feladatait, a szakirodalom kétirányú közvetítését: a nemzetközi irodalom hazai dokumentációját éppúgy, mint a magyar irodalom külföldi referálását. A nemzetközi visszhang máris igen kedvező, a szerkesztőséghez a világ minden tájáról érkezett levelek, ill. a már nyomtatásban is megjelent ismertetések ezt meggyőzően bizonyítják. (*FID News Bulletin*. 1965. Vol. 15. No. 6. *Scientific Information Notes. National Science Foundation*. 1965. Vol. 7. No. 2. 1—19. 1. *Der Bibliothekar*. 1965. No. 5. 553—554. 1.) Ugyancsak a budapesti értekezlet eredményeképpen indította meg a moszkvai Lenin Könyvtár Módszertani Osztálya 1965 áprilisában a szovjet könyvtártudományi irodalom kurrens szemlét (*Bibliotekovedenie i Bibliografija*).

A *Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom* c. bibliográfia a jövőben évenként jelenik meg és csak szelektív anyagot tartalmaz.

SOMKUTI GABRIELLA

Technical books in print 1964—5. A reference catalogue. London, 1964, Whitaker. 212 l.

Könnyen kezelhető, jól szerkesztett, tartalmában és formájában is magas színvonalú kézikönyvet, tájékoztató katalógust állított össze az angol könyvkiadók szövetségének technikai és tudományos csoportja. Az 1964 novemberében megjelent könyv célja az volt, hogy átfogó, lehetőleg teljes és gyors tájékoztatást nyújtson a legfrissebb angol műszaki könyvtermésről, azaz mindazon művekről, amelyeknek címei a kiadók már ismeretek voltak, minden „tengerentúli és hazai érdeklődő” számára. A jegyzék azonban annyiban bizonytalansághat hagyja az érdeklődőt, hogy az ott feltüntetett könyvek a kiadáskor is kaphatók-e már vagy csak későbbi időpontban, s mikor fognak megjelenni?

A mű értékét emeli az a tény, hogy a kiadók legszélesebb körére kiterjeszkedik. 118 kiadó adta össze az anyagot. Ezek adatait, címeit stb. külön mutató tünteti fel. A kiadvány mielőbbi piacra kerülése miatt igen fontos volt a gyors összeállítás. Ebből adódóan aztán pl. a Pergamon és a McGraw—Hill kiadók anyaga egészen, ill. részben már nem volt beilleszthető. Ez annál is inkább sajnálatos hiányosság, mert mindkettő a nagy kiadók közül való. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a kiadók, persze érdekeikből kifolyóan is, igen nagy gonddal állították össze listáikat.

A címek száma 8800. Ily nagyszámú címanyag gyakorlati használatának igazi értékét mind a kiadvány szerkezete adja meg. A mű két fő része a szokásos: elől a szakok szerinti csoportosítás, a második részben pedig ugyanazon művek szerzők és címek szerint is.

A szakcsoportosítás DEWEY 600 csoportján alapul. 27 fő és 135 alcsoportban szerepelnek az egyes művek. E csoportosítás számunkra szokatlan és vitatható is. A 69. csoport egymaga a kémia, a 71. pedig a horológia; a kettő arányának különbsége óriási. Ugyanakkor a kémiai technológia könyvei a 109–122. csoportokban szerepelnek. A művelési könyvek között szerepelnek a mező-, kert- és erdőgazdaság szakkönyvei is. A csoportokon belül a szerzők betűrendjét követi a felsorolás, amely tartalmazza a szerzőt, a címet, a kiadást, az árat és a kiadót.

A második rész a betűrendes szerzői és cím szerinti felsorolás, a szakrendi rész lapszámaira való utalással. Minden egyes mű tehát kétszer szerepel e részben: szerzője és címe szerint is külön-külön. (A szakrendi részzel együtt tehát háromszor fordul elő minden mű.) Az adatok is mindig teljes formájukkal ismétlődnek, az ide-oda utalás, keresgélés tehát kiküszöbölődik. Ez igen emeli a könyv használhatóságát. A mutatók tipográfiája is igen jó.

HODINKA LÁSZLÓ

Dummer, G. W. A. — Robertson, J. M.: The electronics book list. London, 1964, United Trade Press. 148 l.

Ez a bibliográfia az egyik „legkor-szerűbb” tudomány: az elektronika tárgykörébe vágó könyveket foglalja össze. Ez a rohamosan fejlődő ismeretág — mint ismeretes — a dokumentáció számára is sok lehetőséget teremt a gépi adattárolással és visszakereséssel. Ezért fontos számunkra is az áttekintés az elektronika irodalma felett. A kötetet hivatott szerzők állították össze, G. W. A. DUMMER és J. M. RO-

BERTSON kiváló ismerője az elektronikus áramkörök alkatelémei és megbízhatósága tárgykörének, a jegyzék is több idevágó műveket sorolja fel.

A szerkesztők elsősorban az elektronika műszaki vonatkozásait állították előtérbe. Az általános részben 7, a részletes részben pedig 43 csoportba mintegy 1100 könyvet soroltak, s megadják azok bibliográfiai adatait beleértve árukat is. Az általános jellegű csoportokban a kézi- és segédkönyveket, a szakszótárakat és enciklopédiákat, a táblázatokat stb. találjuk, a részletes rész pedig az elektronikus áramköri elemek és anyagok, áramkörök, készülékek és felhasználásuk, valamint a különféle technikák és technológiák irodalmát ismer-teti. Ezt a beosztást a szerkesztők a további kiadásokban — az igényeknek és fejlődésnek megfelelően — további csoportokkal kívánják kiegészíteni.

A bibliográfia nem törekszik teljességre, a válogatás során az egyes csoportokban szerepel a kérdés néhány alapvető jelentőségű feldolgozása, többséggel azonban az utolsó 4–5 év irodalma. Persze a válogatás sohasem lehet mentes szubjektív szempontoktól. A bibliográfia elsősorban az angol nyelven olvasók számára készült, s ezzel magyarázható, hogy mintegy 90%-ban angol nyelvű műveket tartalmaz. A további könyvek főleg német, francia és csehszlovák művek, viszont olyan fejlett elektronikával rendelkező országok, mint a Szovjetunió és Japán, mindössze néhány angol fordítással képviseltetik magukat.

Előnye az összeállításnak, amely nemcsak az új vívmányokkal és fejlődési irányokkal (maserek és laserek, mikroelektronika stb.) foglalkozó műveket kíséri figyelemmel, hanem tájékoztat olyan problémakörökben is, amelyek az elektronikus készülékek nagy számban és széles körben való elterjedésével kapcsolatban merültek fel (minőségvizsgálat, megbízhatóság, javítás és karbantartás, környezeti hatások).

A kötetet a brit kiadóvállalatok címjegyzéke egészíti ki.

GERGELY CSABA

Helyreigazítás. Folyóiratunk 1965. évi 4. számában a 371. lapon a *Hírek* rovat első bekezdésében a 6–7. sor helyes szövege: „... disszertáció címe: *A demokritosi és az epikureus*”.

A kiadvány előfizethető vagy példányként megvásárolható: az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21, telefon: 111-010, MNB egyszámú levelezési cím: 46, csekkbeírási számla: 05.515, 111-46. Az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT ban, Budapest V., Vác u. 22, telefon: 185-612. A POSTA KÖZPONTI HIRLAPIRODA 1. számú HIRLAPBOLTJÁ-ban, Budapest, V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Csekkszámlaszám: egyenlő 61.257, közületi: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8. Előfizetési díj egy évre 60,— Ft.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Merkly László

A kézirat a nyomdába érkezett: 1965. XI. 17. — Példányszám: 1100 — Terjedelem: 9,8 (A/5) ív

66.61591 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Mezey László</i> : A latin írás magyarországi történetéből	1
<i>Bükyné Horváth Mária</i> : A Landerer-család és nyomdászati vállalkozásai — Die Familie Landerer und ihre Buchdruckerunternehmungen	10
<i>D. Szemző Piroska</i> : Kiadástörténet és irodalomtörténet — Verlagsgeschichte und Literaturgeschichte	28

KÖZLEMÉNYEK

<i>Módis László</i> : Apáczai Csere János héber könyvbejegyzése	39
<i>Herepei János</i> : Apáczai Debrecenben őrzött könyvbejegyzései	40
<i>Scheiber Sándor</i> : Még egyszer Apáczai Csere János héber könyvbejegyzéséről ...	43
<i>Dezsényi Béla</i> : A Rajzolatok kiadási és terjesztési problémái az 1830-as évek végén	44
<i>Kozocsa Sándor</i> : Az „Il principe” első magyar fordítása	47
<i>Turányi Kornél</i> : A Magyar Könyvészet programja	49
<i>Becsky Andor</i> : Szamuely Tibor tábori újságai	50
<i>Hollós Róbert</i> : Ismeretlen Móra-kötet	54
<i>Tiszay Andor</i> : A Világirodalmi Szemle négy éve (1935—1938)	56

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Hervay Ferenc</i> : A XV—XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás számokban	63
<i>Vértesy Miklós</i> : Magyar nyelvű könyvek az Egyetemi Könyvtár régi állományában	66
<i>Kelecsényi Ákos</i> : Méliusz Herbáriumának két feltételezett kiadása	70
<i>Borsa Gedeon</i> : A „Fortuna” sorsvetőkönyv eredete és utóélete	75
<i>Kovács Zoltán</i> : Illyés András szentírási könyvecskéjének magyar fordítása.....	81

FIGYELŐ

<i>Haraszthy Gyula</i> : A magyar nemzeti bibliográfia fejlődése	83
<i>Rózsa György</i> : Megjegyzések egy új amerikai bibliográfiai kézikönyvről	89
<i>Vavrincez Veronika</i> : Zenei incipitek notációjának újabb lehetőségei	90
<i>Dezsényi Béla</i> : Otto Groth	92
HIREK : A Nemzetközi Társadalomtudományi Dokumentációs Bizottság budapesti ülészaka — Magyar irodalom. Húsz év könyvkiadása (B.) — Felsőoktatási Szakirodalmi Szemle — A német-sajtó mikrofilm-archívuma (Da.) — Politikai plakátok 1945—1965 — Alkalmazott grafika (<i>Munkácsi Piroska</i>)	93

SZEMLE

Tanulmányok a csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatok köréből — Dejiny a narody. (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	96
Bibliotekovedenie i bibliografija za rubezsom (Ism. <i>Rózsa György</i>)	98
15 év a mezőgazdaság szolgálatában (Ism. <i>Wallshausen Gyula</i>)	98
Málek, Rudolf—Petrtýl, Miroslav: Kniha a Prazane (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>) ..	99
Šamurin, E. I.: Geschichte Klassifikation (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	100
World press. Newspapers and news agencies (Ism. <i>Gombocz István</i>)	101
Lister, Raymond: How to identify old maps and globes (Ism. <i>Fallenbüchl Zoltán</i>)	102
A vezetés és igazgatás korszerű tudományos megalapozása (Ism. <i>Rózsa György</i>)	103
Strauss, L. J.—Strieby, I. M.—Brown, A. L.: Scientific and technical libraries (Ism. <i>Szilágyi Tibor</i>)	103
McColvin, Lionel Roy—Reeves, Harold: Music libraries (Ism. <i>Vavrincez Veronika</i>)	104
Manuel pratique de reproduction documentaire et de sélection (Ism. <i>Németh Béla</i>)	104

BIBLIOGRÁFIÁK

A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1945—1954 (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	105
Tezla, Albert: An introductory bibliography to the study of Hungarian literature (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	106
Guide to the world's abstracting and indexing services (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	107
Bibliografia východného Slovenska 1945—1964 (Ism. <i>Futala Tibor</i>)	108
Bibliographie zur Geschichte der Stadt Leipzig (Ism. <i>Horváth Tibor</i>)	109
Bánó Zsuzsa: Kurrens szakfolyóiratok Vas megye könyvtáraiban (Ism. <i>D. B.</i>)	109
Brasseur, Paule: Bibliographie générale du Mali (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	110
Gyorstájékoztató a magyar könyvtártudományi irodalomról — Gyorstájékoztató a külföldi könyvtártudományi irodalomról (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>)	111
Technical books in print 1964—5 (Ism. <i>Hodinka László</i>)	111
Dummer, G. W. A.—Robertson, J. M.: The electronics book list (Ism. <i>Gergely Osaba</i>)	112

TABLE DES MATIÈRES

<i>L. Mezey</i> : Contributions à l'histoire de l'écriture latine en Hongrie	1
<i>M. Büky-Horváth</i> : La famille Landerer et ses entreprises typographiques (Avec résumé en allemand)	10
<i>P. D. Szemzö</i> : Histoire de l'édition et histoire littéraire (Avec résumé en allemand)	28

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>L. Módis</i> : Annotation hébraïque dans un livre appartenant à János Apáczai Csere	39
<i>J. Herepei</i> : Les annotations de Apáczai Csere dans ses livres conservés à Debrecen	40
<i>S. Scheiber</i> : Du nouveau sur la note marginale hébraïque de János Apáczai Csere	43
<i>B. Dezsényi</i> : Les problèmes de l'édition et du colportage à propos de la revue	44
<i>S. Kozocsa</i> : La première traduction hongroise de „Il principe” de Machiavel	47
<i>K. Turányi</i> : Le programme de la Bibliographie Hongroise	49
<i>A. Becsky</i> : Les journaux de camp rédigés par Tibor Szamuely pendant la 1 ^{re} guerre mondiale	50
<i>R. Hollós</i> : Édition inconnue d'un livre de Ferenc Móra	54
<i>A. Tiszay</i> : Quatre ans de la revue „Világirodalmi Szemle” (1935—1938)	56

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>F. Hervay</i> : Chiffres à l'appui sur l'imprimerie de Hongrie dans les XV—XVI ^e siècles	63
<i>M. Vértessy</i> : Livres en langue hongroise dans le fonds ancien de la Bibliothèque Universitaire de Budapest	66
<i>Á. Kelecsényi</i> : Sur deux éditions supposées du Herbarium de Méliusz	70
<i>G. Borsa</i> : L'origine et les éditions successives du livre des sorts de la „Fortune”	75
<i>Z. Kovách</i> : La traduction hongroise du livre biblique de András Illyés	81

CHRONIQUE

<i>Gy. Haraszthy</i> : Le développement de la bibliographie nationale hongroise	83
<i>Gy. Rózsa</i> : Remarques sur un nouveau manuel américain de bibliographie	89
<i>V. Vavríneckz</i> : Nouvelles possibilités de la notation des „incipit” musicales	90
<i>B. Dezsényi</i> : Otto Groth	92
NOUVELLES	93

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Tanulmányok a csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatok köréből — Dejiny a narody. (<i>B. Dezsényi</i>)	96
Bibliotekovedenie i bibliografija za rubezsom (<i>Gy. Rózsa</i>)	98
15 év a mezőgazdaság szolgálatában (<i>Gy. Wallshausen</i>)	98
Málek, Rudolf—Petřtýl, Miroslav: Knihy a Prazane (<i>K. Kindlovits</i>)	99
Šamurin, E. I.: Geschichte der Klassifikation (<i>M. Takács</i>)	100
World press. Newspapers and news agencies (<i>I. Gombocz</i>)	101
Lister, Raymond: How to identify old maps and globes (<i>Z. Fallenbüchl</i>)	102
A vezetés és igazgatás korszerű tudományos megalapozása (<i>Gy. Rózsa</i>)	103
Straus, L. J.—Strieby, I. M.—Brown, A. L.: Scientific and technical libraries ..	103
McColvin, Lionel Roy—Reeves, Harold: Musical libraries (<i>V. Vavríneckz</i>)	104
Manuel pratique de reproduction documentaire et de sélection (<i>B. Németh</i>)	104

BIBLIOGRAPHIES

A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1945—1954 (<i>J. Szentmihályi</i>)	105
Tezla, Albert: An introductory bibliography to the study of Hungarian literature (<i>J. Szentmihályi</i>)	106
Guide to the world's abstracting and indexing services (<i>B. Kőhalmi</i>)	107
Bibliografija východného Slovenska 1945—1964 (<i>T. Futala</i>)	108
Bibliographie zur Geschichte der Stadt Leipzig (<i>T. Horváth</i>)	109
Bánó Zsuzsanna: Kurrens szakfolyóiratok Vas megye könyvtáraiban (<i>B. D.</i>) ..	109
Brasseur, Paule: Bibliographie générale du Mali (<i>R. Dán</i>)	110
Gyorstájékoztató a magyar könyvtártudományi irodalomról — Gyorstájékoztató a külföldi könyvtártudományi irodalomról (<i>G. Somkuti</i>)	111
Technical books in print 1964—5 (<i>L. Hodinka</i>)	111
Dummer, G. W. A.—Robertson, J. M.: The electronics book list (<i>Cs. Gergely</i>)	112